

* *

* *

* *

घदनं प्रसादसदनं सदयं हृदयं सुधामुचो वाचः ।
करणं परोपकरणं येषां केषां न ते वंद्याः ॥

જેઓનું મુખ પ્રસન્ન, હૃદય દયાળુ, વાણી અમૃતઝરી, અને
કર્મ પરોપકારવાળાં હોય છે તેઓ કોને વંદવા યોગ્ય નથી ? અર્થાત્
જેવા મહાત્મા મરેને વંદનીય છે.

* *

* *

* *

Lives of great men all remind us,
We must make our lives sublime;
And departing, leave behind us,
Footprints on the sands of time.

—Longfellow.

જાણક: (સેનાપતિ.)

મહાત્મ પુરુષોત્તમો! હવે ચેતવતાં જવનને,—
હે આત્મ આધીન કરવું જનન હવનને,
તે મુદિ જાતી મુદિ—વિદ્યો દેનાં હેતી
કામસિદ્ધિ તમી કામુ વિને પદપતિ પટેલી.

(સા. ના. નૃસિંહરાય બો. દીવેટીયા.)

* *

* *

* *

આવડેલે કે જે “સાચવેલે અવનિહી” કીર્તીવંશ પ્રસન્ન
કરીએ તદિત્તે અવનિહી અવનિહી.

अभाङ्गे वंदन.

मधुवीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
 ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥
 यत्र तत्र समये यथा तथा
 योऽसि सो स्यामिधया यथा तथा
 योऽतदोपकल्पः सचेद्भुवा
 नेक एक भगवन्मोऽस्तु ते ॥

त्रैलोक्यं सकलं त्रिकालं विषयं सालोक्यं मालोकितम्
 साक्षात्तेन यथास्वयं करतले रेखात्रयं सांगुलि ।
 रागद्वेष भयामयान्तक जरा लोलत्व लोभादयो
 मालं यत्पदलं घनाय स महादेशो मया वन्द्यते ॥
 यो विभे वेदवेद्यं जननजलनिधेर्मगितः पारलक्ष्य
 पौर्वापर्या विरुद्धं वचनमनुपमं निष्कलंकं यदीयम् ।
 तं वन्दे साधुपुण्यं सकलगुणनिधिं स्वस्तदोषाद्विपन्तम्
 बुद्धं वा वर्धमानं शतदलनिलयं केदार्यं वा शिष्यं वा ॥

१

अर्थः—भवभीमनां अङ्कुरे उत्पन्न इत्यादि शब्दादि ।

કોષ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર) જેનાં ક્ષય પામેલા છે, તે બ્રહ્મા હો અથવા વિષ્ણુ હો અથવા હર હો વા જિન હો, તેમને હું નમસ્કાર કરું છું.

૨

જે તે સમયે જોવો તેવો તું છે, જે તે નામવાળો છે તે તું, જે દોષરૂપી કલુષ રહિત એકજ હો તો હે ભગવન, તને નમસ્કાર કરું છું.

૩

ખેતાની આંગળીઓ સહિત હથેલીની રેખા સાક્ષાત્ દેખાય છે, તેમ જેને ત્રણ લોક સાક્ષાત્ દશ્યમાન છે, અને રાગ, દ્વેષ, ભય, કેમ, મૃત્યુ, જરા, લોભત્વ, અને લોભ જેના પદનું ઉર્ધ્વધન કરવાને સક્તિમાન થતા નથી એવા મહાદેવને નમસ્કાર કરું છું.

૪

જે વેદ જગતને નીચે છે, જેણે વિશ્વની ઉત્પત્તિરૂપી રચનાનો પાર જોયો છે, જેનું વચન પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ છતાં અનુપમ અને નિઃકલંક છે, જે સાત્વગુણોને વદન કરવા યોગ્ય છે, જેના દોષરૂપી કલુ નાશ પામ્યા છે, એવા સકલ ગુણનિધિ શુદ્ધ હો અથવા વર્ધમાન અથવા અસ્ત હો કે દેશવ હો અથવા શાંત હો તેને હું વદન કરું છું.

‘દુનિતરપાળ પ્રખંદ.’ (વૈનસ્તોત્ર.)

ॐ तत्सत् परमात्मने नमः

अर्पण पत्रिका.

पूर्वे जूझ जूझ देसकाणभां सर्व व्याप्त अंधकार हूर करवा भाटे
ने महात्माओ गमे ते स्वांगभां धर्म युद्धे बहडी जनसमानने
भाटे शान्ति भेजवी आपी स्वस्वश्रुपे यास्या गया, वर्तमान-
नकाणे बिज बिज देशाभां अने बिज बिज वेशाभां
ने ने महात्माओ दुःखी जनसमानने प्रकाश अने
आनंदभां होरवा पोताना क्षयोपशम प्रभाणे
शुद्ध निष्ठाया तनतोड भडेनत निरभिमान-
पणे कर्मा करे छे तथा ब्रूत अने वर्त-
मानना ओ पूज्य पुरुषोने पगसे वाचि-
ध्यभां ने महाभागो आसरोः ते
सर्व पूज्य पुरुषोने तेमना ओक
बाधनिधनु आ संक्षिप्त
जवन सरित
अर्पण
हो !

અનુક્રમણિકા.

	પૃષ્ઠ.
૧ ઉપોદ્ધાત.	૯
૨ પ્રકરણ ૧ શુ-પ્રાથમિક સંસ્કાર...	૧
૩ પ્રકરણ ૨ શુ-દ્વિતીય જીવનની તૈયારીઓ...	૨૧
૪ પ્રકરણ ૩ શુ-ત્રીતીયા, અભ્યાસ, વિકાર. ...	૫૨
૫ પ્રકરણ ૪ શુ-ઉપદેશ, આચાર્યપદ, દેહોત્સર્ગ.	૮૫
૬ પ્રકરણ ૫ શુ-મુનિજીવન.	૧૨૧
૭ પ્રકરણ ૬ શુ-માણ દેખાવા-સરીર, બુદ્ધિ, હૃદય.	૧૩૮
૮ પ્રકરણ ૭ શુ-દીક્ષા.	૧૫૪
૯ પ્રકરણ ૮ શુ-અભ્યાસ પદ્ધતિ.	૧૬૭
૧૦ પ્રકરણ ૯ શુ-ચાચન.	૧૭૫
૧૧ પ્રકરણ ૧૦ શુ-લેખન.	૧૮૦
૧૨ પ્રકરણ ૧૧ શુ-બ્યાખ્યાન.	૧૮૬
૧૩ પ્રકરણ ૧૨ શુ-સેવાધર્મ.	૧૯૫
૧૪ પ્રકરણ ૧૩ શુ-તપ, વિરાગભાવના, યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાન.	૨૦૦
૧૫ પ્રકરણ ૧૪ શુ-ધર્મ.	૨૧૦
૧૬ પ્રકરણ ૧૫ શુ-આચાર્ય-કામદા-પરિપદ-સાધુશાળા- પુસ્તકશાળા.	૨૧૩
૧૭ પ્રકરણ ૧૬ શુ-એમનો સિધ્ધવર્ગ.	૨૧૯
૧૮ પ્રકરણ ૧૭ શુ-કેટલીક પરચુરણ બાબતો. ...	૨૨૨
૧૯ પ્રકરણ ૧૮ શુ-એમનો પત્રવ્યવહાર.	૨૨૪
૨૦ પરિશિષ્ટ-ચાતુર્માસનું સિદ્ધ.	૨૨૯
૨૧ વિષમ્બન સિધ્ધોની નામાવલિ	૨૩૨

આદર્શ મુનિ.

તે તીર્ણા ભવવારિધિ મુનિવરાસ્તેભ્યો નમસ્કુર્મહે
યેષાં નો વિપયેષુ ગૃહ્યતિ મનો નો વા કષાયૈઃ પ્લુતમ્ ।
રાગદ્વેષ વિમુક્ પ્રશાન્ત કલુષં સામ્યાત્તશર્માદ્વયં
નિત્યં ચેલતિચાત્ત સંયમગુણાક્રીડે ભજદ્ ભાવનાઃ ॥

જે મહાત્માઓનું મન ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત થતું નથી, કષાયોથી વ્યાપ્ત થતું નથી, રાગદ્વેષથી વિમુક્ત રહે છે, જેણે પાપ કાર્યોને શાન્ત પમાડ્યાં છે, જેણે સમતાવડે અદ્વૈત મુખ્ય પ્રાપ્ત કરેલ છે, અને જે ભાવના ભાવતું ભાવતું સંયમ-ગુણોદ્દીપ્ત કિદાનમાં હમેશાં ખેલે છે—આવા પ્રકારનું જેમનું મન થએલું છે તે મહામુનીશ્વરો આ સંસારસમુદ્ર તરી ગયા છે અને તેઓને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

‘અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ’.

उपोद्घात.

"A sage is the instructor of a hundred ages."

‘સાધુ પુરુષ સો યુગોનો શિક્ષક છે’

જીવન ચરિત્ર લખાવાને યોગ્ય પુરોના તથા વર્ગ પાડી સહાય બૃહત્પણથી અદ્ભુત કાર્યો કરનાર "અદ્ભુત" પુરુષો, મગજશક્તિથી પ્રખ્યાતિ પામેલા પુરુષો અને હૃદયપણથી અસાધારણ કાર્ય કરનાર પુરુષો. જે મહાપુરુષનું ચરિત્ર આમેજવાનો પ્રયાસ આ લઘુ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યો છે તે પુરુષ ઉપર કહેલા તથા વર્ગમાંની ત્રીજી કાટિમાં આવે છે. તેઓએ નથી જત્યા કોઈ દેશ કે નથી કરી રાજકીય પ્રવૃત્તિ, નથી રમ્યાં પુસ્તકો કે નથી આપ્યાં સભા મંળને એવા બાંધો, પરંતુ તેઓએ જે કાંઈ કર્યું છે તે એ! કહી છે કે જે એવાં સર્વ બદાહુરી ભર્યા કામે કરતા વિશેષ દુષ્ટ અને સ્વપરને વિશેષ દિતાવદ છે. ન્પદ શબ્દોમાં કહીએ તો એમણે કહ્યાં સ્વેચ્છાત અથવા આત્મશુદ્ધિ સાધી છે, અને જે મનુષ્યો પોતાના સદવાસમાં આવ્યા તેમને ખરે રરને મૂકવા બનતું હતું છે. આ એક કારણ અને હમણાંજ કહેવામાં આવશે તે બીજું કારણ. એ જે કારણથીજ એ મહાપુરુષનું જીવન ચરિત્ર લખવાની પ્રવૃત્તિ સ્વીકારવી ધર્મ્ય માની છે.

બધા બદાહુર ચોક્કસો અને રાજવશીઓ કરતા મહાન નેપોલીઅન બોનાપાર્ટનું નામ વધારે ગાળવું એનું કારણ શું? પુરોપતે

ધ્રુવવનાર એ વીર નર કોઈ રાજવંશી પુરૂષ ન હતો કે લડાયક કુટુંબમાં જન્મ્યો ન હતો. 'પુસ્તકોના કીડા' ગણાતા એક વિદ્વાન-એક ઔરીસ્ટરનો તે પુત્ર હતો, અને તેની બાલ્યાવસ્થામાંજ પિતા ગુજરી જતાં તેણે પોતાની કેળવણી અને પોતાની ઉન્નતિ પોતાના હાથમાં લીધી હતી તથા એક સોલ્જર, કપ્તાન, રાજા, વ્યવસ્થાપક, પોલીટી-શીઅન તરીકે દીપી ઉઠવામાં જોઈતા ગુણો પોતાની જાતમહેનતથીજ મેળવ્યા હતા; જેને લીધે તે ફ્રાન્સ દેશનો રાજા બની શક્યો હતો. અને આખા યુરોપને ધ્રુવવી શક્યો હતો. આપણા ચરિત્રનાયક પણ એવીજ રીતે-જે કે જૂદી દિશામાં-પોતાના નસીબના કડીઆ પોતેજ બન્યા હતા, અને એક ગામડીઆ ખેડુતમાંથી એક તત્ત્વજ્ઞ, ઉપદેશક તથા જગતનું સ્વરૂપ સહમજતા શીલસુદ્ધ બનવા ઉપરાંત એક ન્હાના સમાજની વ્યવસ્થા કરનાર 'આચાર્ય' બનવા પામ્યા હતા. એમનો દેશ, એમનો સમય અથવા કાળ, એમની કુટુંબ સ્થિતિ, એમનાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધન અને બીજી અનેક પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરનારને એમને હાથે થએલાં કામો માટે તથા એમની ચારિત્રશુદ્ધિ તથા જ્ઞાન માટે આશ્ચર્ય અને માનની લાગણી ઉદ્ભવ્યા વગર કદી નહિ રહે. અને આ કારણથીજ આ પુરૂષનું જીવનચરિત્ર લખવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે, કારણ કે એ ચરિત્રમાં ઉત્ક્રાન્તિકમ- (evolution)નું કોઈકું કેવી રીતે ધીમે ધીમે પણ ચોક્કસપણે ઉદ્ભવે છે અને વિસ્તાર પામે છે એ જોવાની અચ્છી તક મળે એમ છે.

“ એક સાધુ પુરૂષ એ સૌ યુગોનો શિક્ષક છે. ” એમ વિદ્વાનોનું કથન છે અને તે સત્ય છે. એક સાધુ-હૃદયનો સાધુ-કાંઈ પણ ન બોલે, કાંઈ પણ ન કરે તો પણ એની હૃદયની પવિત્રતાને લીધે તેના મોં ઉપર પડતા બાવોજ દુનીઆને મુંગો ઉપદેશ આપનારા થઈ પડે છે, તો પછી એમની શુભ પ્રવૃત્તિઓ, આત્મજન્ય માટે તેમણે કરેલાં

આંતર્યુદ્ધે, ક્યે ક્યે થતી તેમની આત્મિક ઉત્ક્રાન્તિઃ એ સર્વ જાણવાથી ફુનીઆને લાજ થાય એમાં આશ્ચર્યજ શું ?

આપણા ચરિત્રનાયકમાં વેદાન્તગ્ઝાન અને જૈન તત્ત્વગ્ઝાનનું અદ્ભુત મિશ્રણ હતું. જન્મે દર્શનોએ તેમનાં મનપર પ્રાથમિક છાપ પાડી હતી. કર્તવ્યપરાયણતા, દૃઢ ઈચ્છાશક્તિ, સુંદર સ્મરણશક્તિ, ટેક, શુદ્ધ વૈરાગ્ય, પ્રાચીન સંરક્ષક વૃત્તિના વાતાવરણમાં ઉછરવા છતાં હિતાવદ્ સુધારાનું રહસ્ય સમજવાની શક્તિ અને તેને આચરવા—સાહાય્ય આપવાની તત્પરતા, સદ્ગતિશક્તિ અને મત સહિષ્ણુતા, સામ્યગ્ઝાનનું રહસ્ય જામવાની તીવ્ર ઉત્ક્રાંતિ, સેવાશુદ્ધિ, વ્યવસ્થા શક્તિ અને નિરભિમાનતાઃ એ ગુણો એમનામાં પ્રત્યક્ષ જોવાઈ શકાતા હતા. એમના આ જીવનચરિત્રમાં નોંધાયેલા જનાવોમાં એ ગુણોનું દર્શન ધણે સ્થળે થઈ શકશે. એમણે કરેલાં સમાજસેવાનાં કાર્યોમાં સર્વોત્કૃષ્ટપદને લાપક કાઢી કામ હોય તો તે એ છે કે, જે સમાજના સદવાસમાં પોતે આવ્યા હતા, તેની દૃષ્ટિમર્મોદાય ધણી સંકુચિત હતી, જે તેમણે વિકસાવી હતી. જૈનોના આધુનિક પેઢાવર્ગોના કાષ્ટપણ સાધુમંડળે નહિ કરેલી એવી સાધુસુધારણા અને સંધ્યસુધારણાની હીજ્યાસ અર્થાત્ સ્વાધ્યુ પરિવર્તનની પહેલ તેમણેજ કરાવી હતી, જેનું અનુકરણ પછી બીજા મંડળોએ કરવા માંડ્યું છે.

બીજા ધર્મોને લેઈ પણ અપમાન પહોંચાડવાની છત્તવમર એમ તો સત્તનાપૂર્વક કહી શકાશે કે જૈન સાધુઓમાં આજે યોગ્યપણું પણ સાધુરૂપ રહ્યું છે તેટલું બીજાઓમાં બાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. ઉપવિહાર, કંચન, કામિની અને ઉપાધિનો સંતર ત્યાગ, દુષ્ટર કિંવાઓ, આહાર-વિહારના અતિ મુદ્દમ અને કીન નિપમો વચેરેને લીધે જૈનસાધુમાં આજે (જે કે પહેલાંનો સનાંશ પણ નથી તો પણ) બીજા ધર્મોને મુક્તમણે વિશેષ પવિત્રતા રહેવા પામી છે. આંતરિક

શુદ્ધિ અથવા ભાવશુદ્ધિ એટલે કષાય ત્યાગની બાબતમાં આજના સાધુવર્ગનો મોટો ભાગ સંતોષજનક ન જણાતો હોય તો એ સંખ્યામાં માત્ર એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે દીક્ષાની લાયકીમાટેની શાસ્ત્રોક્ત કર્મમાનોની અવગણનાનું એવું જ પરિણામ આવે. આપણા ચરિત્ર નાયકે આ બાબતપર પૂરતું લક્ષ આપ્યું હતું અને પોતે અસાધારણ નિર્મળ હૃદય ધરાવવા ઉપરાંત પોતાના સમુદાયમાં એવા નિયમો બાંધ્યા હતા કે જેથી ભાવશુદ્ધિનો ગુણ ક્રમે ક્રમે ખીલતો જ નય અને અયોગ્ય દીક્ષિતોની ભરતી થવા ન પામે.

એમનામાં મગજ અને હૃદયના સર્વ ગુણો ઉપસ્થિત હતા એવી અતિશયોક્તિ કરવા આ લેખક મુદ્દલ ધ્વજીતો નથી. તેઓ કોઈ જખરદસ્ત વક્તા કે લેખક કે વાદી હતા એવું કહેવડાવવાની આ લખનારની ધ્વજા નથી, પરંતુ “જીવનની સાદાઈ અને વિચારની ઉચ્ચતા” એ જો પ્રશસ્ય ગુણ હોય તો એને પ્રશંસવામાં આ લેખક કાંઈ દોષ કરતો નથી; કારણ કે આપણા ચરિત્ર નાયકનું સૂત્ર “ચિત્તે વાચિ ક્રિયાયાં ચ સાધૂનામેકરૂપતા” અર્થાત્ “વિચાર, વાણી અને કાર્યમાં સાધુઓની એકરૂપતા જ હોય છે.” એ હતું, અને પોતે જે ભૂમિકાપર હોય તહેને લગતાં કાર્યોપર સૌથી વિશેષ ધ્યાન આપવું એ એમનો નિશ્ચય હતો.

આચાર્યશ્રીના ગૃહવાસ તેમજ યોગાવસ્થાને લગતો સમ્પૂર્ણ હેવાલ આ લખનારને મળી શક્યો નથી; જે કાંઈ પ્રયત્ને મળ્યું તહેતું ચિત્ર પણ પોતાની અપૂર્ણ લેખનશક્તિનાં કારણથી વધારે ખામી ભર્યું બન્યું હશે એમ આ લખનાર ખુલ્લાં હૃદયથી સ્વીકારે છે. પરંતુ આટલું તો નિઃકરપણે કહી શકાશે કે ગુરૂ તરફના પૂજ્યભાવને લીધે તેમનાં ગુણગ્રામમાં અતિશયોક્તિ કરીને હાસ્યાસ્પદ દેખાવ કરવાની પ્રથા આ લેખકથી અજાણી જ છે.

આ જીવનચરિત્ર કાંઈ એક વ્યક્તિની પ્રસિદ્ધ અર્થે રચાયું નથી, પરંતુ ધણાએક બધા જીવોને પોતાનાં કર્તવ્યનું માર્ગસૂચન થાય એવા દેખી લખાયું છે. સુખાએ જૈન સાધુઓનાં જીવનવ્રતાન્ત લખવાની આવશ્યકતા હવે સ્વીકારવા લાગી છે, અને ચાર પાંચ પ્રયત્નો એ રસ્તે યશ મળ્યો છે. જૂદા જૂદા ધર્મો, પંથો, દેશોના વિચારનેતાઓ, આધ્યાત્મસિદ્ધકો, સમાજ સુધારકો, સમાજ સેવકો, હંદયના તંબુરામાંથી અવાજ કઢાડનારા સાચા કવિઓ અને એવાજ ભેખકો, સ્વદેશ પ્રેમીઓ, ગુપ્ત દ્વંદ્વો (Mystics) ભક્તો, ઉપકારી સાધ્વીઓ અને સેવિકાઓઃ છતાંદિનાં જીવનચરિત્રો શુદ્ધ નિષ્ઠાથી લખવાના સ્વભાવવાળા ભેખકોની કલમથી લખાય અને તેને બહોળો પ્રચાર જનસમાજમાં થાય એ ધણું હજીવા યોગ્ય છે. ખાકી તો પોત-પોતાના પ્રિયજનોમાં અછતા ગુણો આરોપણ કરી માત્ર ભવાયાના વેશ બજવવાથી તો સમાજને ફાયદાને બદલે અનિવાર્ય હાનિઓજ થાય છે. આ ચરિત્રમાં તો અતિશયોક્તિને બદલે કેટલેક સ્થળે ન્યૂનોક્તિ દોષ થયો હોય એમ આ લખનાર માને છે, કારણ કે હંદયના ગુણોની યથાર્થ હીમત એટલી સ્થિતિએ નહિ પહોંચેલાથી અંકાવી મુશ્કેલ છે, મહાકવિ કાલિદાસે ખર્ચ કર્યું છે કે—

यज्ञादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।

लोकोत्तराणां चेतांसि कोहि विज्ञातुमर्हति ॥

અતૌકિક પુરોનોનાં હંદય કેટલાકને કેટલેક પ્રસંગે વળ કરતાં પણ કઠોર દેખાય ॥ અને કેટલાકને કેટલેક પ્રસંગે પુષ્પથી પણ દોમળ જણાય છે; પરંપર ભોક્ષીતર મહાત્માઓનાં હંદય જણવાને દોષ સમર્થ છે ?

એક વાત જણાવવી રહી જાય છે તે એ કે કેવળ સિદ્ધાચાર-તરીકે નહિ પણ ખરેખર આવથી સત્ય કથન તરીકે જણાવવાનું કે

આવા પ્રકારનો અંથ લખવાનું કામ આ પ્રથમજ છે. લેખ્યવિષયનો સર્વોગ સંપૂર્ણ અભ્યાસ તથા ચરિત્રને લગતી સંપૂર્ણ સામગ્રીઓ, માહિતીઓના અભાવે આમાં સ્થળે સ્થળે અપૂર્ણતા, દોષ અને એવાં ખીજાં તત્ત્વો મળેલાં જોવામાં આવશે; વિચાર પ્રદર્શન અપૂર્ણ અને ખામીભર્યું થયું હશે; તેમજ પ્રમાદથી અને અજ્ઞાનથી ખીજાં ભાષા તેમ વિચાર સંબંધી દોષો આવ્યા હશે. આ સર્વ પ્રત્યે ઉદાર ભાવ રાખી હંસનીપેટે નીર મૂકીને ક્ષીર ગ્રહણ કરવા સુસવાયક વર્ગપાસે યાચના છે. જેવું તેવું તોપણ એક ખરેખરા સંત પુરુષનું જીવનચરિત્ર છે, તેના સંબંધમાં આવવાથી લાભજ છે એમ જાણી આ અંથ પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. આશા છે કે શરીરના ખીજા સારા ભાગ મૂકી દઇને માખી જેમ ગડગુમડ ઉપર જઇ બેસે છે તેમ સંજ્ઞન વર્ગ નહિ કરે પણ દોષ ઉપર નજર ન કરી ગુણ ગ્રહણ કરશે, સારગ્રાહી થશે.

અંથગત વિષય સંબંધમાં નીચેની ઉક્તિ લક્ષમાં રાખવા વાચકને સૂચના છે.

ત્રિવિધ રંગો છે માનવ કેરી પ્રકૃતિ જેનો થતો ન નાશ;
એક વ્યક્તિમાં સૌને સરખો ના થાતો એકજ પ્રતિભાસ.
સંતમહંત તણાં કહ્યાણી પુણ્યસંતતિ વિસ્તારે.
કૃતિ મતિ વાણી કહ્યાણુ કરી દુસ્તર ભવસાગર તારે.

આ પુસ્તક નૈવાર કરવામાં માનસિક અને આત્મેક બળ આપનાર જંગમરનો બાવિકવર્ગ (સંઘવી હીરાચંદ દંસરાજ, દોશી સાગરચંદ દામજી વગેરે) તથા વાંકીના શાહ રાયમલ દાનાની વિધવા શ્રાવિકાબેન માંચીઆઇને અમુક શ્રદ્ધાળુ તથા અગાઉથી આદક થનાર

બાઈઓ વગેરે ને ને મહાશયોએ સદાયતા આપી છે તે બદલ આ પુસ્તકનો સર્વે યથા તેમને સમર્પણ છે.

આ પુસ્તક તપાસી સુધારા વધારા મુચવનાર સાહિત્યપ્રેમી મહા-
શયધી હિમેશ્વરદ્રશ (બાવનગર) નો તેમજ આવકરત્ન ધર્મપ્રેમી શ્રી-
મુત વાડીલાલ મોતીલાલ શાહનો આ સ્થળે ઉપકાર માનું છું.

આ અંથે ઉપાવી બદાર પાડવામાં તેમજ તેના અંગની ખીણ
સામગીરી કરવામાં શ્રીમુત પોપટલાલ કેવળચંદ શાહે ને તસ્દી લીધી
છે અને જહેમત લીધાવી છે તેને માટે તેમનો આભાર માનું છું.

ના. કે. વૈદ્ય.

पूज्यपाद श्री कर्मसिंहजी.

મકરણ ૧ લું.

પ્રાથમિક સંસ્કાર

यस्याश्रयं धृतृतातिशयं विवेक-
पीयूषघर्षं रमणीयतरं ध्ययस्ते ।

सद्भायना सुखलता नहि तस्य दूरे
लोकोन्तर प्रशम सांख्यफल प्रसूतिः ॥

मिहान्त. रजिस्टरिंग हकि पाभेअ अंत रिचक अभुतना दर-
मरपी केअजायमान अमेअ अतःकडेन न प्राप्तीआनु अ, तेअोना
अजायना आअर कड अं. अन तेर प्राप्तीआनं लोकेर सभना
न गना अगे ०००० आपना (भेअ आपना) कडपलता दर तयी.

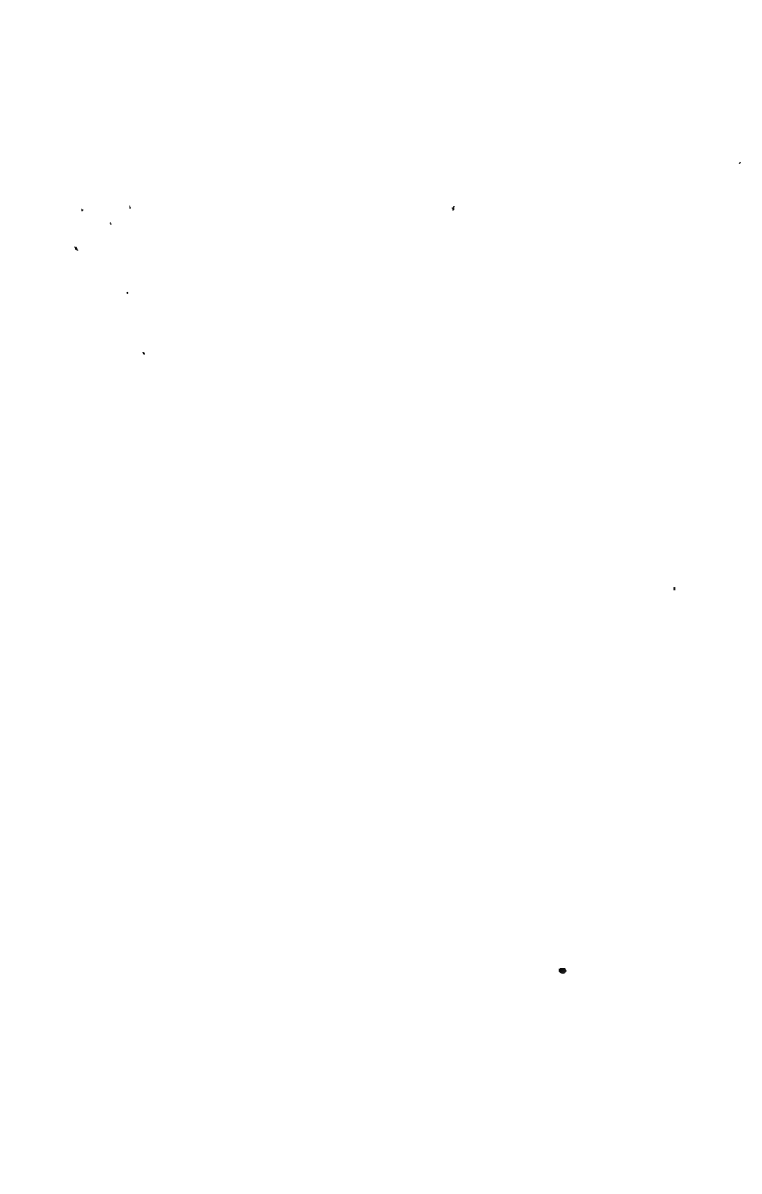
‘शुद्धसुखम्’

$$\frac{1}{5} \cdot 11 = 1 \text{ (11)} \quad \frac{1}{5} = 1 \text{ (11)} \quad 11 = 1 \text{ (11)} \quad 11 = 1 \text{ (11)} \quad 11 = 1 \text{ (11)} \quad 11 = 1 \text{ (11)}$$

1907, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 25

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ ੧, ਪੰਨਾ ੧, ਸਤ੍ਰੁਕ ੧, ੧੨੦

[illegible][illegible]

પૂજ્યપાદ શ્રી કર્મસિંહજી.

પ્રકરણ ૧ છું.

પ્રાથમિક સંસ્કાર

યસ્યાથયં ધૃતવૃતાતિશયં વિષેક
પીયૂષવર્ણ રમણીયતરં ધ્યયન્તે ।
સદ્માયના સુરલતા નદિ તસ્ય વૃદે
લોકોત્તર પ્રશમ સૌલ્યફલ પ્રસૂતિઃ ॥

તિદાન્તના પરિચયથી દક્ષિ પામેલ અને વિવેક અમૃતના વર-
સવાથી શોભાયમાન યજ્ઞેલ અંતઃકરણ ને પ્રાણીઓનું છે, તેઓને
મૃદુભાવના આધમ કરે છે; અને તેવં પ્રાણીઓને લોકોત્તર સમના
સુખનાં રૂળને જન્મ આપનાર (મોક્ષ આપનાર) કલ્પવૃક્ષના દર નથી.
'શાન્તસુધારસ.'

કુટલાક વિદ્યાનો કન્ઠ પ્રાપ્તના ચાર ભાગ પાડે છે-અન-
ગ્રસો, બખી, વામઃ અને કાંડી. કાંડીમાં મુઠ્ઠા
તાલુકો વ્યાપાર, બેની, કલમ અને કેગરફીમાં કંઈક
લોક મળ્યા છે. આ તાલુકાના બહુ લોકો આશ્ચરિયા અર્થે દૂરદેશ-
વેદમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. અતિનુ એક જાનમાં નાનું ગમદા એવું નદિ

ધડીઆળ, તાર, આગગાડી અને આગખોટ એ સર્વની હકીકત આ તરફના લોકોને અલૌકિક જણાતી ! એ વખતના ભોળા ભલા લોકોના નમૂના હજી પણ કચ્છમાં ખૂણે ખોચરે શોધીએ તો મળી આવે ખરા ! આવા અસલી માણસો હાલના જમાનાની દૃષ્ટિએ જંગલી જેવા લાગે પરંતુ એજ લોકોએ અનેક હાડમારીને ખમીને ખેતીના ઉત્તમ મનાતા ધંધાને ખીલવ્યો હતો અને તેથી સારી પુંજ એકઠી કરી હતી, કે જે આજે મોટી ધીકતી પેઢીઓ ચલાવવામાં કામ લાગે છે. કેળવાયલા પુરૂષો કરતાં પણ તે અશિક્ષિત જનોએ સદ્વૃત્તિનાં પ્રશંસાપાત્ર ઉદાહરણો પૂરાં પાડ્યાં હતાં, અને અધશ્રદ્ધાથી પણ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો હતો. આપણા ચરિત્ર નાયકના દાદા આ અસલી માણસોમાંના હતા.

મુંદ્રા તાલુકામાં વાંકી કરીને એક થોડી અને ગરીબ વસ્તીવાળું, હાલ પણ બહુ પ્રસિદ્ધ નહિ એવું નાનું સરખું ગામડું છે. આ ગામડાંની પૂર્વ દિશાએ પુરાતન કાળનું વાંકલ માતાનું દેવસ્થાન આવેલું છે, જે માતાનાં નામ ઉપરથી તે ગામનું નામ વાંકી પડ્યું છે. ધર્મ શ્રદ્ધા માટે વખણાએલાં આ નાનાં ગામડાંએ પવિત્ર જૈન ધર્મના પ્રચાર અર્થે આકેશ સાધુ મહાત્માઓને કિત્તવ કર્યા છે. મોટાં શહેરો કરતાં ગામડાંમાં ધર્મ ઉપર આસ્થા તથા ધર્મમાં નિષ્ઠા વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે એ તો ગામડાં અને શહેરોનાં જીવનનું અવલોકન કરનારને કહેવું પડે એમ નથી. આ નિયમ તો હવે સર્વ સાધારણ જોવો થઇ ગયો છે કે મહાન પુરૂષોનાં જન્મસ્થળ તેમજ પૂર્વસ્થિતિ પ્રાયઃ બહુ અપ્રસિદ્ધ અને રંકતમ હોય છે. કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્ય, શંકર, જેઠમલજી સ્વામી, સર આદ્યએક ન્યૂટન-એ મહાપુરૂષો આ નિયમનાં પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણરૂપ છે. આપણાં ચરિત્ર નિરૂપ્ય પણ આ નાનાં સરખાં ગામડાંમાં સાધારણ સ્થિતિમાં જન્મ્યા હતા. એ વાંકી ગામમાં અજન્મથી લગભગ ૧૫૦ વર્ષ ઉપર હંસરાજશાહ નામે એક ગૃહસ્થ

રહેતા હતા. તે જ્ઞાતિએ વીણા ઝોશવાગ હતા; તેમનું જોન કાસ્મપ અને અવરોહ ઉડાની હતી. તે વખતમાં મુખ્ય ગણાતાં કૃષિકર્મથી હુંસરાજશાહ પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવતા. ધર્મની બાબતમાં એ પરંપરાગત ધર્મના અનન્ય ભક્ત હતા. પોતે આ ધર્મમાં શામાટે ચુસ્ત છે તેનું જ્ઞાન તેમને મુદ્દલ હતું નહિ ! ‘બાપદાદા પાગતા આવ્યા છે મારે આપણે પણ તે ધર્મ પાળવો’ એ વિચારથી વધારે ઉડાણમાં ઉતરવાની તેમણે દરકાર કરી નહતી. ધર્મની ગંભીર બાબતમાં માયું ધાણવાનો ખ્યાલ સ્વપ્નમાં પણ તેમને આવ્યો નહતો. એમને સ્વધર્મ ઉપર જેટલી આક્રમ ચુસ્ત થઈ હતી તેટલીજ અન્ય પંથ-વાળા પ્રતિ માનખુદ્ધિ હતી. ગામડીઆ લોકોમાં ધર્મસંબંધી વિખવાદ હાલ જેવામાં આવે છે, પણ એ વખતે તો હાલના જેવી હુંસાતુંસી કે ધર્મના ઝંઘણનું નામ સરખુંએ નહતું. ધર્મની બાબતમાં ઉદાર વૃત્તિ રાખી મતભેદ સહી સેવો એવા વિચાર મુલક ધર્મ ઉત્તુથી કે જ્ઞાનથી નહિ પણ સ્વભાવનાં એવાંજ કોઈ બંધારણથીજ એ જમાનાના લોકો ધર્મસંબંધી બાબતોમાં બહુ માયું ખાસતા નહિ. એ વખતે કેળવણીનો પ્રસાર વાંકીમાં મુદ્દલ નહિ હતો તેમ ધર્મ, બંધાર, સમાજ આદિના સ્વરૂપ સંબંધી પરિસ્કૃત વિચારો પ્રકટ થયા નહતા, એટલે હુંસરાજશાહ પણ કેળવણી અને સુધારાવટમાં પછાત હતા. નવા જમાનાના વિચારોની અસર તો એ વખતે ક્યાંથીજ હોય ? વિદ્યા, કળા, શોધ એ સંબંધી અન્યદેશીય વિચારો અને પ્રવૃત્તિનું તથા દેશ પરદેશની આદિતીનું અને ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ આદિનું જ્ઞાન હાલ મ્હોટાં શહેરમાં વસતા એક સામાન્ય માણસને હોય તેના સોગા ભાગ જેટલું પણ તેમનામાં નહતું; છતાં પગ સત્યનિષ્ઠા, દર્નવ્યવસાયજીતા, ઉદારતા, મદાસના એ સદ્ગુણો તેમનામાં પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવતા. વળી તેઓ સરીર નીરોગીને હટપુટ

વાતે નરસી દેવ તેમનામાં બહુ પ્રબળપણે હતી. એમણે ખેતીના ધંધા
 સાથે વ્યાપારમાં પણ હાથ ધાલવા માંડ્યો. તે વખતથી ધણા ખેડુતો
 ધીમે ધીમે જેડ સાથે વેપારનું કામ કરતા થવા લાગ્યા. ત્યારમાં તેમનું
 ઘર મોટું અને ઠીક મનાતું હોય ગામડીઆ લોકોનું મંડળ તેમને
 ત્યાં હમેશા જમવાનું હતું. ઘરમાં કોઈ માંડું પડે કે કોઈને કંઈ થાય
 તો ગામડાંના લોકો એમ માને છે કે એ સર્વ દુઃખ ભૂતપ્રેતાદિએ
 મૂકેલું છે, તેથી તેઓ પ્રેતાદિને કહાડનાર 'જુવા' લોકોને બોલાવે
 છે. જુવા લોકો ડાકમાં વગાડે છે અને ધામધૂમ કરી મૂકે છે એટલે
 એકાદ બોળા દિલના ગામડીઆપર અસર થવા લાગે છે અને તે
 જુલુવા લાગી પડે છે. આ ધૂલુનાર માણસ મરી મએલા એકાદ જુલુનું
 નામ દે છે અને એ પોતે આ સમજી કરે છે એમ જાણી અમુક
 અમુક હથાથે લીધાથી સર્વ દુર થવાની ખાત્રી આપે છે. બાપડા
 બોળા લોકો આ ઉપરથી પેલા સરીરમાં પેડેલા માની લીધેલા મનક
 અવગતિઆને 'દેવ' તરીકે માને છે અને ઘરમાં તેની મૂર્તિ સ્થાપે
 છે. આ મૂર્તિને 'પુરુષ' કહે છે. આવા અનેક પુરુષો દેવરાજ-
 શાહના ઘરમાં ગામના લોકો પધરાવી જતા અને પ્રસન્ને પ્રસન્ને આવી
 જુવાઓને બોલાવી અનેક પ્રકારની ખાંધણ મચાવી મૂકતા. 'જુવા'
 અને 'પુરુષ'માં મહા વચરના હોવા છતાં દેવરાજશાહ હથાળુપણ
 અને મીસનસરપણાને લીધે પોતાના ઘરમાં બીજાઓથી થતી મરખા
 અટકાવી રાખતા નહિ. કેટલીકવાર ના કહેવા છતાં લોકો તેમના ઘરમાં
 અનેક 'પુરુષો' મૂકી જતા, આથી ઘરમાં સંકટસહ પડવા લાગી
 તેમજ લોકોની ધાધણ અને દુખસ પણ વધવા લાગ્યા. જામની ત ની
 અને રોજના ઉપવર્થા દેવરાજશાહ ઉંચે કહાડી મવા; અને અને
 એક દિવસ તે જુવા 'પુરુષો'ને એકાદ કરી મૂકી જતાં મન
 પાસે બરપુર અવેલી નડીયા પધરાવી જાવ્યા ! ઉંચે એમને એમના

પિતા પાસેથી વારસામાં મળ્યો હતો. બાલ્યગાંધ, સ્ત્રીને શોભાવે તેવાં
 આચાર રીતિ અને મર્વાઈમાં આધાર હતો. ધર્મ બાવનાનો વારસો
 તેમને પત્નીમાં* તેમના પિયર તરફથી મળ્યો હતો. ત્યાં તેમના ધર-
 નશ્વ 'સ્થાનક' આવેલું હતું એટલે ત્યાંથીજ ધર્મજાગૃણીઓને પોપણ
 મળ્યું હતું. આ અગ્રાન પણ ધર્મ ઉપર હડી આરથા ધરાવનારી
 માતાનાં ધાર્મિક ચિંતનો, કથાઓ, મતો; બજન કીર્તનો વગેરેની અસર
 બાળકપર માતાના બોળામાંથીજ થવા લાગી અને નિયમના અનુચિ-
 ત્વમાં પણ અદસ્તરીતે તેમની હૃદયબુમિમાં ધર્મનાં બીજોડો રોપાવા-
 પોપાવા માંડ્યાં. કર્મસિંહજીની હૃદયબુમિમાં પૂર્વમવથી બેડાછને તૈયારજ
 હતી, એટલે એ બીજા વૃક્ષરૂપે તરતજ કેમ ફળી ફાલીને પરિણામ
 પામ્યું એ હવે પછી જોવામાં આવશે. એ વખતે તો બાલ્યબાળને
 સ્વપ્ને પણ એવો ખ્યાલ નહિ આવ્યો હોય કે જે સંસ્કારોથી આ
 બાળકની હૃદયબુમિમાં રચાયેલી છે તે એવા પ્રકારના છે કે તેમને
 બહારની ઘોડી પણ અનુકૂળતા મળતાં સંસારથી એકદમ તેને અલગ
 કરી દેશે. આ બાળક સંસાર બ્યવહારનો ત્યાગ કરી સાધુ થઈ ચાલ્યો
 જશે એવું જાન માતાપિતાને સ્વપ્નાંશે પણ હોત તો તેમનું વર્તન
 કંઈ જુદાજ પ્રકારનું થાત અને કર્મસિંહજીને જે રૂપમાં આપણે જોયા
 છે તે કરતાં કંઈ જુદાજ રૂપમાં જોત; પરંતુ એ બધી પાછળની કલ્પ-
 નાઓ છે; પ્રારબ્ધ બીજ અને અદૃષ્ટ સંસ્કારોને કોણ સમજી શકે
 એ સર્વનું મધાર્ય દર્શન તો એ કાર્યરૂપે પરિણામ પામે ત્યારેજ થાય
 જે જે પ્રતિભાઓ કર્મસિંહજીની મનોબુમિમાં બાહ્યકાળથી પડવા
 લાગી હતી; તે સર્વનું પ્રતિફલન તેમની પાછલી જીંદગીમાં થય-
 સારેજ એ અદૃષ્ટ સંસ્કારો-પ્રારબ્ધ અને તે તે પ્રતિભાઓનાં સ્વરૂપ
 સમજી શકાયાં. અજ્ઞાન દસામાંજ તેમની માતાએ તેમને એવી રીતે
 હેઠેરવા માંડ્યા કે જેથી તે એક યોગ્ય મહાન સાધુ થયા.

* આ ગાયકુંડે ગાંડીથી લગભગ એક માઇલ ૥ ઉ.

કર્મસિંદહ પાંચ વર્ષના હતા. ત્યારે એક વખત એક છવશેણ આક્રમાતમાંથી ભાગ્ય યોગે બચી ગયા. પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે તેમનાં માતાપિતા વગેરે સર્વજળ કામ ઉપર બહાર ગયાં હતાં, ઘરમાં રક્ત તે તથા તેમનાં દાદીમા હતાં. મોસમ શિયાળાની હોતાં તેઓ એકઠાગ સઘડી પાસે તાપવા બેઠા હતા. એટલામાં એકાએક વસ્ત્રનો એક છેડો સળગ્યો, અને જોતજોતાંમાં આખું વસ્ત્ર સળગી ઉડ્યું. આગ વધી અને મોંઘાં મુંઘી ફેલાઈ, તેમની બૂમ રાડથી ડોસીએ દોડી તેમને બચાવી લીધા. આંખ બચી પણ છાતીને ઘણી જઘા આવી. આ પીડા બે માસ મુંઘી ભોગવતી પડી. છાતીપર જે ચાદાં પડ્યાં તે તેા હમેશ મારે કાયમ રહી ગયાં. આ મોટી ઘાત વીત્યા પછી પીછા કાઢી ઘાત તેમના માથે વીતી નથી.

એ વખતે વાંઝીમાં વાવછ પંડ્યાની ગામઠી નિશાળ હતી. આઠ વર્ષની ઉંમરે કર્મસિંદહને આ નિશાળમાં બેસાડવામાં આવ્યા. હાલ પણ કેળવણીમાં પછાત ગણાતા કચ્છ જેવા પ્રાન્તના એક અપ્રસિદ્ધ નાના સરખા ગામડામાં આજથી સગમગ ૯૦ વર્ષ ઉપર કેળવણી કેવી આપાતી હશે, કેળવણી સંબંધી લોકમત કેવો હશે, એનો ખ્યાલ વાચકે પોતેજ કરી લેવો. એટલેનાર વર્ગને કેળવણીની જરૂર નથી એમ આજ પણ મનાય છે તેા તે કાળે મનાય એમાં કંઈ નવકંઈ નથી. દુકંનાં કહીએ તો તે વખતનું શિક્ષણ સામાન્ય પ્રકારનું અજરજન-તેમન અને દિલ્લામના સમાપ થતું. તથાપિ એ જુના જ્ઞાનના નાનકડા આપનું એટલું તો કહેવુંજ પાડે કે દિલ્લાના મનના આજ-સંવત ૧૮૭૨ નાનકડો કરતાં પણ પુરાણા કાળના પાઠશાળાના સંવત ૧૫૨૨ હાલનાર નીવડતા અને પુઠનાંની નાંદેજ હોત હકોમેતા જગતના અવતાર હોતી માફક દતિદાસ, હજારના જનાર વગેરે વિદેશી નાનકડાની તે રખતે કરવી પડતી

નહિ, તેમ પરિક્ષાઓ પસાર કરવાની, સ્કૉલરશિપો મેળવવાની, વર્ગ-
માં પડેલો નંબર સાખવાની, ઝેરી ઝેરી અનેક પ્રકારની હરિકાષ્ઠની
સ્ત્રમ ચિંતાઓ વેકવી પડતી નહિ. ખર્ચ, ચિંતાથી ઉત્પન્ન થતો
ભય, શરીરની ક્ષીણતા અને અડધી ઉમરનો ભોગઃ એ સર્વથી તે
વખતની કેળવણી મુક્ત હતી, અને વિદ્યાર્થીઓને બ્યવહાર કુશળ
અભિમત્ત સાદા મૃદસ્થ બનાવવાથીજ સંતુષ્ટ હતી. દર્મસિંદરૂનાં
નિશાળનાં જીવનમાંથી આવાં કારણોથી કંઈ વિશેષ નોંધ કરવા સ-
રખું મળી આવતું નથી. એટલુંજ કહી શકાય કે એ નિશાળમાંથી
થોડું ધણું વાંચતાં લખતાં તેમને આવડ્યું અને હિસાબ ગણવામાં
તે બહુ 'પાકા' થયા. આ નિશાળમાંથી બહુ પરવામાં બાદ શાળામાં
કે ખાનગી રીતે નિયમસર કેળવણી લેવાનો પ્રયાસ તેમણે લીધો હોય
એવું જણાયું નથી, તેવી ઇચ્છા પણ ઉદય નહિ પામી હોય એમ
એમના પાછળના જીવન ઉપરથી સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે એક
મૃદસ્થ તરીકે તેમની માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ તો બહુજ થોડો-
કહો કે નહિ જેવોજ કરી શકાયો હતો, અને દીક્ષિત દશામાં-એ
નવા જન્મમાં-જે તેઓ આશ્ચર્યજૂત પ્રગતિ ન કરી શક્યા હોત તો
એમનું જીવન કોઈને ઉપયોગી થવા સિવાય એવેજ ગયું ગયાત.
તેઓએ જ્યારે શી વીરના મુખટ તરીકે ગુરુમંત્ર અથવા દીક્ષા લીધી
ત્યારે તેમનો આત્મિક અને માનસિક વિકાસ માત્ર મર્બરથ બાળક
જેવોજ હતો. એમનો પુનર્જન્મ તો દીક્ષાકાળ પછીનો છે; એ જ-
ન્મમાં તેમણે ધીરજીસર કેળવણી લીધી છે. પણ એ કેળવણી તે
કેવળ ધર્મની: સંસાર શાળાની તેમને જરૂર નહતી.

તેમની જીવનબૃત્તિને રચનાર હેતુઓમાં એ પ્રમાણે, શાળાની
કેળવણીનો કંઈ ભાગ ન હતો; પરંતુ એ શાળાના પંડિતાના સહ-
વાસની અસર તેમનાપર અચ્છુપર્વત રહેવા પામી ખરી વાપજ

પંડિતો કર્મચિંતન ઉપર સારો આવ હતો, નિશાળમાંથી રજ પડ્યા
 પછી પણ વખતોવખત તે પંડિતાનું કામ કરવાને રોકતા. કુરસદતા
 વાળાના પંડિતો હુમલીશ્વર રામાયણ વાંચતા. તેના રાગ અને કથામાં
 કર્મચિંતનને ધીમે ધીમે રસ પડવા લાગ્યો. આથી કામ ન હોય
 તેવું તે તેમના પામે બેસી રહેતા અને પંડિતાની ન્હાની ન્હાની
 વાંદોએ માંજણ આનન્દ ખામતા. તેમને ખાલીજીવનની સામગ્રી
 અંતરિયાને પડવાના સવવાસમાંથી મળતી, એટલુંજ નહિ પણ એ
 નિરાલ સાધુઓ અને ભગ્તન કીર્તનમાંથી પણ તે મળતી રહેતી; એ
 કાળને વાંદોનાં સ્થાનક હતું નહિ. ત્યાં યુગ્ગર સાતિના શેડ છંસરાજ
 દેવદાસ દેવદાસ કરીને એક ધર્મનિષ્ઠ શ્રદ્ધાવાન અને ધર્માંભિમાની ગૃહ-
 સ્થ રહેતા હતા. તે સાધુઓ અને સાધ્વીઓને વારંવાર આમંત્રણ
 આપી બેસાવતા, અને ધર્મ તથા જ્ઞાનની ચર્ચાઓ તેમને મુખેથી
 સંભળતા. વિરોન એક જ્ઞાનથી શ્રીજી જ્ઞાન વિહાર કરનાં રસ્તામાં
 સંપૂર્ણત આ સામન્ય કોયે વખત વિશ્રાંતિ લેતા. આ સાધુઓનાં
 રીતે કર્મચિંતનને થતાં વળી પચીનાં મોભાળ પાલેજ તથાનક ધોનાં
 ત્યાં પણ મુનિદર્શનને લાભ મળતા. સાધુઓની કૃતિ જ્ઞાનવાનાં ન-
 કલે તે સંસ્થા સંકે, તેમજ તે સંભળવા ઉભા રહેતા. આવા મન
 હતા તે સંકે જ્ઞાનનામનનાં જ્ઞાનને આજ મુત્તાજ એમનું નરવ પ બધા
 રહું હતું. અજ્ઞાત મનુષ્યો એવું જ્ઞાનના મનુષ્ય હોઈ. જામકના
 રૂઢિ હોતી નથી તેથી તેની આજ્ઞાસર જે મનુષ્ય અને જે તના તેજ
 ન આજ્ઞાસર તેજાસર પડતી નથી. દેખાવે, સ્પર્શે, સ્પર્શે આદિ તેના
 જ્ઞાન ઉપર કોઈ આજ્ઞા કરનાં નથી. જન્મ, મરણ, વિદ્યતેજ, મન અને
 જ્ઞાનનાં સંસ્થા વિદ્યતેજ હોવાને આ મનુષ્યમુની જ્ઞાનવાનાં નકલ
 તેની આજ્ઞા હોઈ. કૃતિજ્ઞાનની જ્ઞાન નાજીસ, અજ્ઞાત મુનિઓ પણ
 તેની જ્ઞાન એવું હોઈ. અને તેજાસર હોવાથી જ્ઞાન આજ્ઞા આજ્ઞા

જેવો અવાજ આગેદુલ્ય તેવીજ દળમાં બહાર કાઢે છે; તો એ તાવડી-
 ઝો કરતાં અનન્તમણું ઉચ્ચ મનુષ્યમન જ્ઞાત્યાવસ્થાનેલીધે બહુ વિક-
 સિત ન થયું હોય તોપણ જોયેલા અને સાંભળેલા તેમજ અનુભ-
 વેલા વિષયોની છાપ મદલ્ય કરતું જાય અને આમજી જતાં અનુદ્યુ-
 મયોગો મળતાં તેવાજ મુદ્દા કાઢે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કે ન બનવા
 જેવું કંઈ નથી. વિચારની અસર વનરપતિવર્ગ ઉપર થવાનું હાલનું
 વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જણાવે છે, તો મનુષ્ય મનપર એની અસર થવામાં
 શંકા થરવા જેવું કશું નથી. જાગૃતનું મગજ જડ હોતું નથી. તેના
 માનસિક સંસ્કારો પ્રમુખ હોય છે. અસ્પૃશ્યસંસ્કારમય મન નવીન
 સંસ્કાર મદલ્ય કરેજી જાય છે. તેમાં અવસ્થાભેદ બહુ અંતરાવરૂપ થતો
 નથી, કિંચત્ જાગૃત અવસ્થા તો સંસ્કારમદલ્ય આડે વિશેષ યોગ્ય
 છે. “જન્મ પામે તે વખતે સર્વ અસદાય હોય છે,” તેથી જેવા સંસ-
 ર્ગમાં હોય તેવામાંથી તનમન ઉભય પોષણ પામે છે. જાગૃતમાં તો
 અનુદ્યુષ્ટ કરવાની શક્તિ સ્વિશેષ હોય છે. એટલે તેની આમજી પાછ-
 ગના સમર્થથી તેના મનપર એવી છાપ પડી રહે છે કે જે આમજી
 જતા સજીવ થઈ જઈ સચ્ચ જાગૃત હારા બોલે છે. “કર્મનિંદ્યુષ્ટ
 અસદાય અપકર, અને જીનઅનુજડી પણ સરકાર મદલ્ય કરવાને
 તેવાર એવી જ્ઞાત્યાવસ્થામાં જતા, ત્યારે જં જં પ્રતિજ્ઞા આ તેમના
 દાવપદ પર પડી તે સર્વ પાછગથી પૂજ્યપદઃ અધ્યાત્મિક પ્રતિષ્ઠિત
 થઈ એમ નિઃશંકપણ કહી શકાય.

પાપક પાપાના કામ, વજીર, બાર વર્ષનાં ઉત્તરે વધારે સ્વપ્નજી
 પાપ, કાની બાંધે, વજીર તેમજ સદાચારનાં નિર્મલ થતો
 દત્તે, તો અ. ૨. અદ્યુષ્ટ અને અદ્યુષ્ટ મદલ્ય સ્વપ્ન ગળત
 અ. ૩ જના અવજી તેના વર્ષોપર ઉચ્ચ સ્વપ્ન અવજી નીતિ,
 કંઈ અવજી, એકે સર્વજીને ૪૮ તેમજ એકે આત્મસંજીની દે

કર્મસિંદુના સંસ્કારો કંઈ વ્યુત્પન્ન જાતના હતા. તેમની મ-
 જાબુમિ મોડના કાલવથી મેલી જાની નહતી, આગકપણાથીજ તેઓ
 ઉગતા નહિ પણ ગંભીર અને વિચારશીલ હતા. એને માતાનાં અને
 ત્યાર પછી દાદીમાનાં મરણથી ત્રાસ હિપજ્યો. મરણ પામતા છવની
 દયા-અને સંબંધીઓનો કોલાહલ-એ જોનાથી એમનું મન હલ-
 મલી ઉઠ્યું.

અનેક જન્મોમાં બાંધેલાં કર્મોના સારા માફા સંસ્કારો હૃદયમાં
 સ્થિતિ કરી રહ્યા હોય છે. કેટલાક અદ્ભુત અને કેટલાક અનુદ્ભુત
 હોય છે. આ સમસ્ત સંસ્કારોનું કોકડું એવું બાંધાયું છે કે કયે
 પ્રસંગે અને કેમ એ કોકડાંથી કેવા રંગનો દોરો કેટલો લાંબો ફેલાશે
 અર્થાત્ કેવા સંસ્કારો કેવા પ્રસંગોમાં ઉદ્ભવી મનુષ્યને કેવી પ્રતિ-
 ત્તિમાં જોડી દેશે એ વાત અદ્ભુત મનુષ્યથી સ્વમન્ય તેવી નથી.
 એકજ પ્રસંગથી અમુક પ્રકારનો સંસ્કાર સહુને જાગૃત થાય કે બેસે
 એમ બનતું નથી, તેનું કારણ હૃદયમાં રહેલાં સૂક્ષ્મ સંસ્કાર બીજ-
 કોમાં સ્વરૂપમાં વિવિધતા એજ માની શકાય છે. બીજા કોઈને ન
 જાગેલા એવા સંસ્કારો અને તેનાથી પ્રેરાયલા વિચારોને લીધે આચા-
 ર્યશ્રીનું મન બહુ ઉદાસ રહેવા લાગ્યું. ત્યાર પછી કોઈ પણ બાબત
 તેમને ગમતી નહિ. પંડ્યાનો સદવાસ અને ભજનકીર્તન સિવાયનાં
 સધળાં કામો ઇંકજ હિપલક મને કરતા.

માતાનાં મરણ પછી કામનો બોજન વધ્યો. પિતાને પણ મદદ
 આપવી પડતી. આ સર્વ કામ તેઓ કરતા. આ સંબંધમાં તેઓ
 છે; બહુ કાર્યભારને લીધે સારી થઈ પડેલા વ્યવસાયવશાત્ સમય પણ
 જણાતો નથી; જન્મ, જરા, વિપત્તિ અને મરણ જોઈને પણ ભયની
 પ્રતીતિ થતી નથી; તેથી નિઃસંશય મોહમય પ્રમાદરૂપી મદિરા પીને
 જગત્ ઉન્મત્ત થયું છે !!

અદૃષ્ટ સંકલનાથી તેઓ પાંડ્યા, સ્થાનક, ભજન કીર્તન કરનાર મંડળી
 દત્તાદિના સત્સમાગમમાં નાનપણથીજ મૂકાયા હતા. ધર્મથીજ સદ્ગતિ
 અવસ્થાને તથા સ્થૂલ રૂપે પરિણામ પામવાને ઉન્નુખ થતું જતું હતું.
 સુધારાના વિચાર કે ઉચ્ચ પ્રકારની વ્યાવહારિક કેળવણીનું જ્ઞાન તે-
 મને આ ઉમરે થયું નહતું તોપણ તેમની પંદર વર્ષની ઉમરનું એક
 સામું સ્વરૂપ તપાસીએ, તો આપણને સ્હમજાય છે કે, પિતાના
 આગ્રહી સ્વભાવનું તેમનામાં પ્રતિબિંબ પડ્યું હતું. તેમજ
 અજ્ઞાન અને અધશ્રદ્ધાવાળાં, પણ એક નિશ્ચવાળાં ધર્મચિંતનો અને
 ધર્મ ક્રિયાઓથી તેમને ધર્મ ઉપર આસ્થા બેઠી હતી. એ આસ્થાન
 સંસાર વાસનાઓ હોલાવી નાંખે નહિ તે માટે માતાનાં અને દાદી-
 માનાં મરણે વિરાગની દીવાલ રચી આપી હતી. વળી સાધુ સમાગમ,
 કથા શ્રવણ અને ભજન કીર્તનથી આ ધર્મશ્રદ્ધા, વિરાગ અને જિ-
 જ્ઞાસાના પાયા ઉપર તેમનાં મુનિ જીવનની ઇમારત ચણાઈ હતી;
 અને તેથીજ એ વ્યક્તિનું જીવન વૃત્તાન્ત લખવાની આવશ્યકતા
 વિચારવામાં આવી છે.

ઉચ્ચ જીવન માટેની તૈયારીઓ.

"For men on earth remains only the choice between the pleasures of sense and the peace of the soul. To attain the peace of the soul on earth, to make the life here approach the divine life, to be free in this kingdom of death, taste not the fruit of the earth."

—Shiller.

આવાર્થ:—પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યને વિષયમગ્ન થી મુખો અને આત્મિકતા નિ. જોઈએ છે. એક જ વસ્તુ પસંદ કરવાનું પ્રાપ્ત છે. આત્મિકતા નિ. આ દુનિયામાં મેળવવા, આ જીવનને દિવ્ય જીવન સમીપ લાવવા, અને મૃત્યુનાં આ રાજ્યમાંથી છૂટા રહેવા સાર પાર્થિવ હજો-વિષયમુખોનો આસ્વાદ લેવો નહિ.

આને સ્થાનકવાસી જૈનધર્મનો કુચમાં જોડેલો પ્રચાર છે તેટલો ધણાં વર્ષો પૂર્વે ન હતો, બરફે મુલ ન હતો એમ કહેવામાં પણ બાધ નથી. સંવત ૧૮૭૨ માં પૂજ્યપાદ શ્રીમાન ઇદ્રજી સ્વામી* તથા તેમના શિષ્ય સોમચંદ્રજી સ્વામી

* શ્રીમાન ધર્મ સુધારક (martyr) ધર્મદાસજી સ્વામીના શિષ્ય શ્રી રામચંદ્રજી એ શિષ્ય હતા.

કચ્છમાં પધાર્યા, તે વખતે જૈનધર્મનાં નિગૂઢ રહસ્યો, તેની ધાર્મિક ક્રિયાઓ તેમજ તત્ત્વભાવનાનાં ગૌરવથી લોકો છોક અજ્ઞાન હતા. જુના કવિઓનાં સ્તવન કીર્તન અને સામાન્ય પ્રકારની ધર્મક્રિયાઓમાં તે કાળે ધર્મની સમાપ્તિ થતી. વામભાર્ગ વગેરે ખીજ સંપ્રદાયોનો પવન જોરમાં વાતો હતો, એટલે જૈનધર્મની પ્રાચીનતા, મહત્તા અને શ્રેષ્ઠતાનો ખ્યાલ સરખોએ કોઈને ન હતો. કેટલાક મનુષ્યો જૈનધર્મનું ઉપલક્ષીઈ જ્ઞાન ધરાવતા અને માની લીધેલા ધર્મનાં બાહ્યસ્વરૂપને અનુસરી પોતાને જૈનમતાવલંબી કહેવડાવતા, પરંતુ તેમના ઉપર કે તેમના કહેવાતા ધર્મ ઉપર લોકોની આસ્થા બેડી ન હતી. ઉક્ત સ્વામીશ્રી કચ્છમાં પધાર્યા ત્યારે આ સ્થિતિ તેમના જોવામાં આવતાં કચ્છમાં સ્થાનકવાસી જૈનધર્મોનો ઉદ્ધોત કરવા તેમણે નિશ્ચય બાંધ્યો, અને તેવો ઉપદેશ ફેલાવવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો. મુનિશ્રી ઇંદ્રજીસ્વામી-ને શ્રીમદ્ધર્મસિંહસ્વામીનાં શાસ્ત્રજ્ઞાન તથા તેમના રચેલા ટપા નાટે સાફ અભિમાન હતું.

એ બંને મહાપુરુષો (શ્રીમદ્ધર્મસિંહસ્વામી તથા સોમચંદ્રજી સ્વામી) કચ્છમાં ચાર વર્ષ રહ્યા. ધર્મપ્રસારકોને જે વિધ્નો, પ્રતિબંધો, અને જીવલેણ કટાકટીના પ્રસંગોનો અનુભવ થાય છે તે સર્વનો તેમને પણ અનુભવ થયો. પરંતુ ‘ અંગીકૃતં સુકૃતિનઃ પરિપાલ્યન્તિ ॥ ’ ‘ સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞાને પુણ્યશાળી મહાત્માઓ પાળે છે. ’ એવી સ્વભાવસિદ્ધ પ્રકૃતિને લીધે રાજ્ય તરફની તથા વિધર્મી અને વિદ્વેષીઓ તરફની અનેક તરેહની પજવણીઓ છતાં પણ દૃઢ આગ્રહ, ખંત અને સમયસૂચકતાનાં જ્ઞાનથી તથા કોઈ કુદરતી અદૃષ્ટસંકેતથી તેઓએ પોતાનો સંકલ્પ પાર પાડ્યો. કચ્છમાં જૈનસ્થાનકવાસી ધર્મોનો પ્રસાર હીક હીક થવા લાગ્યો. લોકોની આસ્થા તે ઉપર બેડી અને બહુ લોકો તેના અનુયાયી બન્યા. આવા મહાત્માઓનો નિશ્ચય હોય છે કે:—

અનારમ્મોદિ કાર્યાણાં પ્રથમં બુદ્ધિ લક્ષણમ્ ।

આરમ્મસ્યાન્તગમનં દ્વિતીયં બુદ્ધિ લક્ષણમ્ ॥૪

હાંતો કામ આરંભવું નહિ, અને આરંભવું તો તેને સંપૂર્ણપણે પાર પાડવું એવા ચોક્કસ નિશ્ચયથી પ્રૌઢ ઇચ્છાસકિતવાળા એ મહાત્માઓ પોતાનો મનોરથ સફળ કરી શકેલા. પ્રથમ જન્મમાં અને પછી ધીમે ધીમે કંઠના મુખ્ય મુખ્ય ભાગોમાં સ્થાનકો બંધાયા; અને જૈનધર્મનાં તત્ત્વજૂત રહસ્યોનું ગૌરવ સોકાને સમજાવવાની અનુકૂળતા થઈ. વાંછી ન્હાવું ગરીબ અને યોડી વસ્તીવાળું અને અપ્રસિદ્ધ ગામકું છે એટલે કર્મસિંદરુના જન્મકાળે ત્યાં સ્થાનક બંધાવું ન હતું, પરંતુ પત્રીમાં એ વખતે સ્થાનક હતું. અને તે પશુ પાછળ કહેવામાં આવ્યું તેમ તેમનાં મોસાળ પડાનાં ધર સમીપજ હતું. પત્રી આવતા ત્યારે તેઓ આ સ્થાનકમાં અવશ્ય જતા અને સાધુ સમાગમનો સામ ભેટા; એ આપણે પાછળ વાંચી ગયા છીએ. ધર્મચર્ચાઓનું અવજી શ્રદ્ધાથી અને રસપૂર્વક થતું હોવાથી તેમજ અવજી કરેલા વિષયપર વિચાર કરી સંશય કે વિપરીત સમજણ ટાળી નાખવાની ટેવ હોવાથી વધતી માથે તેમની ધર્મશક્તિ પણ વધતી જતી હતી. ગિરગાસા અને વિરાગની શક્તિઓ પણ પોષાતી હતી, અને કે એ શક્તિઓ હૃદયપ્રદેશનાં બહુ શુદ્ધ-અરપદ બાવે કોઈ કોઈ વાર સંચરતી-બહુ ધીમી ગતિવાળી હતી. આ શક્તિને ઉત્તરે, પોણે, સજીવ રાખે એવી અનુકૂળતા મળે છે તો ઉત્તરોત્તર વધતી ચાલે છે નહિતર તે દબાઈ જઈ સ્વાર્થ-મય ધર્મશક્તિ પુદ જાને છે. દારખાનું તૈયાર હોય, પરંતુ તેમાં જ્યાં પુષ્ટી વિચારણા ન મૂકાય ત્યાં સુધી તેને સગચી કુડનાં વિચળ લાગે છે. તેમ દિખતી હરવસામઝી તૈયાર હોય તે. પણ સદ્ગુરોના સુરોમ

કાલોને આરંભવાં નહિ એ બુદ્ધિનું પ્રથમ લક્ષણ છે. અને આરંભના કામને પરાં કરવાં એ બુદ્ધિનું બીજું લક્ષણ છે.

થયા વિના તે બહાર પ્રક્ટી શકતી નથી. જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં ગુરૂ એ મુખ્ય અને આવશ્યક અંગ મનાય છે. તેનો યોગ થયા વિના સિદ્ધિ મળતી નથી એ ખરું છે; પરંતુ આ વાતને ઉઘાડપમાં સમજનારા કેટલાક ‘ગુરૂદેલા’ લોકો એમ માની બેસે છે કે ગુરૂજી માથે હાથ મેલશે, કે કૃપાદષ્ટિ કરશે તો તરી જઈશું, + સ્વ પ્રયત્નની કશી જરૂર નથી ! ખરેખર આ માન્યતા ભયંકર છે. આવા ખોટા વિચારોથી ભ્રમિત થએલા ગુરૂદેલા લોકો હૃદયશુદ્ધિ માટે કે બીજી યોગ્યતા મેળવવા માટે કંઈ પણ પ્રયત્ન સેવતા નથી. અલગત તેવાઓ ગુરૂની શોધમાં ફરે છે, પરંતુ યોગ્ય પરીક્ષક શક્તિને અભાવે દોષના બાણ આડંબરથી મોહ પામી અયોગ્યને ગુરૂ કરી માને છે. પરિણામે ગર્દભ શિષ્ય અને કુંભાર ગુરૂનું જોડું બંધાય છે ! “અન્ધેનૈવ નીયમાના ચયાન્ધાઃ” “આંધળાની પછવાડે દોરાતા આંધળાઓની પેઠે મહા-અનર્થના ખાડામાં તે બિચારાઓ પડે છે અને બીજાઓને પાડે છે. ગુરૂ બની પૂજવાનો શોખ પણ આજકાલ બહુ વધી પડ્યો છે. જેના કંઠમાં પાણી બાંધ્યો હોય તે પોતે ન તરી શકે તો બીજાને ક્યાંથી જ તારે ? જે પોતાને મુક્ત કરી શકે નહિ તે બીજાને કેવી રીતે મુક્ત કરી શકે ? ગુરૂ થઈ બેસવાની કે ઘણા ગુરૂ કરવાની ઘેલછામાં પડવા બદલ સૌ પોતપોતાની યોગ્યતામાં વધારો કરતા રહે તો શુભ પરિણામ આવે. સાધન સંપન્ન શિષ્યની શોધમાંજ સદ્ગુરૂઓ ફરે છે, અને શિ-

+ શ્રીમદ્ ચરોત્રિજયજી આ સંબંધમાં કહે છે કે—

કાંઈ કહે અમે ગુરૂથી તરશું, જિમ નાવાથી લોહા રે;
તે મિથ્યા ન લહે સહવાસે, દાયપાયની સોહા રે.

અને પૂજ્ય શ્રી જીમદલજી સ્વામી કહે છે કે—

ઉપાદાન સુધર્યા વિના, શું દરે લગ્ય નિમિત્ત;
ગુરૂથી તરવાનું ધારીને, દરે અશુદ્ધ નિમિત્ત.

ધ્વની સાધન સંપત્તિથી. આપોઆપ તેની પાસે જે આપ આવે છે. આપણા ચરિત્ર નિરૂપ્યને તો એ અવસ્થામાં કંઈ ગુરુ શિષ્યનાં સંપર્ક કે યોગ્ય ગુરુની અમર્ય એ વિશેનો વિવેક હોય એમ સંભવતું નથી. તેમનાં જીવનની સાંકળ ગોઠવાવામાં બુદ્ધિની યોજનાઓ કરતાં અદ્યોત્તમો સંકેત મૂળ કારણરૂપ. હતો એમ એમનાં સમગ્ર જીવનપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. કુદરતી રીતેજ તેમના સંબંધમાં એવા બનાવો બન્યા કે જેથી એમનું બાવિ જીવન બહુ ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં ઝળકી ઉઠ્યું. તેમની ધર્મજિજ્ઞાસા, વિરાગ આદિ વૃત્તિઓ ખીજ દશાને પામી કંઈક કંઈક અંકુરિત થતી હતી. તેવામાં તેમનાં બાળ્યના યોગથી એ અંકુરનો માળા સંવત્ ૧૯૦૨ ની સાલમાં મળી આવ્યો. મનુષ્યપણું, મુમુક્ષુપણું અને મહાપુરુષોનો સંગ એ ત્રણ વસ્તુ દુર્લભ છે; જેનાપર દૈવની કૃપા હોય તેજ એ પામી શકે છે એમ એક મહાત્મા કહે છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પછી સાક્ષી પૂરે છે કે—

ચત્તારિ પરમંગાણિ, દુસ્રહાણી ચ જન્તુણો ।

માણુસર્વં સુદૃસદ્દા, સંજમં મિય ધીરોયં ॥

અધ્યયન ૩, ગાથા ૧.

આ સંસારમાં પ્રાણીઓને આ ચાર વસ્તુઓ મુશ્કેલીએ મળે એવી છે:—મનુષ્યપણું, સૂત્રસિદ્ધાન્તપ્રવચ્ચ, શ્રદ્ધા, સંયમને વિશે બલ પરાક્રમનું કૌશલ્ય.

સંવત્ ૧૯૦૨ ના ક્રૈષ્ણન માસમાં પૂજ્યપાદ સ્વામી શ્રી પાના-ચંદ્રજીનું પત્ની મુકામે પધારવું થયું. પ્રસંગ એવો બન્યો કે કાંઈ ધરકામ પ્રસંગે આપણા ચરિત્રનાયકને પત્ની જવું પડ્યું. તેઓ હમે-સનાં ધોરણ મુજબ ચોતાના મામા સાથે વ્યાખ્યાન સાંભળવાને સ્થાન-દર્શી ગયા. કેમ જ્યારે પૂરેથી પરપરનો મેળાપ થએલો હોય તેમ પરપરની દષ્ટિ મગનાં એક ખીજ દિપર બહુ બાવ પ્રમટ્ટો. શ્રીમ-

દ્વાનાચંદ્ર સ્વામી આ છોકરાનો વિનય અને વ્યાખ્યાન સાંભળવાની ઝેકાચતાથી તેના તરફ આકર્ષાયા. વ્યાખ્યાન પ્રસંગમાં એ સ્વામીએ શ્રાવકનાં લક્ષણ, તેમને પાળવાનાં પારંત્ર, સાધુનાં લક્ષણ તથા ધર્મ એ સર્વતું વિવેચન ટૂંકમાં પણ બહુ સુંદર રીતે કર્યું. આ વિવેચનની અસર કર્મસિંહણ ઉપર સચોટ થઈ. કોઈ પણ વાત રચવાને અને યથાર્થ સમજવાને માટે પહેલી શરત એ છે કે તે વ્યક્તિનાં હૃદયમાં તેવા સંસ્કાર સુખ વા જાગૃત હોવા જોઈએ. જે વિચારો એકને રૂચે છે અને સમજાય છે તે અન્યને તેવીજ રીતે રૂચે અને સમજાય એમ હમેશાં બનતું નથી. તેનું પણ એજ કારણ છે. કર્મસિંહણ પાછળથી આત્મકથાના પ્રસંગમાં જણાવતા કે “એ વિવેચનથી મહારાં હૃદયમાં કંઈ નવોજ પ્રકાશ થયો; અને સંસારમાં રહેવું ઠીક કે ત્યાગી થવું ઠીક એવી પ્રશ્નવૃત્તિ ઉદ્ભવી તોપણ એ વખતે એટલું તો ચોક્કસ કીધું કે કોઈ પણ રીતે ધર્મનું યથાવિધિ પાલન તો અવશ્ય કરવુંજ અને ધર્મજ્ઞાન પામવું.

વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા તો ઘણાજણ આવે છે; કેટલાક તો મોટા ડોળડમાકથી બેસે છે, અને બધું સમજતા હોય એવો આડંબર રાખે છે; પરંતુ ઉપદેશાયલું તત્ત્વ તો કોઈકમાંજ પ્રવેશી શકે છે. સ્ફટિકમણિમાં જેમ ચંદ્રકિરણ પ્રકાશે છે તેમ નિર્મળ મનમાંજ તત્ત્વ સ્હેલથી પ્રવેશી શકે છે. એક કવિ યોગ્યજ કહે છે:—

* પારંત્રના નામ નીચે મુજબ.—

૧ પ્રાણાતિપાત વિરમણ, ૨ મૃત્યુવાદ વિરમણ, ૩ અદત્તાદાન વિરમણ, ૪ સ્વદારાસંતોષ તથા સ્વૃષ મેનુન વિરમણ, ૫ પરિમહાપરિમાણ, ૬ દિન પરિમાણ, ૭ જ્ઞાનાવતાન વિરમણ, ૮ અનર્થદંટ વિરમણ, ૯ જ્ઞાનાયિક વ્રત, ૧૦ દેશાવવાસિક, ૧૧ પાપચ, ૧૨ અતિથિ સંવિભાગ.

મમલ્લિ મુખિ વિમ્વોદમાદે મણિર્ન મુદ્રાશ્ચયઃ ॥*

હીદરો જેનું વિષયમુખ નહિ ચિત-જેમાં ઉપદેશને અનુકૂળ પડતા સંદેશોનો લેણ પણ છોડી દોતો નથી તે, એ ઉપદેશ ક્યાંથી મદલ્ય કરી શકે? કવચિત્ તેનાં ચિત્તને મિથ્યામદલ્ય-વિપરિત મદલ્ય થાય છે. વ્યાખ્યાન શ્રવણથી કૃતકાર્ય થવાનું ધણાજાણ માની બેસે છે તે પણ ખૂબ છે. શ્રોષ્યદંશન જણાવે છે કે:-નહિ શ્રવણમાત્રેઽપિદુત-દુત્યતા પરામર્શાદતે વિરોચનયત્ ॥ ‘સાંભળવામાત્રથી કૃતા-ર્થના નથી. મનન કર્યા વગર શ્રવણનું કંઈ મળતું નથી. એટલે ખરે સામ પામવાને લક્ષપૂર્વક મનન કરવું જોઈએ. શ્રવણ કરતાં મનન યતનુષ્ઠ વિશેષ કુચ્ચ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે તે યથાર્થ છે. હાલતો પ્રમાદીઓને શ્રવણથી કૃતકૃત્ય થવા કરતાં કેવળ શ્રવણનો ભાવ મનમાં ઉપજ્યો. એટલે કૃતાર્થ થવાની દિલસુધી લાયક આવી છે! ઘેર બેઠે ભાવ થયા એટલે બસ! આવા કેવળ લુખાભાવ, કે વિચારરહિત શ્રવણનો સ્પર્શ કર્મસિંદરજને થયો ન હતો. તેમની પ્રકૃતિજ નમન-શીલ હતી. વ્યાખ્યાન થઈ રહ્યા બાદ સૌ ઉઠી ચાલ્યા ગયા એટલે શ્રવણકાળે ઉઠેલા કેટલાક પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરાવવા તથા કેટલીક સંકાઓનું સમાધાન પામવા તેઓ સ્વામીશ્રી પાસે બેસી રહ્યા. સાધારણ દેખાવના સોળ વર્ષના કાચા પુત્રાનની ધર્મ ઉપર પ્રીતિ, ગિર્યાસા, પ્રજા પૂજવાની તેમ સંકાઓ ઉઠાવવાની ખુબી એ વગેરેથી પાનાચંદ્રજી સ્વામી તો હક થઈ ગયા. આવકોને પાળવાનાં બાર યતો-માંથી પ્રથમ મન જે પ્રાણાતિપાત વિરમણ્ય-અહિંસા-તેનું સ્વરૂપ તે પાળવાના નિયમ તેમજ યથાવિધિ સર્વાશે એ યતનું પાલન કરવાથી

* “ વિમલમણિ લે ગ્રીહી તેહું મુનિમ્બ ન ઠીકરી. ”

સાશર શ્રીયુત મળિલાલભાઈ કૃત ઉત્તર રામચરિત બાપાંવર.

થતાં ફળ એ સંબંધી કેટલીક ચર્ચા ચાલી. એ ચર્ચાને વિશેષ રસ-
ભરી કરવાને તથા સર્વ દેશીય ધર્મ બતાવવાને સ્વામીશ્રીએ વેદ,
યોગશાસ્ત્ર, મનુસ્મૃતિ જેવાં હિંદુધર્મપુસ્તકોમાંના કેટલાક શ્લોકો
તેમજ હંદુરાનની કેટલીક આચારો પણ કહી બતાવી. જૈનસિદ્ધાન્ત
સત્ય હોય સર્વ ધર્મમાં અને સર્વ દેશ દાળ અને પરિસ્થિતિમાં પ્રકા-
શાન્તરે પ્રતિપાદિત થએલો છે એમ સ્વામીજીને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તેથી
હિંદુના તેમ મુસલમાનના ધર્મ ગ્રંથોમાંથી વચનામૃતો ઉતારી લેવાનો
તેમ જૈનેતર સાથે જ્ઞાનવાર્તા કરવાનો તેમને બહુ શોખ હતો. તેમ-
ના હાથનાં લખેલાં આવાં ધણાં વચનો હજી મોજુદ છે.

વાતચીતનું પરિણામ એ આવ્યું કે કર્મસિંહજીની વૃત્તિઓ જે
પ્રથમ અવ્યક્ત હતી તે હવે ધ્વજારૂપે વ્યક્ત થઇ. મૂલના અરકુટ
મનોભાવ, ધ્વજા અને વિચારરૂપે પરિણામ પામવા લાગ્યા. તેમને
એજ વખતે થયું કે સાધુ થવાય તો સાદું; ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન પડાય
તો ઠીક. આ નિયમ તો નિર્વિવાદ છે કે અનુકૂળ પ્રસંગે થએલી
રહેજ પણ મુચના કે બોધનાં વચન મનુષ્યનાં આખાં જીવિતને ફેરવી
નાખે છે. ઇતિહાસમાં એવા દાખલા ઘણા નોંધાયલા છે. આજ પણ
એવા ઘણા દાખલા નગર પડે છે કે જેના એકજ સદુપદેશરૂપી વચન
આણ્યું સાખો મહાપુરુષો ધરતાર ત્યજી ચાલી નીકળી પરમ-પદને
પામ્યા છે કે દુરાચારી પુરુષો મહાચારી બન્યા છે. ક્ષણમપિ સજ્જન
સંગતિ રેકા, ભવતિભવાર્ણવ તરણે નૌકા,^૧ ॥ મહત્સેવાં
દ્વાર માહુર્વિમુક્તે:^૨ ॥ સતાંસંગઃ કલ્પદ્રુમ ઇવ નર્કિર્કિં ચિત-

૧ માનુષ્યને સેવાયેલો સત્સંગ ભવસાગર તરવાને વહાણરૂપે યદ પડે છે.

૨ મહાપુરુષોની સેવા એ મોક્ષનો દરવાજો છે એમ મ્હોટા
રૂપે કહે છે.

નુતે;^૧ સત્સંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્;^૨ સતાંસંગો
 હિ મેષજમ્^૩ ॥ ઐ. વચનામૃતો ખરેખર હૃદય પર પર કોતરીત
 રાખરા ચોખ્ખ છે.

આ જ્ઞાનગોષ્ઠિનું પરિણામ એ આબુ કે, કર્મસિંહજીને અહિંસા-
 પ્રત અંગીકાર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ, પરન્તુ કેવા સંયોગોમાં
 તે પ્રત સર્વાશે પાળી શકાય એ વિચાર તેમને ઉદ્ભવવા લાગ્યા. ખીજો
 દિવસે જે બનાવ બન્યો તેણે એમના મનોગત પ્રશ્નોનો ઉત્તર પૂરો
 પાડ્યો. હકીકત એમ બની કે તેમના પિતાએ તેમને ખેતરમાં ખાતર
 પાડેલા જવા ફરમાવ્યું. આ ઉપરથી ખેતરમાં જઈ કામ કરતા હતા
 તેવામાં અસંખ્ય જીવો ખાતરમાં અદબદતા કચરાતા અને ચમદાતા
 જોવામાં આવ્યા. આ દેખાવથી તેમની મનનશીલ પ્રકૃતિને બહુ આઘાત
 થયો. એકદમ કામ છોડી દઈ વિચારમાં ને વિચારમાં ઘેર પાછા વળી
 આવ્યા. ત્યાંથી તરત પત્નીમાં શ્રીમદ્ પાનાચંદજી સ્વામીપાસે આવીને
 સર્વ જ્ઞાનનાં કહી છેવટે પોતાનો નિમ્મ જણાવ્યો, કે મૃદસ્થથી
 અહિંસાધર્મનું પાલન મથાર્થ રીતે થઈ શકેજ નહિ. વળી પોતે યતિ
 થવાની શ્રુતિ મરાવે છે એવો ઇસારો પણ વાતચીત દ્વારા કરી દીધો. ત્યાર-
 બાદ યતિ અને મૃદસ્થમાં કોણુ એક, તપ કોણુ કેટલી હદ સુધી કરી
 શકે, અહિંસાધર્મ પાળવાની અનુકૂળતા કોને વિશેષ એવા એવા
 પ્રશ્નોના ખુલાસા માગ્યા. પાનાચંદજી સ્વામી બહુ અનુભવી અને
 વિચક્ષુ પુરુષ હતા. સામાનો અધિકાર વંદ્ય તેને અનુસરતો ઉપ-

૧ સત્સંગ હૃદયજ્ઞ એવા છે એ છં છં નથી આપતો ૧ અપાંત
 મેનારી સર્વ હકિયત અર્થ રૂપે છે.

૨ સાત્સંગતિ માન્યુછને છં છં નથી કરી આપતી ને હદે; અપાંત
 એ સર્વ કરી આપે છે.

૩ સત્સંગ એ જાવરાચ દાવવાનું આપણ છે.

લીક ગેરસમજ સામે છે. બાર વ્રતો આવકોથી પગી શકે એવાં છે, તોપણ હિંસાનાં પાપથી સર્વાંશે બચી શકે એવી તેમની સ્થિતિ નથી. બ્યવહારનું સ્વરૂપજ એવું છે. દેશ કાળ અને પરિસ્થિતિ એવાજ પ્રકારનાં છે કે શાસ્ત્રદિષ્ટિએ જોતાં ગૃહસ્થ, પગલે ને ડગલે પ્રમાદાદિને લીધે કર્મબંધનમાં પડતો જાય છે. અને બાર વ્રતમાં તેનાથી રખસન પણ થાય છે. " આ બોધ વચનોથી તેમનાં મનમાં એવું દ્રઢ થઈ ગયું કે ગૃહસ્થધર્મ નહિ પણ કટે પગાતો યતિ ધર્મજ અંગીકરણીય છે. ધર્મનું સક્ષણ તે વખતે તેમજે ગમે તે માન્યું હોય તોપણ એમના વિચાર અને નિશ્ચય જોતાં એવું સમજાય છે કે અહિંસા બરાબર પાળી યતિધર્મ સ્વીકારવો એ ધર્મ એમ તેમજે માનેલું હોયું જોઈએ. પોતાનું કુટુંબ, જાતીભાઈ પ્રત્યેની જવાબદારી તેમજ યતિ ધર્મથી શોધ્ય કે સ્નેહીવર્ગ દુઃખે કેટલો ટળવળશે, આર્ત અને શાંતિવાન કરી કેવા પ્રકારની ગતિ પામશે, તેનું જ્ઞાન એ અવસ્થામાં ક્યાંથી હોય ? વિચારપૂર્વક પડતી તુલના કર્યા વગર પ્રથમ વાનચીતના પ્રસંગમાત્રથી સાધુ ધર્મની જે રીતે કડી હતી તે હવે સંકલ્પના રૂપમાં આવી. તેમજે સંકલ્પ કર્યો કે સાધુ થવું. આ સંકલ્પ કર્યા પહેલાં સાંજા વિચારોની તુલના અને પૃથક્કરણ કરવાની, આચિત્ત અને અનાચિત્ત તપાસવાની, સ્થિતિ-સંબંધ-સંકલ્પ-દેશ કાળ આદિ જોવાની ને શાસ્ત્ર ગુરુની સલાહ લેવાની જરૂર રહે છે; તેમાંનું કંઈપણ કર્યા વગર કેવળ અહિંસાવ્રતની ઇચ્છાથીજ એ સંકલ્પને હૃદયમાં જડી લીધો. આ સંકલ્પ હાથરૂપે પરિજ્ઞાન પામ્યો અર્થાત્ તેઓ સાધુ ધર્મ અને તે સ્થિતિમાં ધણી સારી ખ્યાનિ મેળવી. એ કુપરગી રહ્યો જાય છે કે તેમને દીક્ષા લેવા ગ્રેસ્નર કાઈ પૂર્વ જન્મમાં પાવેલી દીક્ષાના સંસ્માર કાં ન હોય ?

બી કર્મસિદ્ધિથી પાન્યાર્થ સ્વચ્છને પોતાનો દીક્ષા લેવાનો

અનુભવ હાંધે અભ્યાસ કરી તેવાર થમ આવેમો દોષ અને એ અધૂરું રહેલું હામ તેજે અદિ' પાણું કપાડ્યું દોષ એમ માનવાને કાંઈ દેરકર્ત નથી. બાસ્તકાળમાં પડેલા ગૃહસ્થરક્ષાર, બળનપ્રીતિન, રામાયણાદિકથાનું શ્રવણ એ સર્વના મુચ્છિત યોગથી પૂર્વાભ્યાસ જન્યત થયેા અને એ અવશ્યજે મતિ થવાને જેઆયા. યોગસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાને મથતા શ્રદ્ધાવાન યોગી અભ્યાસ કરતાં કરતાં અધનમ્મેજ એ સિદ્ધિને પાંખ્યા વગર મરણ પામે તો તેની ક્ષી ગતિ થાય એવા અર્જુનના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરતાં શ્રીકૃષ્ણે ગીતાના ૭૬ા અધ્યાયમાં વહે છે કે:—

પાર્થ નૈવેદ્ય નામુત્ર ધિનાશસ્તસ્ય ધિચતે ।

નદિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદ્ દુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥

પ્રાપ્ય પુણ્યવૃત્તાંહોકાનુવિત્યા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

શુચીનાં ધીમતાં ગેદે યોગમ્નષ્ટોઽભિજાયતે ॥

અથવા યોગીનામેષ કુલે મયતિ ધીમતામ્ ।

પતદ્ધિ દુર્લભતરં લોકે જન્મ ચદીદશમ્ ॥

તત્ર તં બુદ્ધિસંયોગં લભતે પૌર્વદેહિકમ્ ।

યતતે ચ તતો મૂયઃ સંસિદ્ધો કુલનમ્દન ॥

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈષ ન્દીયતે હાયશોઽપિ સઃ ।

જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય શબ્દમહાતિવર્તતે ॥

ભાવાર્થ:—હે પાર્થ ! એનો અદિ' કે પરલોકમાં ધિનાશ થતો

નથી; કેમકે શુભ આચરણ કરનારો કોઈ પણ પુરુષ નારી ગતિને પામતો નથી. એવો યોગમ્નષ્ટ પુરુષ પૂણ્યકર્મ કરનારા લોકને પામે છે, પણાં વર્ગો ત્યાં રહે છે; અને પછી આચારશુદ્ધ શીમાનને ત્યાં અથવા તો બુદ્ધિમાન યોગીરાજનાં કુલમાં (એ પ્રકારનો જન્મ બહુ દુર્લભ છે) અવતરે છે; ત્યાં તે પૂર્વ દેહના અભ્યાસને લીધે બુદ્ધિયોગ પામે છે અને વળી સિદ્ધિને માટે વધારે પ્રયાસ કરે છે. પૂર્વ દેહના અભ્યા-

સનાં બળથી અવશ્યપણે પણ તે ખેંચાયો જાય છે. યોગનો જિજ્ઞાસુ પણ શબ્દબ્રહ્મને ઝોળંગી જાય છે.

મુનિ થવાના સંકલ્પ અને તીવ્ર વેગપૂર્વક તે પાર પાડવાના વિચારો તથા તે પ્રવૃત્તિનાં મૂલ બીજભૂત કારણોનો વિચાર કરતી વખતે એ ગીતાવાક્યમાં ચરિત્રનિરૂપ્યનું કંઈક સામ્ય દેખાય છે. એમને યતિ થવાના વિચારો એટલા તો આવવા લાગ્યા, કે રાત્રે સ્વપ્નમાં પણ પોતાને સાધુરૂપે જોતા. એટલામાં તેમને પરણાવવાના સમાચાર વડાળાથી તેમના શ્વશુર પક્ષ તરફથી આવ્યા. ઘરમાં લક્ષ્મણસમારંભની વાતો તેમજ તૈયારીઓ થવા લાગી. સૌને એ શુભ પ્રસંગની ખુશાલી થતી હતી. ત્યારે ખુદ વરરાજાને તો સંતાપ થવા લાગ્યો. નવા પરણનારને જે ઉમંગ અને આનન્દ થાય છે તેને બદલે આ વરને તો ઉચાટ અને ખેદ થવા લાગ્યા. પરણીને સંસારબંધનમાં પડવું, હિંસક બનવું, ધર્મધ્યાન પરાયણ થવાને બદલે જૂઠ્ઠા જગતની જાનજામમાં ફસી આત્મકલ્યાણને તિલાંજલિ આપવી એ સર્વ તેમને રૂચતું ન હતું. ગામમાં તેમનો એવો કોઈ મિત્ર ન હતો કે જેની પાસે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરી રાહત મેળવે. પિતા પાસે ગુપ્ત સંકલ્પ ખુલ્લો કરતાં તેમને બય લાગતો હતો. આથી તે બહુ મુંઝાયા. અંતે પોતાની બાબી ગોમીબાઇને જણાવ્યું, કે “મારે પરણવું નથી, દીક્ષા લેવી છે, માટે લક્ષ્મણ તૈયારીઓ કરવાનું બંધ રખાવશે.” બાપને કાને આ વાત મઠ, એક કાચો જુવાનીઓ આટલી ઉમરે આવી વાતો કરે, દુનિયાદારીનાં સુખ ત્યાગી, પાળવા બહુ કઠિન એવા મુનિધર્મો સ્વીકારવા ઇચ્છા જણાવે એ સૌને બારે આશ્ચર્ય ક્ષત્ર કરનાર થઈ પડે એ દેખીતું જ છે. પ્રથમ તો એ ખગર સાંભળી “અજ્ઞાનમૂલક ઘેલછા કરતો હશે, વખત ઉપર પોતે કેંકણે આવી રહેશે.” એમ માની કોઈએ તેમના કહેવાની દરકાર કીધી નહિ. લક્ષ્મણ તૈયારીઓ

આગળ વધતી જોઈ વરસાબે તો ખેડુ મુંઝાવા લાગ્યા. " પરંપરા
 પછી પત્નીની અનુરૂપિ વિના યતિ થવાથી સ્ત્રીને દગો દીધો ગણાય,
 તે વિના અપરાધે રાજગી પડે, એકવાર લપટાયા પછી મુક્ત થવું
 મુશ્કેલ થઈ પડે " એવા અનેક આશંકાવળા વિચારોએ તેમની શા-
 ન્તિનો ભંગ કરીધો. પોતાનો સદ્વિચાર પાર તો પાડવોજ એવો દૃઢ
 નિશ્ચય દોવાથી કોઈની સલાહ લેવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. હૃદયપ્રકાશથી
 જે જાણ્યું તેજ સ્વીકારવું, પોતાની મુંચ પોતેજ છેડવી, દૃઢ નિશ્ચય
 રાખવો એ સિદ્ધાન્તોએજ તેમના ખરા મિત્રની ગરજ સારી. તેમજો
 એને તોડીફોડીને કહી આપ્યું કે " ગમે તેમ થશે તો પણ મારે
 નથીજ પરણવું, હું તો તસ્તખાંજ દીક્ષા લઈને મુનિ થઈશ; મારે
 લમની વાત માંડી વાળજો. " પુત્રની હઝળ તો દૃઢ છે, એ ઘેસછામાં
 નથી, એમ જોવામાં આવતાં દુનિયાદારીમાં પશોટાપક્ષી બુદ્ધિવાળા
 પિતાનાં આશ્ચર્ય, ચિંતા અને ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. ધર્મના વિચારોને
 બદલે સ્વાર્થના વિચારો તેમને ઘવા લાગ્યા. મજેથી કન્યા, પુત્ર,
 પુત્રની ભવિષ્યની પ્રજા એ સર્વનું મુખ એ બધું જોવું; કન્યાવાળાને
 ના દહેવી, લોકમાં સાજા ખોવી, એવા એવા વિચારો એ ત્રણ
 પુત્રના પિતાને ઘવા લાગ્યા. ધર્મની ઝડોરી ઝડોરી વાતો કરનારા
 પિતાને ધર્મિક દહેવચનનારા લોકોનો ધર્મભાવ ત્યાં સુધી ટકી રહે છે
 કે જ્યાંસુધી સ્વાર્થને હાતિ આવતી ન દોવ. સ્વાર્થને જરા પણ હાનિ
 પડોયતી દોષ તો ધર્મને એક જાગ્રુએ મૂકવાનો સ્વભાવ ધર્મિક
 દહેવાના પંડિતોમાં પણ જોવામાં આવે છે તો પછી આ એક ગા-
 મડીઆની શી વાત? પરમાર્થમાં પણ સ્વાર્થરૂપિ રાખનાર લોકો
 નિઃસ્વાર્થ ધર્મપરાયણ મનુષ્યોની નિન્દા કરે છે, પરંતુ આવી લોક-
 નિન્દાથી ખરા વીરપુરુષે ડમ્બા નથી. હર્મસિંહજીની તેમના પિતાએ
 બહુ નિન્દા કરી, નિપૂર રીતે ધમકી આપી. બધા બનાવો પરંતુ

દેશી તેમજ નિશ્ચય દેવો નહિ. ધરમાં રોજ રકઝક થવા લાગી.
એક દિવસ પિતા કંઈક શાન્ત રીતે પુત્રને સમજાવતા હતા ત્યારે
પાનામાં દડા રવામી પાસેથી શીખી લીધેલા એક વૈરાગ્યના શ્લોકનો
અર્થ પિતાને તેમજ કહી ગતાઓ કે “નિર્વાણ સુખનાં હુપ્રાપ્ત
પાવન રૂપ મનુષ્ય જન્મ અને જૈનધર્મ પામ્યા પછી ક્ષણિક વિષય-
સુખનાં સેવનમાં તે રતો હોય તો દેવો એ હતાપણુબરેલું નથી. જે
શ્વે ત્રીતાની પ્રાપ્તિ અર્થ શકે છે તે સ્થળે આવી કાચના દુકાઓ
માં એમનું અથવા કાચ લીઝવા માટે પ્રયાસ કરતો એ તો ચોક્કસ
નિર્વાણ છે. મને એવા મૂર્ખ બનવાનું પાત્રે તેમ નથી. પિતાની
મહા માનવી એ ધર્મ હું સ્વીકારું છું. પરંતુ અનન્તકાળના પિતા-
દેવ શ્રી વીરહાસની આનાનો બંધ ન થાય એ પણ મારે સંભાળ-
વું છે. આખું દેશાણુ જેમાં સમાવડું છે એવી પ્રવૃત્તિમાં પક્ષનાં
વસ્ત્રધારણ વચન ભાગપિતા મુદ્દે કે વર્ણન જતો કહે તેવે વખતે
સેવનથી વચારે દેશનુવચનથી વીર વચનને અનુસરવું એમ મને
હું કહું છું. ” પરંતુ આ દેવોની અગર મારાગમનમાં કસાયલા

જ્યારે ધંધાનાં કામે પાસેનાં ગામડાંમાં દતા, ધરમાં પોતે એકલાજ દતા; પાનાચંદ્ર સ્વામી માંડવીમાં દોવાનો સંગવ માની તે તરફનો રતો પકડ્યો. દામધંધાથી રૂરીર કસાયતું હતું એટલે પગે રતો માપવામાં કાંઈ અગ્યજ પડે તેમ નહતું. તીવ ઇચ્છાના વેગથી પાછળ રું થશે તેનો વિચાર પણ ન કીધો અને કાંઈ પણ સ્થગે શિક્ષા વિના સીધા માંડવી આવ્યા. અહિં પાનાચંદ્ર સ્વામી હજી આવી પહોંચ્યા ન હતા. તેમના દાદા ગુરુ સીમદ્ દેવજીસ્વામી ત્યાં બિરાજતા હતા. તેમને પોતાની ઇચ્છા જણાવી ત્યાં રહ્યા. બીજેજ દિવસે પાનાચંદ્રસ્વામી પણ આવી પહોંચ્યા. હકીકત જાણી તેમને બહુ નવાઈ લાગી. ન્દાસી આવવા માટે ઠપકો આપ્યો અને પાછા વળી જવાનું કર્યું. પરંતુ કર્મસિંદહની જાણ અને દદતાને અંતે વસ થવું પડ્યું. અહિં સામાયિક સૂત્રનો અભ્યાસ ચાલુ કરાવ્યો. કેમ જાણે પૂર્વની માહિતી દોવ, અને તેજ તાજ કરતા હોય તેમ ઋષુ દિવસમાં એ અભ્યાસ પૂરો કર્યો. આ અભ્યાસ ઉપરાંત રાત્રિને વખતે પૂજ્યશ્રી દેવજીસ્વામી પાસેથી કેટલુંક વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન પણ લેતા. હેમનાં ઉદ્દામ ખુદિ અને ખંતથી બંને સ્વામીઓ બહુ પ્રસન્ન થયા. અહિં આવ્યાને ચાર દિવસ થયા, એટલામાં તો હેમ-રાજસાહ ખખર લેતા લેતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા, અને પાનાચંદ્ર સ્વામીને ઢઢી કર્મસિંદહને પાછા વાંટી તેડી ગયા. ઇચ્છા દદ છે તો માર્ગ આપ્યાઆપ ખુદી જશે એવું ધારીને એ વખતે તો તે

નહ છે. ત્યાં દરવરે મુસલમાન લોકો મેળો ભરે છે. ત્યાં કેટલાંક વર્ષો થયાં ભોળા અને બેઢી દિંદુઓ પણ ભય છે. આ મેળામાં દિંસા બહુજ થાય છે, તેમ એવી માન્યતા ચાલે છે કે પાણી ગળાય નહિ ને ધાન્ય સોવાય નહિ. જો તેમ કરવામાં આવે તો તેમાં કીડા ઉત્પન્ન થાય છે. પૂજ્યશ્રીએ આ મેળામાં નહિ જવાના નિયમ ઘણા લોકોને આપ્યા છે. સમજીએ ત્યાં જવું ન જોઈએ.

પણ વગર આનાકાનીએ પિતા સાથે ગયા. રસ્તામાં અને ઘેર આવ્યા પછી પિતા પુત્ર વચ્ચે આ સંબંધી કેટલીક ચર્ચા ચાલી, આ માર્ગ પરથી ઉતરી જવાને પિતાએ પુત્રને બહુ બહુ રીતે ફાસલાવ્યો, પડાવ્યો, છેવટે ધમકી આપી ભય બતાવ્યો; પણ સઘળું ધૂળ ઉપર લીપણની માફક નિષ્ફળ ! કોપાયમાન પિતાએ છેવટે વેર લેવાનો રસ્તો ચોંલ્યો. ઘર પછવાડે વાડામાં લીમડાનું એક ઝાડ હતું. તેની સાથે કર્મસિંહને બાંધ્યા ! મેથીપાક સારી રીતે ખવરાવ્યો, અને વિશેષમાં સ્પષ્ટ પરખાવી દીધું કે બ્યાં સુધી દીક્ષાનો ઇરાદો ફેરવવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી ભૂખ તરસ સાથે બંધનની પીડા કાયમની રહેશે. પછી ઘરનાં માણસોને તેના પર દયા આણવાની ના કહી પિતા કામે ચાલ્યા ગયા. પરંતુ સ્ત્રીજાતિના કોમળ સ્વભાવને લીધે તેમની બાબીને દયા આવી. તે ખાવાનું આપવા આવી, પણ હકીલા પિતાનો પુત્ર હકીલાઈમાં ક્યાં ઉતરે તેમ હતો ? બાબીને કહ્યું કે “છમ્છા મુજબ રગ્ન નહિ આપવામાં આવે ત્યાંસુધી મારે ખાવું પણ નથી” બિચારી જાએ તેમને બહુ સમજાવ્યા પણ તેમણે હક મૂકી નહિ. આ પ્રસંગની માત્ર કહેતા મુજબથી ચાલીતા કહેતા કે—“એ વખતે મારી ઉંમર નહોતી હજી, અજ્ઞાન પણ બહુ ન હતો, પરંતુ મુરખ્ય શ્રી પાનાચ દેવે મને ત્યાં જાણ કરાવ્યો કે હક મુજબનાવથી એ લીમડા પર લટકતો લટકતો જાન જીવ રાખવો કેમકરવા જવના જતા હતા. મુરશ્રી દરેકે જાણે છે એક નાચ ને જાણ અને સ્વનગ્નતા તે માથા આ પ્રમતે જાન અવધી નહોતી યાદ રહ્યું.”

एणा मे मासवां जग्गा नाण दंसण संहुओ ।

मेसा मे बाहिरा भावा मच्च संजोग लक्खणा ॥

જાણે છે એક નાચ ને જાણ અને સ્વનગ્નતા તે માથા આ પ્રમતે જાન અવધી નહોતી યાદ રહ્યું.

આ ગાથાનું રટણ કરતો હતો; પૌદ્ગલિક સરીરને પીડા થાય તેથી ચેતનને કંઈ હાનિ નથી, અને હાનિ તો ત્યારેજ થાય કે જ્યારે દુ પિતાનાં આવાં કૃત્યથી તેનાપર ક્રોધ કરે કે તેનું બૂઝું ધનુષ્યું. પિતા માત્ર અજ્ઞાન અથવા મોહદશાને લીધેજ આટલી બધી મારફાડ કરે છે. આ અવિચાર અને અજ્ઞાન દયાપાત્ર છે, નહિ કે ક્રોધપાત્ર. ગુણ કહે છે કે દુનિયા સ્વાર્થી છે એ ખરું છે. મારા પિતા પણ સ્વાર્થી છે. 'પુત્ર વડે માઈ નામ રહેશે, વંશ રહેશે, છુટાપામાં રક્ષણ થશે' એવા એવા વિચારોથી પુત્ર વહાલો લાગે છે. પુત્રની મતલબ સરે તે માટે નહિ પણ પોતાની મતલબ સરે તે માટે પુત્ર વહાલો લાગે છે તેના લાલસ કરતાં હું તેને વધારે પ્રિય હોઈ તો ખચીત તે મને આટલું દુઃખ કે નહિ. પોતાના લાભ સચવાતા નથી માટેજ આટલી બધી માથાફાડ કરે છે. ત્યારે આવા સ્વાર્થસંપટ બવહારમાં પડી રહેવાથી લાભ શો ? ”

હુંમરાજશાહનો મનોરથ આ શિક્ષાથી સફળ થયો નહિ, ઉમરું જુદુંજ પરિણામ આવ્યું. કેમકે એ સ્થિતિમાં આ સંસ્કારી જીવને માણસ જાતની સ્વાર્થપરાયણ પ્રતિ, ચેતનની નિર્વિકારી દશા, પુદ્ગલનાં બનેલાં સરીરાદિની વિધારી દશા વગેરેના વિચારો આવવાથી તેનો મૂળનો સંકલ્પ વિશેષ દૃઢ થયો. જરાબર એવીસ કલાક પછી સર્ગા સંબંધીઓના સમગ્રવચાથી તેમને પિતાએ છૂટા કર્યા. પંદરેક દિવસ સુધી તો સમગ્રું ચૂપચાપ ચાલ્યા કર્યું; જો કે દીક્ષાના ઉમેદવારની આંતરપ્રવૃત્તિ તો પોતાનું કામ કર્યેજ જતી હતી. માનસિક દીક્ષા લેવાઈ ગઈ હતી. પાનાચંદ્રજી સ્વામી જૂજ તરફ વિહાર કરે છે એવા ખબર મેળવી તે એક દિવસ લાગ સાધી સાંજ વખતે જૂજ જવાને ગુપચૂપ નહાસી છૂટ્યા. એ વખતે રસ્તામાં એક એવો બનાવ બન્યો કે જેની અસર હદી ધોવાઈ જાય તેમ ન હતી અને જેથી તેમની

ધર્મશ્રદ્ધા સુદૃઢ થઈ. આ બનાવની હકીકત તેઓ આ પ્રમાણે જણાવતા: “ વાંકી એક ગાઉ મૂક્યું એટલે રાત પડવા આવી. ભાંધ અને પિતા ઘેર આવ્યા હશે અને મને ન જોવાથી તરત પાછળ પડી પકડી પાડશે એવી ખીકથી હું તો ઉતાવળો ઉતાવળો દોડ્યો જતો હતો. જંગલ ઉજ્જડ હતું, કોઈ પણ માણસ જોવામાં આવતું ન હતું, સર્વત્ર સૂનકાર વ્યાપી રહ્યો હતો, અંધારૂં ચોતરફ છવાઈ રહ્યું હતું, તથાપિ ખાઉં ખાઉં કરતું જંગલ, અંધકાર કે સૂનકાર એમાંનું કાંઈ મને ભય ઉપજાવી શક્યું નહિ. હું તો મારાં તાનમાં ને તાનમાંજ સપાટાખંધ દોડ્યો જતો હતો. તેવામાં મારા પિતા અને ભાઈઓ પરસ્પર વાતો કરતા દોડતા આવતા હોય એવી ભ્રાન્તિ પડી. કંઈક ધીમા પડી કાન દીધા તો ‘ હમણું પકડી પાડીશું, ખાંધી લઈજઈશું, હવે ક્યાં જવાનો છે ’ એવા શબ્દો અને પગના ધબકારા સંભળાયા, મારાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં, પગ ઢીલા થઈ ગયા, છાતી ધબકવા લાગી, શરીર ધ્રૂજવા લાગ્યું. પરસેવાથી રેખજેખ થઈ ગયું. આગળ વધવાની હિંમત રહી નહિ એટલે બેસી ગયો. વાતો અને પગના ધબકારાનો અવાજ તો સંભળાયા કરતોજ હતો. હવે શું કરવું ? કોનો આશ્રય લેવો ? પરમકૃપાળુ વીર પિતાનાં નામસ્મરણ સિવાય ખીન્નું કયું આશ્રયસ્થળ વૈરાગીને જડી આવે ? માળા પાસેજ હતી; નવકાર મંત્ર જપવા મંડી પડ્યો. એક માળા પૂરી થઈ કે થુવ હેડો એડો, ગભરાટ દૂર થયો અને અવાજ સંભળાતો ખંધ પડ્યો ! ઇષ્ટસ્મરણ કરતો કરતો ત્યાંથી પછી આગળ ચાલ્યો. ”

ભૂજમાં સ્વામી પાનાચંદ્રજીને મળ્યા ત્યારે તેમની હકીકતથી વાકેફ થઈ તેમણે કહ્યું કે “ આવી રીતે ન્હાસી આવો તે ઠીક ન કહેવાય. પિતાને કચવાવીને કે તેમની રજા લીધા સિવાય દીક્ષા લેવી એ જેમ તમને યોગ્ય નથી તેમ એવી દીક્ષા આપવામાં અમારો

પણુ ધર્મ નથી, જોભાએ નથી, મારે તમે પ્રથમ તમારા પિતાને પ્રસન્ન કરો, તેમની દેખીને અનુસરો, વખત આવે દીક્ષા લઈ લેજો” આવી રીતે સમજાવવા માંડ્યું. પણ “કુનિયામાં પડવાનું” સ્વીકારાય તોજ પિતા પ્રસન્ન થાય, તેમને પ્રસન્ન કરી કુનિયાદારીમાં ફસાઈ તો પછી દીક્ષા લેવાના પ્રસંગ ન મળે, સ્ત્રી અને પોષ્યવર્ગને રખડાવી દીક્ષા લેવી એ વાજબી પણ નહિ, તેમ વળી આપ જેવા ગુરૂનો યોગ ભવિષ્યમાં થાય કે ન પણ થાય” આવા પ્રત્યુત્તરો આપી ગુરૂને બોલતા બંધ કર્યા. ગુરૂએ જોયું કે આ માર્ગો પણ ખસે એમ નથી. એનો સંકલ્પ દૃઢ છે, વળી તે લાયક પણ છે. આથી તેમને પોતા પાસે રાખ્યા. ત્યાં પ્રતિક્રમણનો અભ્યાસ ચાલુ કર્યો.

હૈમરાજસાહે તેની બહુ સીધ કરી પણ કંઈ પત્તા ન મળ્યો; તો પણ તપાસ ચાલુ રાખી હતી. એરધામાં ભોગળેગે એવું બંધનું કે ભૂજમાં દરબારી કામે ગયેલા વાંકીનાં એક રજપુતે કર્મસિંહને જોયા. તેણે હૈમરાજસાહેને ખબર આપ્યા. આ ઉપરથી ભૂજ નજીક પાનાચંદ્ર રચમી પર પોતાના હોકરાને બમાડવાનો આરોપ મૂક્યો! આવી રીતે કાંઈના હોકરાને બમાવીને થતિ બનાવવા, અને કાંઈનું પર શીટાડવું એ વાજબી ન કહેવાય એવા એવા અનેક ઉદ્ગારો કહાડ્યા. થીમદ પાનાચંદ્ર રચમીએ પોતાની સ્થિતિ તેને કહી બતાવી. અને કર્મસિંહને તેની મરજી ઉપરાંત બગાટકારથી તેના પિતા સાથે રવાના કર્યા.

ઘેર આવ્યા પછી પોતાની આગળના કાંકરા ન કરવા તથા પરણવાની દા કહેવાનું દગાણુ પિતા તરફથી ચાલુ થયું. પિતાને સંતોષકારક જવાબ ન મળતાં તેણે તેમને એક અધારા એારડામાં પૂરી મૂક્યા. આવ દેવાની પ્રથમની પેટલ મના કરી હતી. તોપણ બાબી મુમપણે આવનું આપી જતી. એારડાના અંધકારમાં એ? એ?

પણ દીક્ષા લેવાના વિચારો, ગુરુનો ઉપદેશ, અભ્યસ્ત વિષય એતુંજ રટણ ચાલતું હતું. શરીર પીડાં તો કંઈ પણ ચિંતા કે વિલાપ વગર- કંઈ પણ સામો ઉપાય લીધા વગર સહી લીધી. હવે તો તેમની કસોટી પૂરી થઈ. કેમ જાણે દેવતાઓ તેની યોગ્યતા અને સંકલ્પની દૃઢતાને કસતા હોય તેમ આ દુઃખાણુ અને કસોટીના દુઃખમય પ્રસંગ તેમના પર આવી પડ્યા હતા. પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ કવિ કાર્લાઈલે કહે છે કે:-

“ Gold that has been refined in the hottest furnace comes out the yellowest. ”

“ સોનાને ધગધગતી ભઠ્ઠીમાં નાંખીને જેમ વધારે તાવ્યું હોય તેમ તે વધારે પીળું-વધારે શુદ્ધ નીકળી આવે છે. ” કર્મસિંહજીને આવાં દુઃખની ભઠ્ઠીમાં તપવું પડ્યું, પરંતુ એથી એમના ભાવ ઉલટા વધારે વિશુદ્ધ થયા. મૂળથીજ દુનિયા ઉપર અભાવ, તેમાં વળી પિતાનું આવા પ્રકારનું વર્તન એટલે પૂર્ણ વૈરાગ્ય આવી જાય એમાં કહેવુંજ શું ? પિતા વારંવાર પૂછતા પણ તેમનો તો એકજ પ્રકારનો ઉત્તર હતો. “ બાપ તેવા બેટા ” બાપની હડીલાઈ તેવીજ બદ્ધે તેથી પણ વધારે પુત્રની હડીલાઈ ! હઠની દિશા માત્ર (સંસ્કાર પ્રમાણે) જૂદી હતી. છેવટે લોકોના સમજાવવાથી હેમરાજશાહે તેમને ઓરડા બહાર કાઢ્યા. તો પણ ભય તો આપ્યો કે “ હવે નહાસી જઈશ તો પોલીસ પાસે પકડાવી જેલમાં નાંખાવીશ. ” કર્મસિંહજીના મ્હોટા ભાઈની વહુ લાગણીવાળા હતી તેણે પિતા જીવતે તો રમ્યા આપે એમ છે નહિ માટે કાં તો તેમની મરજીને અનુસરવાનું અને કાં તો તે તેડવાજ ન આવી શકે એટલે દૂર જતા રહેવાનું સમજાવ્યું. એ વખતે મેઘબાઈ તથા દેશાઈ જગસિંહ જે બંને બહુ ધર્મશીલ હતાં તેમના તરફથી પણ બહુ દૂર નીકળી જવાનો ઉપદેશ મળતો રહ્યો. છેવટે એજ રસ્તો સ્વીકાર્યો. પ્રસંગ પણ મળી

રેલો અને ધરને છેડી મલામ કરી. એ વખતે ગુરૂશ્રી અંબર હોવાના ખબર મળવાથી તે અંબર ગયા. એક તરફ પિનાનો નિરોધ અને બીજી તરફ હોકરનો ૬૯ આગ્રહ અને ચોગ્યતા જોનાર ગુરૂએ વિવેકપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે “અહિં અભ્યાસ કરો.” ત્યાં રહ્યા કે થોડા દિવસ પછી ગુરૂ સાથે વાગડમાં રાપર તરફ નીકળી ગયા. ત્યાં પણ ધોરબુસર અભ્યાસ આશુ રાખ્યો, અને શ્રમજોપાસકે વતી એટલે પડિમાધારીપણું ધારણ કરી ત્યાં ચોમાસું રહી ગુરૂ સાથે ગુજરાત તરફ નીકળી ગયાં.

પુત્રના ન્હાસી જવાની ખબર પડતાં હૈમરાજસાહેબને ક્રોધ, અને ચિંતા બહુ થવા લાગ્યાં. ધડીબર વિચાર થયો કે પોલીસને ખબર આપી તેને પકડાવી સખ્ત સજા કરાવું; વળી કોર્ટ ચડી પુત્રને પકડાવી લાવવા માટે બ્યંધું દ્રવ્ય, સમય અને મહેનતનો બ્યંધ કરવો પડે અને પરિણામ ધાર્મ્ય આવે એવો કંઈ નિર્ધાર નહિ, એવા વિચારોએ એ નિશ્ચયને નબળો પાડી નાંખ્યો. સમાંસંબંધીઓએ તેમજ બે પુત્રોએ પણ તેને રહમતબર્ધુ કે “તમારાથી બનતું તમે કરી ચૂક્યા, તો પણ એ એક ટળી બીજે ન થયો, હવે એ વાત પડતી મૂકો. અને એનું કલ્યાણ થવા દો, એનાં બધામાં આડા ન પડે.” આ ઉપરાંત દેશાઈ હંસરાજ તથા મેયબાઈએ પણ ધર્મ સંબંધી

* દીક્ષા લેવા ઉચ્છનારને દીક્ષાની ચોગ્યતા મેળવવા, શરીર સંયમ સાધવા તેમજ સાધુ અવસ્થાની પૂર્ણ ભાવના સંપાદન કરાવવા તેને એવા વેપમાં ફેરવવામાં આવે કે જે પહેલાં પછી શુદ્ધસ્થ બનવું દોષ અથવા સાધુ ન થવું દોષ તો તેમ કરી શકાય છે. આમાં કેટલાક સખત નિયમ પાળવાના દોષ છે. તેથી સિમ્બની પરી કસોટી થાય છે. અને દીક્ષા લેવાના યોગ દોષ તો દીક્ષિત સ્થિતિ પાળવાની લાયકાત આવે છે. આ જમાનામાં પડિમાધારીપણું દીક્ષા અગાઉ લેવામાં આવે તો ધણું ઉપયોગી થવા સંભવ છે. દીક્ષાની ઉતાવળ કરવાનો આ જમાનો નથી.

કેટલીક વાર્તાઓ કરી તેમના મનનું સમાધાન કર્યું. આથી તેમણે એ વાત છેક પડતી મેલી. પોતાનો જેનાપર બહુ ભાવ હતો એવો પુત્ર હાથથી ગયો એવા શોકના ઉભરા વારંવાર વૃદ્ધ પિતાને આવી જતા. તેમનું મન બહુ નબળું પડી ગયું હતું, એવામાં વળી મંદવાડમાં સપડાયા. વૃદ્ધાવસ્થા સાથે માંદગીનું કારણ મળતાં માણસને ખીજ દુનિયાના ખ્યાલ સહજ આવે છે અને ધર્મનો આશ્રય લેવાનું વલણ થાય છે. એ વખતે ક્રોધ, સ્વાર્થવૃત્તિ વગેરે વૃત્તિઓના ઉછાળા સ્વાભાવિક રીતે જ શમી જાય છે. માંદગીનાં બિજાંનાંપર પડ્યે પડ્યે એ વૃદ્ધ વણિકને પુત્ર તરફનાં પ્રથમનાં વર્તન માટે બહુ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. પુત્ર ઉપરનો પ્રેમ હવે તાજો થયો. સ્વાર્થ કરતાં ધર્મની પ્રથમ અગત્ય હવે તેને સમજવા લાગી. “કંઈ વળ્યું નહિ, પુત્ર જેવો પુત્ર દષ્ટિ બહાર થયો, હું ધર્મ હાર્યો, હવે એ ક્યાં હશે, કેમ હશે, શું કરતો હશે” એવા એવા વિચારોથી એ ડોસો કોઈ કોઈ વાર તો બાળકની પેઠે રડી પડતો. પરંતુ હવે કંઈ ઉપાય ન હતો. પુત્રની બાળ મળી શકી નહિ. તેમણે ઇચ્છ્યું કે પુત્રને મળી દીક્ષાની રજા આપી તેના અને પોતાના જીવને દારવો. આવા વિચારમાં ઘેરાયેલો ડોસો ખાટલાપર પડ્યો પડ્યો કેડા નિઃશ્વાસો મૂક્યા કરતો હતો. તેવામાં વડાળામાં રહેતી તેમની ફાઇત્યાં આવી. તેણે ખબર આપી કે, “તમારો છોકરો ગુજરાત તરફ છે, એમ મને સાધુઓના પ્રસંગથી ખબર મળી છે. એ સાધુ જેવો વેપ પ્રહેરી-શ્રમણોપાસક સ્થિતિમાં ફરે છે એટલે હવે એ પોતાનો અભિપ્રાય ફેરવે એ સંભવતું નથી, એને તો હવે તમે ખુશીથી સંમતિ આપો અને તમારી હઠ મૂકી દો. વડાળાવાળા સમજી તો ગયા છે, તો પણ વ્યવહારની રીતિએ તેમને જવાબ આપી દો કે “હવે તમારું સ્મરતું કરી લ્યો. જનતા ઇલાજે ટીકા, પણ વિરાગી પુત્ર મૃદસ્થ અને એમ નથી.” ડોસાને પુત્ર

દર્શનની ઇચ્છા તો હતીજ એટલે આ ખજાર મળતાં તે બહુ ખુશી થયો. તરતજ વિગતવાર કામગીરી લખાવી હીસે બીડ્યો. આ કામગીરી વાંચીને કર્મસિંહજીને પણ અપૂર્વ આનન્દ થયો; ત્યાં જવા તૈયાર થયા.

ગુરૂશ્રીની રજા મેળવી; પગેજ ઉતાવળો વિદાર કરી તાજડતોજ વાંધી આવ્યા. વાંધીમાં આમગ હતા ત્યારે તેમની મુખાકૃતિ અને રીતભાત કેવળ એક આમડીઆ જેવી હતી, પરંતુ હવે તો યાન-પ્રતાપે તથા નિપજિત જિંદગીને લીધે તેમજ ગુરૂના સહવાસથી અને નિઃસંગ વ્યવહારથી તેમની કાન્તિ વિશેષ દીપ્તી નીકળી હતી. તેમનો દેખાવ જોનારના મનમાં આનંદજ્વલિ ઉપજાવે એવો હતો. માણસની મુખાકૃતિ અમુક પ્રકારની હોવામાં તેના સંસ્કાર, તેને પરિણામે બાંધાતી બાવના, વાસના, વિચાર, તથા સહવાસ, ખોરાક, આશુઆ-જીની પરિસ્થિતિ અને કેળવણીઃ એ સર્વની એકજ અસર કારણ રૂપે હોય છે. જેવી સંસ્કારાદિની પ્રધાનતા તેજ આકાર-દેખાવ કાન્તિ ધરાવે છે. નિરંતર ક્રોધનેજ પ્રધાનપણે સેવનાર અને એ ક્રોધજ્વલિને પરિણામે થતાં અનિદ્રા કર્મમા રચીપચી રહેનાર મનુષ્યની મુખાકૃતિ કેવી ક્રમ હોય છે, સત્વગુણુપેયક જ્વલિઓને સેવનાર સાધુપુરોની મુખમુકા કેવી સાન્ન, સ્થાવર અને પૂજ્યપુદ્ગલ ઉપજાવનાર હોય છે એ વિચારેથીજ વાચકના અનુભવ બહાર નહિજ હોય. કર્મસિંહજીને આવી પ્રજાના પડવાને જોઈ કે બહુ નુકસાન થઈ ન હતી તો પણ તેમની હરબર્જાન નગથાજ નરમુખી હતી તેથી જ ગપજીયાંજ ધર્મ-વચનના પદ બોલી દેતે, તેથી તથા ગુરૂનો નમન, સર-નમન નદવન અને તે બાદ પડતી નુકસાન નદવન અને નદવ-સર-સર. તથા. તેજ નુકસાન નુકસાન થઈ હતું. આથી તેમના મુખ-કાન્તિ હતી હતી નુકસાન નુકસાન અને નુકસાન ઉપજાવનાર નુકસાન નુકસાન હતી આથી નુકસાન નુકસાન તેમના આકૃતિવા

બધા મ્હોટો ફેર રહ્યો છે ! હિમરાજશાહની આખર અવસ્થા આવી રીતે સુધરી “મરણે યા મતિઃસા ગતિર્મવેત્” એ કિંવદન્તી ખરી હોય તો તેમની મતિ મરણકાળે ધણી સુધરી ગઈ હતી એટલે તેમની મરણોત્તરદશા ઉચ્ચ હશે એ નિઃસંશય છે. પિતાને ઉચ્ચ ગતિની પ્રાપ્તિ કરાવવી એથી વિશેષ ઉચ્ચ પુત્રધર્મ કયો છે ? પિતાનાં હૃદયને જ્ઞાનના સંસ્કારોથી ભરી તેમનો મરણકાળ સુધારી તેઓ પિતૃઋણથી મુક્ત થયા.^૧ હવે તેમના પર સંસારપક્ષે કોઈ જાતની જવાબદારી રહી નહોતી. માતાપિતા સદ્ગત થયાં, બાઈઓ પોતાનો ભાર ઉપાડી શકે એવા થઈ ગયા, એટલે પોતે કુટુંબ બંધનથી મુક્તજ હતા. હવે દીક્ષા લેવામાં પ્રતિબંધ કરે એવું કોઈ પણ કારણ વ્યવહાર તેમને શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ રહ્યું નહોતું. પિતાના મરણ પછી બાઈઓના મનનું સાન્ત્વન કરી ગુરૂશ્રી પાસે જવાનો ઈરોદો તેમને જણાવ્યો, ગુરૂશ્રી ગુજરાત તરફ હોવાના સમાચાર મળેલા એટલે તે તરફ જવાની તૈયારી કરી. આ વખતના તેમના મનોભાવ, ઉત્સાહ અને આનન્દાન્દ એ સર્વ આન્તરિક વૃત્તિઓનું યથાસ્થિત આલેખન કોણ કરી શકે ? પ્રિય વાંચક, તારી કલ્પનાશક્તિથી એ વખતનું ચિત્ર તારી સમક્ષ ખડું કરીશ તો તને એ આનન્દી સ્મિતભરી ગૌરવર્ણુની આકૃતિ કંઈકે ઉપદેશ આપતી જણાશે, કે જે ઉપદેશમાં શ્રીમદ્ ભર્તૃહરિના આ ઉદ્દગાર ઓતપ્રોત થયેલા જણાશે કે—

સ્તનૈર્મહાદૈં સ્તુતુષુ ન દેવા
નમેજિરે ભીમવિપેણ મીતિમ્ ।

૧. ઉપવાઈ સૂત્રકાર ઉપદેશે છે કે—ગુરૂ, શેઠ, માતાદિના ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર ધન, દેહાદિ અર્પણ કરતાં વળતો નયો. પરંતુ જ્ઞાનાદિ સંસ્કારો રોપી સેવાધર્મમાં અડગ રહે ને સેવે તો યાય.

સુધાંવિના ન પ્રયયુ વિરામમ્
 ન નિશ્ચિતાર્થાદવિરમન્તિ ધીરાઃ ॥*

* સમુદ્રમાંથી અમૃત મેળવવાની ઇચ્છાથી સમુદ્રનું મથન કરતા દેવ-
 તાઓને ના તેા મહા મૂલ્યવાન રત્નો મળવાથી સંતોષ થયો, ના તેા
 ભયંકર વિપત્તિ ભય થયો; તેઓએ જ્યાં સુધી અમૃત મળ્યું નહિ ત્યાં
 સુધી વિરામ લીધાજ નહિ. (અર્થાત્ અમૃત મેળવ્યા પછીજ વિરામ્યા)
 એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ધીર પુરુષો નિશ્ચિત અર્થ મેળવ્યા વિના
 હરી પણ વિરામ લેતા નથી. અવિશ્રાન્ત જલમથી પોતાનો ધારેસો
 દેવ સિદ્ધ કરેજ છે.

જાનેને કેવલું ઉપકારક થયું તે વિવેકી વાયક જોઈ શકશે. ખરી
જામણી અને ખરા વિચાર તથા વિપુલ અવકાશવાળી તેમની સદ્ય-
બુધિમાં યોગાયત્રો એ છોડ શ્રદ્ધા, તત્પરતા, સંયમ અને દૃઢ અભ્યાસ
રૂપ શુદ્ધ વાયુના આવરણમાં કુશળ માળીની દેખરેખ નીચે હવે વહેશે.
વહેશે કોરવણ લાગ્યો. તે કરમાઈ સીમળાઈ અથવા ટીંગરાઈ ન જાય
તે માટે શુદ્ધ બહુ કાળજી રાખતા. કોઈ બાળ્યના યોગથીજ યોગ્ય શુદ્ધ
અને યોગ્ય શિષ્યનો યોગ થાય છે; એમાં સંશય નથી. શાસ્ત્રગુરુ
અને શિષ્યનો મુલોગ દોષ તોજ શાસ્ત્રોક્ત ફળ પ્રત્યક્ષ કરી શકાય
છે. અન્યથા નહિ. એ વળે સામગ્રીમાંથી એકની પાસુ ન્યૂનતા હોય
તે બહુ ફળ મળી શકતું નથી. કર્મસિંદુજી સ્વામીની ધારણા શક્તિ
સીકે હતી. એ મેઘાવી પૂરપૂરું દત્તા, તર્ક પ્રતિ તર્ક કરવામાં કુશળ હતા,
તેમ અભ્યાસ કરવા ઉપર તેમને બહુ પ્રીતિ હતી. વળી નવજા એરી
નહાતો મધ્યાં દાંડવાં કે સાંકુને વિદિત નહિ એવી બીજી ત્રીજી પ્રક-
રનાં વખતને જોઈ દેવો એ તેમને મળતું નહિ. પોતાના અભ્યાસમાં
જેવન લાગ્યા વહેતા તેમની સાથે કોઈ સદાધ્યાયી ન હતો. યોગવા-
નિષ્ઠના રૂઢે છે તેન જાન રાખિના શિષ્યમુદ્ધિ મુખ્ય ભાગ બન્યે છે:-

સ્વદેશકમોરામ વ્યવસ્થામાવગાન્તનમ્ ।

ચિકિત્સાકારણં શુદ્ધા શિષ્યપ્રજ્ઞેવ કેવલમ્ ॥

આચાર્યે એ નાનું પાત્ર છે જ્યાં તે એક વ્યવ-
સ્થા પાત્રને નાનું પાત્ર છે જ્યાં તે એક વ્યવ-
સ્થા પાત્રને નાનું પાત્ર છે જ્યાં તે એક વ્યવ-
સ્થા પાત્રને નાનું પાત્ર છે જ્યાં તે એક વ્યવ-

તમાં કર્મસિંદુજ સ્વામીએ મુનિજીવનના નિયમ, જીવ અંજીવ આદિ નવ તત્ત્વોનો વિવેક, યોગદાઓ-ધૃતિહાસ, ભૂગોળ, ખગોળ અને વિજ્ઞાન શીખી લીધાં. એ એક યોગાસામાં એમણે એકંદર ૪૨ યોગદાઓ કંઠસ્થ કર્યા હતા. અભ્યાસનું કામ બહુ પ્રીતિથી અને ખંતથી કરતા; તથાપિ મનુષ્ય સ્વભાવને લીધે કોઈ કોઈ વાર પ્રમાદ અને આલસ્યને વશ થવાનું. ગુરુ ધણા સખ્ત હતા. એટલે એ દુર્ગુણો ધામા નાંખીને પડી રહે એમ તો નહતું. કોઈ કોઈ વાર નિદ્રાદોષ નડે, દંડાળો આવે, અને પાઠ પૂરો ન આપી શકે તો ગુરુ, શિષ્યને પોતાની સામ્ય હિમા રાખીને પાઠ તૈયાર કરાવતા. આવી ગુરુની સખ્તાઈથી તેઓ ખીન્ન થતા નહિ પરંતુ એ સખ્તાઈમાં રહેલી દિલમુદિનો વિચાર 'હરી ગુરુપરનો તેમનો ભક્તિભાવ વધારતા જતા તેઓ સમજતા હે:-

ગામગુરુણાં પરુવાક્ષરામિ-

સ્તિરસ્કૃતા યાન્તિ નરા મહત્ત્વમ્ ।

અલગ્ધશાનોત્કપ્ષણા નૃપાણાં

ન જાતુ મૌલૌ મળયો ઘસન્તિ ॥

== ગુરુઓની કઠોર વાણીથી તિરસ્કાર પામેલા નરો મહત્તા મેળવી શકે છે. યરાણુ પર ચડીને ન ધસાયલા મણિ રાજાઓના મુકુટમાં રદી શકતા નથી. અર્થાત્ મહત્પદ મેળવવાને આરંભમાં યોગાંક સંકટો-દુઃખો તો વેકવાંજ પડે.

પાલનપુરથી હીસા તરફ વિદ્યાર કરતાં રસ્તામાં એક ન્હાનુ સરખું ગામડું આવ્યું. ત્યાં શ્રાવકનાં સાત આઠ ધર હતાં અને ત્યાં અરતરગજીના કમ્યાણુચંદ્રજી નામે એક વયોવૃદ્ધ અનુભવી અને પરાપકારશીલ યતિ રહેતા હતા. એ યતિને ત્યાં એ ગુરુ શિષ્યે રાત વાસો કર્યો. બીજે દિવસે વહેરવા જતાં સ્વામી પાનાચંદ્રજીને કૃતરૂ

કરડી ગયું એટલે નિરપાયે ત્યાં મળેક દિવસ સુધી રોહાઈ રહેવું પડ્યું. આ અપરસામાં સ્વામી શ્રી કર્મસિંહજીની તીવ્ર બુદ્ધિ, અભ્યાસ, પ્રયત્નતા, વગેરે ગુણો એ મતિના મનમાં વસી ગયા. આનાચંદ્રજી સ્વામીને તેમજો કહ્યું કે “આ તમારો શિષ્ય ભવિષ્યમાં સાડે નામ કાઢે એમ જણાય છે. એને ધર્મજ્ઞાનના અભ્યાસને માટે બહુ હોંસ છે. એટલે જો એને મારી પાસે થોડી મુદત સુધી રાખો તો જે કાંઈ અનુભવ અને જ્ઞાન મને મળેલ છે તે તેને આપું, એ યોગ્ય છે, મારી પાસે રહી અભ્યાસ કરી શકે એવા શિષ્યોનો મને જોગ નથી. હું યોગ્ય પુરુષની શોધમાં છું. માફ શરીર વૃદ્ધ થયું છે. એટલે વ્રજા વર્ષોથી પોતેલું ફળ યોગ્ય અધિકારીને હાથ આપી જવું એવી મારી ઈચ્છા રહે છે. કેમકે ફળનો અને તેના આધારરૂપ વૃક્ષનો સમૂહ નાશ થાય એવો દૈવયોગ નજીક જણાય છે. તો જેવું છે તેવું આ સુમાળી કર્મસિંહને હાથે જાય તો એ પકવ થઈ તેના રસનો સ્વાદ સર્વને મળે અને એના બીજમાંથી અનેક ફળ બને.”

આમ પોતાપાસેની સિદ્ધિઓ, કળાઓ, શુભ જ્ઞાન બીજને આપી દેવાની વૃત્તિ ખરેખર ઉદાર ચરિત મહાપુરુષો સિવાય બીજમાં હોવા સંભવ નથી. પોતા પાસેનું જ્ઞાન શુભ રાખવાનાં પ્રાચીન રૂઠીને લીધે ભારતવર્ષે અનેક લાભો ગુમાવ્યા હશે. ખેદની સાથે આપણે જોઈએ છીએ કે આ જમાનામાં પણ કોઈ કોઈ સ્થળે એ નીતિને અનુસરવામાં આવે છે. ખરૂં જોતાં તો પોતાની વિદ્યા અન્યને આપી જવાથી તે જળવાઈ રહે છે. કલ્યાણચંદ્રજી યતિને પ્રતિ ઉત્તરમાં સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું કે:—“આપનું કહેવું યથાર્થ છે; શિષ્યને સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય બનાવવાની મારી ઇચ્છાજ છે પરંતુ હાલમાં મારા પરમોપકારી ગુરુવર્ય કચ્છમાં વિચરે છે, તેમની તબીબત ઠીક નથી, એટલે અમારે તરતમાં ત્યાં જવું જોઈએ; આવતે ચોમાસે આ તરફ

આવી આપનો લાભ ભેવા વિચાર છે. " આયુષ્ય કમલપત્ર પર રહેલ જલસનાં લીધાં જેવું, અસ્થિર છે; આવતે ચોખાસે સરીર, રહે કે ન રહે તેનો કંઈ વિશ્વાસ નથી. " એમ થતિએ કહેવા છતાં બા-
વિની પ્રબળતાને લીધે તેમની એ માગણીનો સ્વીકાર ન થયો. તો
પણ એ થતિ કમંસિંહજીના ગુણ, રીતજ્ઞાત અને કેટલાંક સામુદ્રિક
ચિહ્ન જોઈ એટલા તો પ્રસન્ન થયા હતા કે પોતા પાસેથી એ
એમને એમ જાણ એ તેમને રમ્યું નહિ. કાંઈ પણ રીતે પોતા તર-
ફથી આ ઠોકરાને સદાય મળે એવા હેતુથી તેને કેટલાંક સારાં સારાં
પુસ્તકો અપાયાસ માટે આપ્યાં.

અદિથી ચાલી શરૂ સિખ્ય કુચમાં આવ્યા. આ વખતે શ્રીમદ્
પાનાચંદ્રજી સ્વામીના ગુરૂશ્રી રંગજી સ્વામી ચકરીના દરથી પીઠના
હતા. તેઓ નવદીક્ષિત સિખ્યને જોઈ પરમ સંતોષ પામ્યા. કમંસિં-
હજી સ્વામીએ એ સ્વામીની સેવા બદ્દ બળિભાવથી કરી. યેઠી
મુલત પાડી રંગજી સ્વામી રોમમુક્ત થતાં કમ્પાણ્યંદજી થતિને આ-
પેલા વચન પ્રમાણે ચોખામું તે તરફ દરવા ગુરૂ સિખ્ય ગુજરાત
જવા નીકળ્યા. પરંતુ પામડમાં ઝાઝવાદ પાસે આવતાં ચોખામું
જેસી મયું. એટલે નિરૂપામે ત્યાંજ રહેવું પડ્યું. અદિ રહીને મુનિ-
શ્રીએ દરવેઝાસિંહ મૂલ અને ભક્તિમાર સ્તોત્રાદિ જુદાંકે કર્યા.
ચોખામું પૂર થયે કમ્પાણ્યંદજી થતિને ગામે જઈ તપાસ કરી તો
અજર મળ્યા કે એ તો જે માસ થયાં કાચધર્મ પામ્યા છે. ગાન
મેળવવાની આવી એક કમદા તક ખેંચાથી જનિને બારે પચાસાપ
થયો. પણ હવે એથી હજુ વળે એમ નહતું; સ્વામીશ્રી કમંસિંહજી
અદિ રહીને એ થતિ પાસેથી ગાન પામ્યા હોત તો ત્રિશૈવ લીધા
નીકળત એમ એ થતિએ જુર દમને આશ્ચર્યજનક જાણ્યું હતું એ
ઉપરથી સમજી રહ્યા છે. એક અંગ્રેજ લેખક જેમજા દેડે છે કે—

સૂત્ર કંઠે કર્યું; ઉપરાંત કેટલાક હસ્તલેખો લખ્યા. બીજું ચોમાસું પાલનપુરમાં થયું. ત્યાં આચાર્યશ્રી સૂત્રનો પ્રથમ શ્રુત સ્કંધ તૈયાર કર્યો. પાલનપુરમાં જ્યેષ્ઠમસ ૭ સ્વામીનો એક જૈન પુસ્તક બંડાર છે. ત્યાં કેટલાંક સંદ્ભોધક પુસ્તકો જોયા ઉપરાંત નીચેનાં પાંચ પુસ્તકોનો અભ્યાસ વધાર્યો રીતે કર્યો.

૧. જ્યેષ્ઠમસ ૭ સ્વામીકૃત સિદ્ધાન્ત સારણી અને શ્રી ભગવતી ૭ પરનો ટીપો. ૨. કનીરામ ૭ મહારાજ વિરચિત સિદ્ધાન્તસાર. ૩. ત્રીકમદસ ૭ મહારાજ પ્રણીત, તત્ત્વસોધક ગ્રંથ. ૪. ધર્મસિંહ મુનિ યોજિત-સાધુ સમાચારી. ૫. અને લોકસાર ગ્રંથ.

આટલો વખત ગુરૂ સાથે ગુજરાતમાં રહ્યાં તે દરમ્યાન અભ્યાસ, મહાભાષ્યોનો સંગ્રહ, પુસ્તક વાચન આદિથી કર્મસિંહ ૭ સ્વામી પર બહુ સારી અસર થઈ. ગુરૂ પાસે તેમણે એકંદર જો ધર્મગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેની ટીપ નીચે આપી છે. તે પરથી એમનું સાંપ્રદાયિક જ્ઞાન કેટલું વિશાળ હતું તેનો ખ્યાલ આવશે.

૧ દશવૈકલિક સૂત્ર; ૨ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, ૩ આચાર્યશ્રી સૂત્ર, ૪ ભક્તિભરસ્તોત્રાદિ, ૫ સુવર્ણમંડાપ ૭ પ્રથમ સુત્રસ્કંધ, ૬ ભગવતી-જીના બાર શતક. ૭ અવધારે સૂત્ર, ૮ વેદકથા સૂત્ર, ૯ દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર, ૧૦ નિશ્ચિત સૂત્ર.

આ સૂત્રો તેમને કંદરથ દતાં સિવાય કેટલાંક સૂત્રોના આધારે,

“ દુરિયવદાત્ આ બંડારનું બજવણું વધાર્યાવ પ્રકારનું નદિ દો-વાનો લાખ દેનારે કીધો છે એમ બહુ મુનિવરો પાસેથી સંભળાય છે. રજાપનારના દુકાની જમ્ય ખારણુને લક્ષમાં રાખી તેને પાત્રક બળ આપી સવિધેય વધારો કરવો એનું આપણા મુનિવરોની બન્યું હોત તો આ બંડાર એમ પાલનપુર જવામવની લાવમેરી ખ્યાલિત થઈ તેમ થાત. પણ મું જવાઈ.”

કેટલાંકનાં અધ્યયનો, કેટલાંકની ગાથાઓ, તે ઉપરાંત ગુજરાતી સાહિત્યમાં સંજાયો, સ્તવનો, આધ્યાત્મિક પદો, ઢાળો વગેરે શીખ્યા. આ શિક્ષણ તેમણે એવી પદ્ધતિથી લીધું કે તે સર્વનું વિવેચન તેઓ બહુ સારી રીતે કરી શકતા. આ સર્વ અભ્યાસ તેમણે સ્વાદ્વાદ શૈલીપૂર્વક કીધેલો હતો. એ માગધી અને ગુજરાતી ધર્મસાહિત્યના અભ્યાસથી સંસ્કૃત શીખવાની ઇચ્છા જાગી. શરૂથીજ તેમણે ઇચ્છ્યું હતું કે, સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરી, કાવ્ય વ્યાકરણાદિ શીખી તે સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરવો, કે જેથી સૂત્રોપરની સંસ્કૃત ટીકાઓ સમજી શકાય અને ધર્મનું રહસ્ય અને ગૌરવ સમજવામાં સરળતા મળે. આ સંકલ્પની સાથે ખીજે એવો સંકલ્પ બંધાયો હતો કે જ્ઞાન પામી ધર્મ પ્રસાર કરવો, ધર્મનાં તત્ત્વજ્ઞતા રહસ્યો સ્હમજાવવાં અને આત્મોન્નતિ અર્થે ધાર્મિક ક્રિયાઓનું યથાવિધિ અનુષ્ઠાન કરવું, આ સંકલ્પમાં તેઓ કેટલે અંશે પાર પડ્યા છે એ તેમના સમગ્ર જીવનપરથી સમજી શકાશે. પાનાચંદણ સ્વામીનો સંસ્કૃતમાં પ્રવેશ નહતો અને કર્મસિંહજી સ્વામીની ઇચ્છા તો તીવ્ર થતી જતી. ઇચ્છા હોય ત્યાં માર્ગ આપોઆપ મળી રહે છે, એ સુસિદ્ધ નિયમ પ્રમાણે એ ઇચ્છા પાર પડે એવો એક સંયોગ મળી ગયો. કચ્છમાં ચાક પરગણાંમાં ગુરૂ સાથે વિહાર કરતા હતા ત્યારે મજલગામમાં તપગચ્છના લાભવિજયજી જ્યતિનો મેળાપ થયો. આ વતિ સંસ્કૃતભાષામાં પ્રવીણ વિદ્વાન સરળ અને મજતાવડા સ્વભાવના હતા. તેમના સંમંધમાં આવતાં તેમની પાસે સંસ્કૃતનું જ્ઞાન મેળવવાની ક્લેશ જણાવીને તે શીખવવાની પ્રાર્થના કરી જેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો. આગળની પેઠે આવી તક ગુમાવવાથી નુકસાન વેડવું પડશે એવા ભયથી ત્યાં રહી સખત મહેનત જઇને અભ્યાસ આરંભ્યો. અહિં તેમણે સારસ્વત વ્યાસજી

• મજલમાં એમને કાલજી વતિ પણ કહેતા.

અને દક્ષિણ સર્વેશ હેમચંદ્રાચાર્યકૃત યોગશાસ્ત્રમાંના પાછલા પ્રકાશો તથા જ્યોતિષનું જ્ઞાન મેળવ્યું. મુનિધર્મના કાનુન એવા છે અગર એવા હોવાનું મનાયું છે, કે અભ્યાસ એવા કારણે પણ એક સ્થળે લાંબો વખત રહેવાય નહિ. બીજા હાથ ઉપર, એક સિદ્ધાંત પાસે લાંબો કાળ સતત અભ્યાસ કર્યા સિવાય વિશેષ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થવી શક્ય પણ નથી. આવા કારણથી યતિથી પાસેથી છૂટાં મુજબ જ્ઞાન મેળવી શક્યા નહિ. આ યતિ તરફથી કેટલાંક ઉપયોગી વિરલ પુસ્તકો મુનિ-શ્રીને એટ મળ્યાં હતાં.

આવી રીતે અભ્યાસ અધરો રહ્યો તોપણ તે પછી તેઓએ સ્વતંત્ર રીતે વાંચવાનો મદાવરો શરૂ કર્યો. અભ્યાસ નિષ્ક્રિય અને પરિપક્વ થવાની તક તેઓ શોધ્યા કરતા. આ તક સુભાગ્યે પાછી તરતમાં મળી ગઈ. જૂજમાં મોટા માતિના બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રી 'દામોદર દવારામ રહેતા હતા. તેઓ જૈન સંપ્રદાયના લલીઆનું કામ કરતા તેમજ સાધુઓને સંસ્કૃત કાંબ્યાદિ શીખવતા. આ વખતે વળી મુશ્કેલી પડ્યાં વાનું દરદ હોવાથી વિદ્યાર મઈ શકે તેમ ન હતું તેથી સ્થિર વાસ કરવો પડ્યો. ત્રણ વર્ષની અગ્રેની સ્થિરતા દરમ્યાન મુશ્કેલી શુભ-ખાતો અને શાસ્ત્રી પાસેથી સિંદૂર પ્રકરણ, કર્પૂર પ્રકરણ, અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ, યોગશાસ્ત્રસૂત્રીક, સ્યાદાદમંગરી, હરગવતીજી તથા પૂન-વજ્રાજીની ટીકા તથા સંસ્કૃત ટીકાવાળા બીજા કેટલાંક ધર્મશાસ્ત્રો વિચારી જવાનો લાભ લીધો. આ સર્વ વાચન, અભ્યાસ અને વિચારણાને પરિણામે મુનિશ્રીનો જ્ઞાનસિદ્ધ વિકાસ સારી રીતે થયો. સુપ્રસિદ્ધ લેખક મેકાલેએ વાળખીજી કહ્યું છે કે:-

“ It is unquestionable that an extensive acquaintance with ancient literature enlarges and enriches the mind.”

“ જૂનાં સાહિત્યના પુષ્કળ પરિચયથી મન વિસ્તૃત અને સમૃદ્ધ બને છે, એ નિર્વિવાદ છે. ”

દને તેમજો ગુજરાતી, આગધી, અને સંસ્કૃત સાહિત્યના વિશાળ પ્રદેશમાં કમ્પાનુસાર વિચરવા માંડ્યું. ગુરૂસેવા, વહોરવા જવું, નિયમિત નિત્યકર્મ કરવાં, ગુરૂસાથે વ્યાખ્યાનમાં બેસવું એવાં અનેક કામના યોગ્ય છતાં પોતાના અભ્યાસનું કામ તો અખંડ જારીજ રાખ્યું હતું. જીવન પવિત્ર એ તો જાનના અભ્યાસીજ રહ્યા હતા. ધાર્મિક જ્ઞાન અને ક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરી પોતામાટે વિધાન કરાયલાં કર્તવ્યો ન બળવતાં કેરળ આદાર, નિંદા, આત્મવ્યાધા અને પરનિંદા, કલહપોષણ, ગામ-અણગમ્યા આદિમાં વીર્ય અને સમયનો વ્યય કરનારા પ્રત્યે તેમને અભાવ હતો. અર્થ ગૌરવ વગરનાં નિર્માત્ર્ય કાવ્યો કે પદો કે ટાપલા જેવા ક્ષેત્રો સખી પ્રસિદ્ધ કરી મનમાં મલકાઈ જવું એ વગેરે પ્રવૃત્તિઓ ઉપર તેમને અનિશ્ચય અરૂચિ હતી. તેમાં પણ સાધુ થયા પછી માફ તારું કરવું. શ્લેષ ક્લેદ વિક્રેપમાં પડી રહી પ્રપંચ પ્રનાશના કે મિથ્યા અપદંબર કરવા તથા સામાન્ય જ્ઞાનવાળો મુદ્દસ્થ પણ રમી રહે તેવાં નમ્રતાં અવ્યવસ્થી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી આવકોના પૈસાનો દુરુપયોગ કરવો એવાં અસાધ્યને અસિદ્ધ પ્રવૃત્તિના પડી રહેનારા તરફ વરવાળ તેમજો તાત્કાલિકીજ મતારી જી; અભ્યાસ, મદાત્માઓના નિવૃત્તિ તથા પેતાનાં જીવન નિવાસ સ્થાનો તેમજો સમાજનાં મનુ હવું કે જેનાં સાધુનાં સાધુતા અને નિવૃત્તિ દ્વારા તેમજો દેશકાલાદિને અનુકૂળતા કરીને જીવનનાં વડાનાં, મન ધ્યાન અને પેરામ્પમાં, સમજાવવામાં, વર્તન, નિવૃત્તિનાં કલ્યાણના તથા વર્તિતો મનિમ્પ અને કામનાં કલ્યાણનાં રહેણું જી. જી પ્રવૃત્તિઓ મુદ્દસ્થાનમાં પણ મનુ હવું કે તેનાં સાધુ જેવાં નિવૃત્તિનાં સાધુનાં પડી રહેણું એ અપામ્પમાં મનુ દુરુપયોગ કરીને તે. સાધુ કેવર દેશકાલા અને વર્તમાન અનુસાર

જે જે ફરતે રહેલી છે તે તે ફરતે બળવવામાં પૂરેપૂરી તૃપ્તતા નહિ
 રાખનાર મુનિવર્ગ ઉપર તેમને બારે ચીક દતી* એમનું મન એવું તો અ-
 સાધારણ રીતે ઉદ્યોગથીયે હનું કે અનિવાર્ય કારણે સિવાય પોતાના અભ્યાસ
 વાચન ક્રિયા આદિના નિયમનું તેઓ જરા પણ ઉલ્લંઘન થવા દેતા નહિ. જે
 વિશ્રાન્તિ ખીલતો હોયે વાતોમાં કે અમથા બેસી રહેવામાં મેગવે છે તે
 વિશ્રાન્તિ તેમને તો પોતાના અભ્યાસમાંથીજ મળી રહેતી. પોતાના
 સંપ્રદાયિક અથો સિવાય અન્ય અથો વાંચવા વિચારવા નહિ, સંપ્રદાય
 બહારના ભોકા સાથે દળામગ્ની વિચાર ચિનિમય કરવો નહિ, અન્યનાં
 મુત્તબનો અભ્યાસ કરવો નહિ, એવી સંકુચિત ઇચ્છા તેઓ હાનિ-
 કારક માનતા. તેમનું વાચન વિશાળ હતું. અને તેઓ ધણા પંથોના
 મહુસોના સમાગમમાં આવ્યા હતા. તેઓ કહેતા કે, સત્ય તો
 એકજ છે, તેની જિજ્ઞાસા સર્વ દેશકાળમાં અને સર્વ પરિ-
 સ્થિતિમાં થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ એ એકજ
 સત્ય જૂદી જૂદી બાજુએથી જોતાં અનન્ત રૂપે બાસે છે. સત્યનું
 સત્ય રૂપે જાન થવું એ તો ઉચ્ચતમ દયામાંજ સંભવી શકે છે. દેશ-
 કાળ અને પરિસ્થિતિની અસરથી તેમજ માનવ સ્વભાવને લીધે બંધાતાં
 બિજા બિજા દષ્ટિ બિંદુથી સત્યનાં બિજા બિજા સ્વરૂપો કલ્યાય છે.
 સત્યની ગરજવાળા ઉમેદવારો, જેઓને સત્યની ઝાંખી આપણાથી
 જૂદાજ સ્વરૂપે ઘણું હોય તો પણ માનનીય છે. સત્ય કોઇને વરી
 બેઠું નથી. તે “જ્યાંથી મળે ત્યાંથી મહણ કરવું જોઇએ” આવા
 ઉદાર વિચારોને લીધે યોગવાસિષ્ઠ તેમજ કેવલાદિતનું પ્રતિપાદન કરનારા
 અન્ય અયોનું વાચન પણ તેઓશ્રીએ આનન્દપૂર્વક કર્યું હતું. તેમજ

* જે કષ્ટે મુનિ મારજ પાવે, ખલક થાયે તો સાસે;

બાર વહે જે વાવડે જમતો, જમતો તાદ પ્રહારે—જિનહ.

વેદાન્તજ્ઞાનથી પ્રસિદ્ધ થએલા મહાત્મા પીતામ્બરદાસજી તથા *ઈશ્વર-
દાસજીના બહુ સમાગમમાં આવ્યા હતા, અને તેમની સાથે જૈન તથા
વેદાન્ત મતની જ્ઞાનગોષ્ઠિમાં ઘણી રાત્રીઓ પસાર કરી હતી.

આ બાબતમાં કોઈ કાંઈ ટીકા કરવું તો હરિભદ્રસૂરિનો નીચેનો
શ્લોક તેઓ કહી સંભળાવતા.

ન મે આતા મહાવીરો, ન દ્વેષઃ કપિલાદિષુ;

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥*

“અમે સહમજ્યા એટલુંજ સત્ય, બીજું બહુ અસત્ય, મારે
માત્ર સારું અને બીજાનું તો સર્વ ખોટું” એવું માનનાર દુરાચરી
પુરુષોએ આ વિચારોનું બહુ મનન કરવું ઘટે છે. ભાગ્ય યોગે
મુનિશ્રીના ગુરુ પણ સ્વતંત્ર ખ્યાલના હતા. વિચારસ્વાતંત્ર્ય તરફ
તેઓ પૂજ્ય બુદ્ધિ ધરાવતા હતા. પરધર્મના વિચારોના સંબંધમાં
આવવાથી કર્મસિંહજી સ્વામીની શ્રદ્ધા સ્વધર્મ ઉપર સવિશેષ ચોંટી.

મનુષ્યની માનસિક અને આત્મિક પ્રગતિને વેગ મળે અને તેથી
અંતે મનુષ્ય પૂર્ણ અને પવિત્ર બને એટલા માટે બીજા કોઈની સહા-
યની અપેક્ષા રહેતીજ નથી એમ સહમજવાનું નથી. ઘણા મનુષ્યોને
એવી સહાયતાની જરૂર રહે છે, અને એવી થોડી સહાયથી કેટલીક
વખતે અસાધારણ ક્રિતિ થતી જોવામાં આવે છે, કે જે ક્રિતિ તેવી
થોડી સહાય ન મળી હોત તો વર્ષો કે જન્મો સુધી અટકી પડી હોત.
માનસિક અને આત્મિક પ્રગતિ પૈકી પહેલી પ્રગતિ તો પુસ્તકો વડે

* વેદાન્ત શાસ્ત્રના નિગૂઢ રહસ્યોમાં પ્રવીણ પંડિત શ્રી પીતામ્બર-
દાસજી ભાવ સાધુ જેવા હતા. ઈશ્વરદાસ શ્રી એક વિરક્ત ભક્તિભાવવાળા,
શાંત, મૂર્તિમાન મહાત્મા રામાનુજ સંપ્રદાયના હતા.

+ મહાવીર મારો ભાઈ નથી, કપિલાદિ મુનિઓ સાથે મારે દ્વેષ છે
નહિ, જેનું વચન સચુક્તિ હોય તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ.

પણ બની શકે છે. પરંતુ બીજી અર્થાત્ આત્મિક પ્રગતિને સંગીન મદદ માત્ર કોઈ હૃદય આત્માજ પહોંચાડી શકે છે. કોઈ આખા જન્મારા સુધી પુસ્તકો વાંચી બુદ્ધિમાન બને, તર્ક કુશળ થાય કે વાક્યાતુરી શ્રેણે અને સભા ગજવનારાં દ્વારાજંધ બાવણો આપે પરંતુ હૃદયની નિર્મળતા અને આત્મિક વિકાસ તેથી માની લેવાનાં નથી. આપણા સાધુ સમાજમાં સેંકડે નબાલું ટકા જૈન ધર્મની મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરનારા કે રસ જમાવીને બ્યાખ્યાન આપનારા મળી આવશે પણ એ જ્ઞાનનો તેમના હૃદય પર-જીવન પર કોઈ પ્રભાવ પડ્યો છે કે નહિ એ જોવાનો સમય પ્રાપ્ત થતાં ધણે ભાગે આપણને ખેદજ થવાનો, આથી સિદ્ધ એ થાય છે કે આત્મોન્નતિને તો કોઈ અન્ય શોધોત્તર આત્માજ વેગ આપી શકે છે. શ્રી કર્મસિંદ્ધ સ્વામીની બાબતમાં આ સિદ્ધાન્તની સત્યતા આપણે જોઈ ચક્રીએ છીએ. તેઓશ્રીની બુદ્ધિ શક્તિનો વિકાસ પુસ્તકોના વાંચનથી થયો હતો, તેની સાથે એમના આત્માના વિકાસ અને પવિત્રતાને સાધનાર સ્વ-ધર્મના તેમજ અન્ય ધર્મના પવિત્ર સૂતોનો નિરંતર મળતો સત્સંગ જ હતો. અત્યાર સુધી યુગ્મસતમાં કલ્યાણ્યદંત્ર વતિ, ઉદયચંદ્ર મહારાજ, લીંબડી સંપ્રદાયના ન્હાના પક્ષના પૂજ્ય શ્રી ગોપાલજી સ્વામી તથા બીજા સંપ્રદાયનાં ત્યાં વિચરતાં અન્ય સાધુ સાધ્વી-ઓનો સમાગમ તેમને થયો હતો; અને કચ્છમાં શાસ્ત્રી દામોદર, દાદાગીર રંગજી સ્વામી, પૂજ્ય શ્રી કર્મચંદ્ર સ્વામી, અને હાધાજી સ્વામી વગેરે મહાત્માઓના સમાગમમાં પણ તેઓ બહુવાર આવી

* આ મહાત્માશ્રીએ સ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન આપવા બહુ પ્રયત્ન સેવેલાં તેઓ સારો હાલ લીંબડી નાના સંપ્રદાયના દ્વારાજ સ્વામીએ લીધેલા સંબંધો છે. જ્ઞાન આપનારને યોગ્ય સિધ્ધિ મળતા નથી એવું સમયની બહીદારી છે !!

ગયા હતા. સાધુ આશ્રમમાં મરણ પર્થત તેઓ સત્સંગ સેવવાને તત્પર રહેતા. આની અસર તેમના આત્મિક વિકાસમાં ખુલ્લી દેખાય છે. મુનિશ્રીની યોગ્યતા જેમ જેમ વધતી ગઈ તેમ તેમ ગુરુવર્ચ તેમના વિકાસ માટે વધારે કાળજી બતાવવા માંડી. શ્રીમદ્ દુર્ભચંદ્ર સ્વામી કે જેઓએ પાલનપુરમાં પંડિત પ્રવર સત્રવારિધિ શ્રીમદ્ લ્લ્યેકમલ્લ સ્વામી પાસેથી સત્રજ્ઞાનનું રહસ્ય મેળવ્યું હતું તેમની પાસે આ મુનિશ્રીને રાખવામાં આવ્યા અને ધણું સૂત્રોનું રહસ્ય જ્ઞાન અપાવરાયું.

દિવસે દિવસે મુનિશ્રીમાં વક્રત્વ શક્તિનો વિકાસ થવા લાગ્યો તેમજ ઉપદેશકને જોઈતી રસમય સામગ્રીઓનો પણ સંચય થયો. સૂત્રો, પુરાતન ગ્રંથો, અને ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી અવતરણ કરવાનું કામ એ બહુ અચ્છી રીતે કરતા. તેમણે જો કે કોઈ સ્વતંત્ર ગ્રંથ બહાર પાડ્યો નથી, તો પણ એમનું લેખન કાર્ય બહુ વિશાળ હતું. આ પ્રમાણે લેખન કરે છે તેમ:—

Reading maketh a full man,
Conversation maketh a ready man,
Writing maketh an exact man

“ વાચન, મજાવણ અને લેખનના મેવનથી મનુષ્ય અનુક્રમે પૂર્ણ, હાવર નવાબ, અને જેનો જોઈએ તેવો (સંપૂર્ણ) બને છે.”—

વાચન મજાવણ અને લેખન આ ત્રણે જ્ઞાનાનો યોગથી મુનિશ્રીની વેળવણીને માટે રચાયેલ થવા જાય.

દુર્ભચંદ્ર જ્ઞાનના રહસ્યજ્ઞાનને યોગ કરી કે બીજા મને તે જાણ્યું કરે, તેથી રહસ્યની જે ગતિ મ વડેન કરવાને આવશ્યક એવી રીતે મનથી જેમ અત્યંત સત્કાર મળી ગયા હતા તેવીજ રીતે મનનુકર—
અર્થાત્—ઉપદેશક થવાના અને જ્ઞાન જ્ઞાન મનથીજ. પણ તેમને

અનાયસેજ મળતી રહી. તેમનાં જ્ઞાન, અનુભવ અને શુદ્ધિમાં પ્રતિ-
 રિન વધારો થતો રહેતો હતો; કારણ કે તે માટેનાં સર્વ કાર વિના
 મુકોએ પોતે ખુશાંજ મૂક્યાં હતાં. પોતે પૂર્ણ છે એવા અને આટલી
 જ્ઞાનસંપત્તિ ખમ છે એવા વિચારોને સ્થાને પોતામાં હજી ન્યૂનતા
 છે, પૂર્ણ અને પવિત્ર થવાને હજી મદતપ્રવાસની અગત્ય છે એમ
 તેઓ માનતા. અને જ્યાં ત્યાંથી સારથૂન વાતનું મદદજુ કરવા હમેશાં
 તત્પર રહેતા. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ, અનુભવશક્તિ અને આત્મસુધારણાનાં જે કાંઈ
 સાધન મળ્યા રહે તેનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરવામાં તથા તેનાં સાધનો
 ધડી કઢાડવામાં એ પરાવાપલાન રહેતા. આવશ્યક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું
 એટલે તેઓ શુર સાથે બેસી વ્યાખ્યાનનાં કામમાં સદાય આપતા. એ
 કામને 'સદાય આપવાનું કામ' લોકદ્રષ્ટિએજ કહેવાતું. પોતે તો
 તેને પણ એક પ્રકારના 'સ્વાધ્યાય અથવા આત્મસિદ્ધિ' રૂપે ગણ્યું
 હતું; કારણ કે ઉપદેશપદ્ધતિ બારીકાઈથી શીખવાનો એ એક માર્ગ
 હતો. દેહકાક મુનિઓ વ્યાખ્યાનકાર નેડે બેસી મ્હોટા રાગડા કાઢે
 છે, અસ્પ જ્ઞાનથી કુલાર્ધ પોતાને મ્હોટા સદાયક તરીકે મણે છે,
 અને વ્યાખ્યાનદાતા મુનિ ખાસે બેસી ઉપદેશપદ્ધતિનું જ્ઞાન મેળવ-
 વાને ખદમે પોતે બધું સ્હમજતા હોય એવો આડંબર કરવામાં મ્હો-
 ટાક સ્હમજે છે. વ્યાખ્યાનકાર સાથે બીજા મુનિઓને બેસાડવાનો
 હેતુ એવો નથી કે એમની સદાય વચર વ્યાખ્યાન નજ થઈ શકે,
 પરંતુ એવી રીતે સાથે બેસવાથી વ્યાખ્યાન પદ્ધતિનું અને વ્યાખ્યા-
 નકારની જાણદારીનું જ્ઞાન થાય અને વખત ઉપર સ્વતંત્ર રીતે
 વ્યાખ્યાન આપવાનું જની શકે. કર્મસિંહજી સ્વામી શુર સાથે બેસી
 ઘણી બાબતો "ધારતા." એટલુંજ નહિ, પણ કોઈ કોઈવાર તો
 પેન્સિલ કાગળ સાથે રાખી બાણવા ચોખ્ખા મુદ્રાઓ નોંધી લેતા. આજ
 કાલ ઘણાએક મુનિઓની બાબતમાં જોવામાં આવે છે કે કેમ જાણે

વેશ માત્ર પહેર્યાથીજ પોતાને બધુંજ સ્હમજાઈ ગયું હોય, મુક્તિનાં દ્વારે પહોંચી ગયા હોય, શીખવાની અગત્યજ રહી ન હોય તેમ તેઓ વ્યાખ્યાન વંચાતી વખતે અલગ ખંડમાં બેસી એ ચાર ચેલકાઓને ભેગા કરી વૃથા ગામગપાટા કે ખીજી નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાઈ રહે છે અને શાસ્ત્રજ્ઞાન તથા વ્યાખ્યાન પદ્ધતિનું જ્ઞાન શીખવાનો પ્રસંગ ગુમાવે છે. આવી પ્રકૃતિવાળા મુનિ મહારાજને શ્રીમત્ કર્મસિંહજી સ્વામીનો દાખલો ધ્યાનમાં રાખી વ્યાખ્યાનકાર સાથે બેસી લક્ષ્યપૂર્વક વ્યાખ્યાન સાંભળવાનો રીવાજ રાખે તો તેઓ ઘણા સારા ઉપદેશકો બની શકે તથા પોતાના આત્માનું પણ હિત સાધી શકે.

આપણા ચરિત્ર નિરૂપ્યની આ ટેવ ખાસ અનુકરણીય હતી કે કોઈ પણ વિદ્વાન્ સાધુ વ્યાખ્યાન આપતા હોય ત્યારે તેઓ પૂર્ણ ભાવથી શિષ્યવૃત્તિથી તે સાંભળતા અને તેની બોલવાની ઢબ, વાત સ્હમજાવવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ, દાખલા દલીલ, ઉપદેશ રીતિ તથા ભાષણકલાનો વિચારપૂર્વક અભ્યાસ કરતા. આવી વૃત્તિવાળા આચાર્ય પદવીને પામે એમાં નવાઈ જોવું નથી.

અન્ય મુનિઓ અને સાધ્વી માતાઓને ભણાવવાનું પણ હવે તેમને સોંપવામાં આવ્યું. તેમનું માનવું હતું કે જૈન ધર્મની શૈલીથી તદ્દન અજ્ઞાન એવા અન્ય ધર્મના પુરૂષો કરતાં જૈન સાધુઓ પોતાના શિક્ષણ આપવાનું કામ કરતા હોય તો પરિણામ બહુ સંગીન આવે. તેમની શિક્ષણ પદ્ધતિથી સર્વને બહુ સંતોષ મળતો. તેમનાં હરેક કામથી સંતોષજ થતો તેનું કારણ તપાસીએ તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે યોગ્ય થયા પછીજ કોઈ પણ કામ તેઓ ઉપાડતા. ખોટો ડોળ દેખાડીને પોતે અયોગ્ય છતાં યોગ્ય હોવાનો દંભ રાખીને કામ હાથમાં લેવાય તો તે કદી પણ સારું થતું નથી એવો અનુભવ આપણને વ્યવહારમાં નિરંતર મળે છે, ખીજાને કંઈ આપવા માટે.

પ્રથમ પોતા પાસે કંઈ સંશ્લેષ હોવો જોઈએ; એવો સંશ્લેષ જેની પાસે નથી, જેઓએ આત્મસુધારણા પ્રાપ્તી નથી, બુદ્ધિ શક્તિઓને ખીલવી નથી, તેમના પાસેથી લોકોને ચોડુંજ મળે છે. એટલુંજ નહિ, કિંતુ જે ચોડું મળે છે તે લાભને સ્થાને કવચિત્ હાનિ કરનાર નીવડે છે. જેમ જ્ઞાન વિસ્તૃત, ચારિત્ર શુદ્ધ અને બુદ્ધિપ્રભાવ તેજસ્વી તેમ લાભ વિશેષ અને સ્થાયી આપી શકાય છે. જવાબદારીનું સ્વરૂપ સ્વભાવના પદેલાંજ તેમને સાધનસંપન્ન થવા ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની ટેવ પડી ગઈ હતી. અને તેથીજ હરેક કામમાં તેઓ પ્રતેક્ષમંદ નીવડતા.

કર્મસિંદુજી સ્વામીની વય બત્રીસ વર્ષની થઈ. અદ્યત્તથી બત્રીસ સુધીની વય યોગ્યતા સંપાદન કરવાના પ્રયાસમાં બતીત થઈ હતી. એટલે ઉપદેશકને જોઈતી જ્ઞાન સામગ્રી તેમને સારા પ્રમાણમાં મળી હતી. તેમને વિરાગભાવ, અસર પાડે તેવી ચરીર આકૃતિ, વન્યુત્વ, ધર્મજ્ઞાન, ઉપદેશ પદ્ધતિ આદિની સુવચસ ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગી.

‘ગુણાઃ કુર્યન્તિ દૂતત્વં, કુટેડપિ વસત્તાસતામ્’

“સત્પુરુષે દૂર વસતા હે તો પણ તેમના ગુણો તેમના દૂતનું કામ કરે છે,” અર્થાત્ તેમની ખબર ખીલતોને કરી તેમને યોગ્ય સન્માન અપાવે છે. એ વચન પ્રમાણે તેમના ગુણોએ ઘણા પ્રદેશમાં પ્રસરી દૂત કાર્ય બજાવ્યું. કામકામથી આનુભાસ કરવાની વિચિત્રિઓ આવવા માંડી.

પોતે બ્યાખ્યાન આપતા અને જ્ઞાતાઓ રંજિત થઈ તારીફ કરતા તો પણ તેમને પોતા શું જ્ઞાનમાં અપૂર્ણતા અને દોષ હોવાનુંજ જ્ઞાન રહેતું. અને જ્યાં સુધી ખરેખર મ્હોટા પુરુષોને સતોષ ન થમણાય ત્યાં સુધી બ્યાખ્યાનકર્તા અને શાસ્ત્રજ્ઞ થઈ અપૂર્ણ ગણાય એમ તેમને લાગતું. શાકુંતલ નામક વિશ્વવિખ્યાત નાટકના કર્તા

કવિવર કાવિદાસ સુવધારના મુખમાં નીચેની ઉક્તિ મૂકે છે:—

આપરિતોપાદ્ધિદુષાં, ન સાધુ મન્યે પ્રયોગવિજ્ઞાનમ્ ।

ચલ્યવદપિ વિદુષાંમાત્મન્ય પ્રત્યયં ચેતઃ ॥*

મોટી જગત્કારીવાળું કામ પોતે બળવી શકે છે કે નહિ તેને વિજ્ઞાન તેમને હજી ખેડે ન હતો. પોતાનું જ્ઞાન અજ્ઞાનમાં અલ્પ માનવા કરવાની પ્રવૃત્તિ તેમને મૂળથીજ હતી. કાર્ત્ત્વદરિ કહે છે:—

યદા કિંચિજ્ઞોઽહં દ્વિપદ્ય મદાન્ધઃ સમમયમ્

તદા સર્વજ્ઞોઽસ્મી ત્યમવદવલિપ્તં મમ મનઃ ।

યદા કિંચિત્ કિંચિદ્બુધજનસકાશાદવગતમ્

તદા મૂર્ઝોઽસ્માન્તિ જ્વર દ્ય મદો મે વ્યપગતઃ ॥*

મદખામ્યે તેમને પ્રથમથીજ મદજ્વરનો તો સ્પર્શજ થયો ન હતો. મદાન્ધ કે અમાન્ધ થવાનું બાજ્ય તેમને માટે નિર્માણિત થયું

હોય તે કરતાં વિશેષ યોગ્યતાનો આરોપ કરી લેવાની જૂઠામાં પડે છે અને આજનાં વખતાં અટકી પડે છે. આવા કૃપમંદુકની દૃષ્ટિ કર્મ-સિંદુર સ્વામીને સ્વભાવથીજ મળી ન હતી. કુદરતજ્ઞવાસનાના પરિ-ત્યાગની સાથે લોકવાસનાનો પણ સ્વભાવથીજ પરિવાગ થએલ દો-વાથી હોદ્દાની ઉપર, ઉપરની ક્ષણિક અવિચારમૂલક પ્રયત્નસાધી તેમને ભર્યે થતો નહિ, તેમ તેવી પ્રયત્ન મેળવવા માટે ખોટાં વલખાં પણ મારતા નહિ. તેમને સંતોષ આપે એવાં યુનિજીવનનાં કાર્યનું સ્વરૂપ એમણે એવું કદમ્બું હતું કે ધર્મ માટે ચિધિલ પડેલી લાગણીને જાગૃત કરવી, ધર્મનાં ખોટાં જનુનને સ્થાને ખરાં અભિમાનની વૃત્તિઓને ખીલવવી, ધર્મનાં રહસ્યોનું સારી પેઢે સ્ફુટીકરણ કરવું, ધર્મની મહત્તાને બહુ ઢોઢા વિસ્તારમાં સ્થાપિત કરવી, ધર્મજ્ઞાન અને ધર્મક્રિયાઓ ઉપર લોકરૂચિ જગાડવી, તેની પ્રાપ્તિ અને પાલનમાં પ્રેમપૂર્વક હોદ્દાને પ્રવર્તાવવા, પોતાનાં સહકારી અને સહચારી મંડળમાં દેશ-કાળને ધટતા સુધારા દાખલ કરવા, આમ થઈ શકે તો તેમને સંતોષ થાય એમ હતું. જે કે એક દૃષ્ટિએ-તેમનું જ્ઞાન સીમાબદ્ધ હતું, અનુભવ પણ સમર્થાદ હતો, શક્તિ પણ સાધારણ હતી; વળી તેમને

* કૃપમંદુકની દૃષ્ટિનો અર્થ જરા વિસ્તારથી સમજવા જેવો છે. કૃપાનાં દેહકાંને મન એ ખાખીચીકેજ ઢોહું લાગે છે. તેથી ઢોહું જળા-સય દોહ સકેજ નહિ એમ તે માને છે. તેથી રીતે ફેટલાક લોકો પોતે જે સંપ્રદાયમાં હોય કે જે જ્ઞાન પોતાને પ્રાપ્ત હોય તે સંપ્રદાય અને તેજ જ્ઞાન સંપ્રદાય છે, તેથી વિરોધ દુનિયામાં બીજું કંઈજ નથી એમ માની બેસે છે અને તેથી જ્ઞાન અને સુધારણાના દ્વાર બંધ કરે છે. પોતાનાં મનતબ, જ્ઞાન અને સુધારાનું એટલું બધું અભિમાન ધરાવે છે કે બીજાના યોગ્ય સુધારા ષ્ઠલુ કરવા નથી. બીજાનું જેવા નથી. સામજિકતા પણ નથી. 'આપ આપડે મનમે' અવાજી મસ્ત' એવી નીતિને અનુસરે છે.

કેટલાંક બંધનોમાં રહેવું પડતું, અને તેમના હાથથી બહાર એવા સંયોગોને વશ વર્તવું પડતું, છતાં તેમનું લક્ષ્યબિંદુ ઘણું ઉંચું હતું, જો કે ઉચ્ચ લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચવાનું સદ્ભાગ્ય થોડાંતેજ મળે છે, તો પણ સામાન્ય પ્રકારની ઇચ્છાઓ બાંધી તે પાર પાડવામાં મંડ્યા રહેવા કરતાં ઉચ્ચ અને કષ્ટસાધ્ય ઇચ્છાઓ બાંધી તેને પાર પાડવાના પ્રયાસમાં મંડ્યા રહેવામાં શ્રેષ્ઠતા છે એમ વિદ્વાન્ પુરૂષો કહે છે. એક અંગ્રેજ લેખક કહે છે કે:—

Pitch thy behaviour low, thy projects high,
So shalt thou humble and magnanimous be;
Sink not in spirit, who aimeth at the sky,
Shoots higher than he that means a tree.

ભાવાર્થ:—તારો વ્યવહાર-આચરણ સામાન્ય રાખ, પણ તારા ઉદ્દેશો ઉચ્ચ રાખ; એમ કરવાથી તું નમ્ર અને મ્હોટા મનવાળો થઈશ. અભિલાષમાં ઉણો મા રહે-ઉત્સાહમાં નીચે ન પડીશ. મન્દ ન થઈશ. જે આકાશ તરફ તાકે છે તે ઝાડ તરફ તાકનાર કરતાં વધારે ઉંચે ધા ફેંકી શકે છે.

એ મહેન્દ્રાઓને પાર પાડવા માટે બને તેટલો પરિશ્રમ તેમણે ઉઠાવ્યો હતો એ તેમના જીવન પરથી સમજી શકાય છે.

આ મહેન્દ્રાઓ કેટલે અંશે સફળ થઈ અને સર્વાંગે સફળ ન થવાનાં ખાસ કારણો ક્યાં હતાં એ બાબતમાં ઉતરવાની જરૂર નથી, કારણકે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા જણાવે છે તેમ* માણસની મહત્તા કર્મમાં છે, ફળમાં નહિ. કર્મ—(નિઃસ્વાર્થ ઉદ્યમ) કરવાં એટલુંજ માણસના હાથમાં છે. ફળનો આધાર ‘પંચસમવાય’ ઉપર રહેલો છે.

* કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચ ન,

તારો અધિકાર કર્મમાં છે, ફળમાં હી પણ નહિ. અધ્યાય ૨ ભો.

તથાપિ જા કર્મસિંહજી સ્વામીની હ્રમ્ય અભિલાષાઓ છેકજ વંધ્યા રહી નહતી એ તો ચોક્કસપણે કહેવું જોઈએ.

સંવત ૧૯૨૭ ની સાલમાં કર્મસિંહજી સ્વામીને માંડવીથી અન્ય રથજે ચોખ્ખાં બેસીત કરવાનું હતું હતું. પરંતુ પાનાચંદજી સ્વામી કે જેમને પક્ષાધાતનું દરદ લાગુ પડ્યું હતું તેમના આગ્રહથી તેમજ તેમને પોતાને પણ ગુરૂશ્રીની સેવા કરવા સાર રહેવાની ઇચ્છા હોવાથી માંડવીમાંજ રહેવાનું થયું. તેમની અનન્ય ભક્તિભરી સેવા તેમજ જ્ઞાનસંપત્તિ અને વિશુદ્ધ જીવનથી ગુરૂને પરમ આનન્દ અને સંતોષ થતા, જે તેઓ વારંવાર પ્રસંગે પ્રસંગે પ્રદર્શિત કરતા. અંત-કાળે ગુરૂશ્રીએ તેમને કેટલીક સારી સિદ્ધાઓ આપી હતી, તે કુંડી પણ બ્યવહાર હતી. તે આ પ્રમાણે:—

૧. અયોગ્ય સિધ્ધ કરવા નહિ. સિધ્ધ વધારવાનો ભોમ રાખવો નહિ. જેને ખરો વિરામભાવ ઉપજ્યો હોય, ખરેખરી ધર્મનુષ્ઠા નાગી હોય, જે સાઅદ્ધિત લક્ષણયુક્ત હોય, તેનેજ દીક્ષા આપવી.

૨. કોઈની મિથ્યા પ્રશંસા કરવા માટે કવિતા રચવી નહિ.

૩. ધર્મપ્રસાર કરવા બનતી કોસિસ કરવી.

૪. ચારિત્ર શુદ્ધ રાખવું, મુનિધર્મ યથાયોગ્ય રીતે પાળવો.

૫. ધર્મપરાયણ રહી દેશકાળ અને પ્રસંગનો વિચાર કરી તેને અનુકૂળ પડતી કર્તવ્ય ચોજના કરી લેવી.

૬ આત્મકલ્યાણ ઉપર નિરંતર લક્ષ આપવું અને પરકલ્યાણમાં અડેલુંક દયા પ્રદર્શિત રાખવી.

આ ઉપરાંત તેમણે શ્રીમત્ પૂજ્યપાદ હર્મયંદજી સ્વામીને બલા-મણ આપી કે, “આ કર્મસિંહ મારી પછી એકલો થઈ રહેશે, એકલો દરે તો પણ સિંહ છે એટલે તેની ચિંતા રાખવાનું મારે કંઈ ખાસ કરણ નથી તો પણ એને તમારી ઓઘમાં રાખશે તે

એ વધારે કામ કરી શકશે, માટે હવેથી એને તમારો શિષ્ય બનાવી
એની સંભાળ રાખશો.” પ્રસંગે પ્રસંગે આ બંને જણુને આવી
ભલામણુ આપતા રહી, શેષકાળ તત્ત્વભાવનાનું ધ્યાન કરતા એ
ગુરુશ્રી કર્મવડે સંપાદન કરેલી વિશેષ ઉન્નતિ અને વૃદ્ધિની સામગ્રીઓ
લઈ પોતાને સ્થાને ચાલતા થયા. આ બંનાવ સંવત ૧૯૨૭ ના
શ્રાવણ વદિ ૭ રવિવારના રોજ બન્યો. ગુરુશ્રીના પરક્ષોદ્વાસથી
શિરે આકાશ તૂટી પડ્યો હોયની શું ? એવી વેદના કર્મસિંહણ સ્વા-
મીને થવા લાગી. તેમના મનથી તો દશે દિશામાં અન્ધકાર વ્યાપી
ગયો. ભક્તિપરાયણ શિષ્યને ‘હવે શું કરવું, હું એકલો થઈ રહ્યો’
એવા એવા હૃદયની દુર્બલતાસૂચક વિચારો આવવા લાગ્યા, પરંતુ
જ્ઞાનપૂર્ણ હૃદયમાં આ સંક્ષોભને વિશેષ કાળ પર્યંત સ્થાન મળી શક્યું
નહિ. હૃદય દૌર્બલ્યનો ત્યાગ કરીને આ જ્ઞાની પુરૂષે હવે પછી
પોતાનાં કર્તવ્યો શું છે તેના વિચારમાં મન પરોવ્યું. એકલા અસ-
હાય વિચરવું પડશે એ માટે તો તેમને કશી ચિંતા હતીજ નહિ.
યોગ્યજ કહ્યું છે કે:—

एकोऽहं मसहायोऽहं कृशोऽहं मपरिच्छदः ।

स्वप्नेऽप्येवं विधा चिंતા મૃગેન્દ્રસ્ય ન જાયતે ॥*

મનુષ્ય સ્વભાવની આવી દુર્બળતા સહજ છે. પ્રસંગ પડે ત્યારે
કોઈ વિરલજ એ ભય સામે ટકી શકે છે. ‘વિકારનો હેતુ હોય
હતાં જેનું મન વિકાર પામતું નથી તે ધીર’ એવી કાલિદાસે
‘કુમાર સંભવ’માં ધીર પુરૂષની વ્યાખ્યા આપી છે તે યથાર્થ છે.
જ્ઞાની અજ્ઞાની બનેને ક્ષોભ અને દુર્બળતાના વિચારો એક સરખી

* હું એક છું, અસહાય છું, દુર્બલ છું, કટુમ્બહીન છું, એવા પ્રકારની ચિંતા સિંહને સ્વપ્નામાં પણ થતી નથી.

विकार हेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धन्याः

રીતે આવે છે; અંતર ઝોટું કે ચાનીતું ચિત્ત પાછું તરત ટેકાણે
 આવી જાય છે. વિવેક અને વિજ્ઞાનના ધોડાથી વિનાશક વૃત્તિઓના
 વેગને તે રાખાવી દે છે, જ્યારે અજ્ઞાની હાથવોય કરી નિત્ય નિરંતર
 શોભ, ચિંતા, બય, બાકુજતા, સંતાપ, વિષાદ, વિલાપ કર્યાજ કરે
 છે. શ્રીમત્ કર્મસિંહજી સ્વામીનો ભોગદારી કર્મનાં પ્રાણસ્થથી ઉદ્ભ-
 વેશે શોભ જ્ઞાન અભ્યાસનાં બજથી વિદૂર થતાં તેઓ કાર્યાકાર્યના
 વિવેકમાં, કર્તવ્યચોજના ધડવામાં પ્રવૃત્ત થયા. તેમની બુદ્ધિ, વિદ્યા,--
 અનુભવ, સામ્રાજ્યને, સુભાષિત સાહિત્યના શ્લોકોનો સંગ્રહ, વાક-
 ચાતુરી, સૂક્ષ્મ વિચારો સમજી સમજાવી શકવાની શક્તિ, સુંદર
 વિચારોનો સંગ્રહ, ધૈર્ય અને મંબીરતા; એ સર્વ તેમનાં સદાયક
 હતાં. સંપ્રદાયની અને ધર્મની સેવા, તપશ્વર્ષા, ધ્યાન, જ્ઞાન, યુષ્મિ, દેહ-
 દમન, મનોનિમગ્ન, શાન્ત વૃત્તિ, ધર્મોપદેશ એજ વ્યવસાય એજ વ્રત
 અથવા કર્તવ્યરૂપે માની, શક્તિ હોય ત્યાં સુધી પર્યટન કર્યા કરવાનો
 તેમણે નિશ્ચય કર્યો. ગુરુએ આપેલી આજ્ઞા મુજબ શ્રીમત્ કર્મચંદ્રજી
 સ્વામીમા ગુરુભાવ સ્થાપી, તેમની એવામાં પિતૃનિજા રાખી ગુરુ-
 બક્તિ એવી કરીની આપી કે તે સ્વામીનો બાવ તેમના ઉપર
 રાનાના સિધ્ધો હતા પશુ રહ્યા. આ જદ્દ સ્વામીની સેવા ઉપ-
 નત પેતૃત્વ નહતું; મંગજી સ્વામી અને કેશવજી સ્વામીની સેવા
 નહતી પણ આજના અસ્તિત્વનાં કારણ થયું હતું. નવત્ ૧૯૨૯
 નવત્ ૧૯૩૦ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૩૧ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૩૨ ને પૂર્ણિમા
 નવત્ ૧૯૩૩ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૩૪ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૩૫ ને પૂર્ણિમા
 નવત્ ૧૯૩૬ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૩૭ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૩૮ ને પૂર્ણિમા
 નવત્ ૧૯૩૯ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૦ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૧ ને પૂર્ણિમા
 નવત્ ૧૯૪૨ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૩ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૪ ને પૂર્ણિમા
 નવત્ ૧૯૪૫ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૬ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૭ ને પૂર્ણિમા
 નવત્ ૧૯૪૮ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૪૯ ને પૂર્ણિમા નવત્ ૧૯૫૦ ને પૂર્ણિમા

કહેતી વખતે સ્વાનુભવની વાતો જણાવતા અને મહાત્માઓના અંત વખતે પાસે રહી સેવા કરવાથી અમૂલ્ય લાભ મળવા સંભવ રહે છે એમ ઇસારો કરતા.✕

હવે શ્રીમત્ કર્મસિંહજી સ્વામી ખરેખરી રીતે દૃષ્ટ સહાય વગરના અને એકલા (ગુરુ અને વૃદ્ધ સાધુઓના આશ્રય વિનાના) પડ્યા, પરંતુ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ તેઓ સ્વાશ્રયી અને જ્ઞાનસંપત્તિવાળા હતા, અને એ ગુણો તથા સંપત્તિને ટકાવી રાખવા જેટલી સાધનસંપત્તિ ગુરુ, વૃદ્ધ સેવા, સત્સંગ અને ધર્માભ્યાસ દ્વારા પામી ચૂક્યા હતા. એટલે તેમનું મન નિડર હતું. આટલો કાળ પરતંત્ર રીતે ગુરુઆજ્ઞાતળે રહીને કામ બજાવવાનું હોવાથી તેમણે પોતાની કેટલીક ઇચ્છાઓ દબાવી રાખી હતી. હવે સ્વતંત્ર રીતે વિહાર કરવા સારૂ વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર તેમને માટે ખુલ્લું થયું. પોતે વિદ્વાન્ છતાં નમ્ર હોવાથી ગુરુ તેમજ ગુરુતુલ્ય વૃદ્ધ સાધુ પુરૂષોથી ઉપરવટ થઈ કોઈ પણ કાર્ય કરવાની તેમને ટેવ ન હતી. આથી ધારેલી કેટલીક મુશ્કેલી પાર પાડવાનો યોગ હવે તેમને મળ્યો. હવે પછીનાં જીવનમાં આટલાં વર્ષો સુધી પોષેલું ફળ અમુક નામરૂપ આકારે વ્યક્ત થવા લાગ્યું. જે ભાવનાની પ્રતિભાઓ હૃદયભૂમિમાં પડી હતી, તે હવે સાકારરૂપ ધરવા લાગી અને તેમની મહત્તા સર્વ તરફથી સ્વીકારાઈ.

લોકોને ચાલુ ઉપદેશ આપી સંપ્રદાય અને ધર્મનો મહિમા તથા

✕ નાળસ હોઈ માર્ગી, ચિરયરઓ દંસળે ચરિત્તે ચ;

ધન્ના આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુચંતિ. “ભાવશ્યક નિર્યુક્તિ.”

નાણુ તણો સંભાળી હોવે, ચિર મન દર્શન ચરિત્તે રે;

ન ત્યજે ગુરુ કહિયેં એ બુધ ભાખ્યું, આવશ્યક નિર્યુક્તે રે.

યશોવિજયજી.

વિસ્તાર વધારવો, ધર્મનાં રહસ્યો પ્રકટ કરવાં, અન્ય સંપ્રદાયવાળાને પોતાના સંપ્રદાયનાં તત્ત્વોનાં રહસ્ય તથા ગૌરવ બતાવી પોતાના ધર્મ ઉપર રહેતી તિરસ્કાર કે ઉપેક્ષાવૃત્તિને દૂર કરવી એવાં એવાં કામો માટે જૂદે જૂદે રીતો રચવાનો નિશ્ચય કરી તે સંબંધી તૈયારીઓ કરતા હતા. એટલામાં તેમના ઉપર એક ન ધારેલું કર્તવ્ય બળવવાનું આવી પડ્યું. સંયોગો એવા બની આવ્યા કે પોતાનાજ સંપ્રદાયના લોકોને અન્ય સંપ્રદાય તરફ દોરવાઈ જતા અટકાવવાની અને પોતાના પંથમાં સ્થિર કરવાની પ્રવૃત્તિ તરફ પોતાનું બધું લક્ષ આપવાની જરૂર પડી. સંપ્રદાયમાં જાગૃતી આ ખટખટ કેણે, શામાટે, કેવી રીતે, કેટલી જગાવી હતી તેની ચિકિત્સા અને વિવેચન કરવાનું આ સ્થળ નથી. અત્રે તો માત્ર એ બાબતનો ઇસારો કરીનેજ ચલાવી લઈશું.

જૈનધર્મની મૂળ બે શાખા છે. શ્વેતાંબર અને દ્વિગંબર. શ્વેતાંબરમાં વળી મુખ્ય બે શાંકા છે: દેરાવાસી અને સ્થાનકવાસી. સ્થાનકવાસી જૈનધર્મનો પ્રસાર કન્છમાં કર્યો અને કેવી રીતે થયો તે સંબંધી દૂર દૂરીકન પ્રકરણ ખાજાની શરૂઆતમાં કહેવાઈ ગયું છે. હવે સ્થાનકવાસી પંથમાં છકોટી અને આહકોટી નામે મુખ્ય બે શાંકા છે. આહકોટી પક્ષમાં આપણા ચરિત્રનાયક હતા. આહકોટી પક્ષમાંજ એ ખટખટ જાગી હતી. આ સંબંધી વિવેચનમાં કૃતયા પહેલાં એ નમજાનું નામ દાખલનાં અરૂપનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે કેમકે કાંબળા જ ન થયે એવા વિનાશક કાચોતે અટકાવ-

નથી. છતાં લોકપ્રચલિત નીતિ એથી બહુ વિરુદ્ધ છે. અને આવી વિરુદ્ધ નીતિએ ચાલવાથીજ લોકો પોતાનાં ધર્મશાસ્ત્રો તથા તેમના પ્રણેતાઓને તેમજ ખુદ આખા સંપ્રદાયને નિંદાવે છે. શાસ્ત્રવિધિને ન સમજી અથવા તો સમજ્યા છતાં કોઈ કારણોને દૂર રાખી પોતાના કુલ્લક સ્વાર્થને સાધવાના હેતુથી દીક્ષા અપાય છે અને શિષ્ય પક્ષે કેવળ ભોળાઈ, અજ્ઞાન, ખોટા આવેશ ને ધર્મ ઘેલછાથી પ્રેરાઈ દીક્ષા લેવાય છે. ઘણા સંપ્રદાયમાં આમ બને છે, અને એવા વેશધારી લોકો ધર્મને કિન્નત કરવાને બદલે ઉતારી પાડે છે—વગોવાવે છે.* સાગાશ્રમની શોભા સર્વ વાસનાઓનો અનુદય—જે વિરાગનો પરમ અવધિ મનાય છે તે ઉપર અવલંબે છે. પુષ્કળ વિરાગ વગર આશ્રમમનો સર્વાંશે ત્યાગ કર્યા વગર લીધેલો વેશ વિડંબનારૂપજ છે. વેશ માત્ર ધારણ કરવાથી ત્યાગાશ્રમ બનતો નથી, આ સર્વ વિચારોથી દ્વલિત થાય છે કે વિરાગ બોધ અને ઉપરતિ (જે પરસ્પરનાં સહાયક છે) નું પરિશીલન કરવાને જે હૃદયબલની, પુણ્યપુન્જની અને સત્સંસ્કારની જરૂર છે; તે પ્રાપ્ત કર્યા પછી દીક્ષા લેવાતી હોય અથવા તો દીક્ષા લેવાયા પછી પણ એ સર્વને પ્રાપ્ત કરવાનો સખલ પ્રયાસ સેવાતો હોય તો કોઈ પણ ધર્મમાં વિષ્ણુવાદ કે પ્રપંચનો, વિદ્યેષ કે કલહનો, દંભ, આદંબર અને પ્રતારણાનો પ્રસંગ કદાચ થવાનો વખતજ આવે નહિ. આપણા કુચ્છ, કાંકીઆનાડ અને ગુજરાતમાં ચાલતા કોઈ પણ સંપ્રદાય—ધર્મ—સાધના અંદર જે જે આચાર્યો, ગોસ્વામીઓ, ગાદીપતિઓ, મુનિમહારાજોને કે સન્વાસીઓ વર્તે છે તે સર્વ મનુષ્ય પ્રકૃતિને અંગે રહેલા ન્યાયાવિરુદ્ધ દોષોથી સર્વથા મુક્તજ હોય છે એમ નથી. ખરો કહેવ્યને બૂલી જઈ કર્તવ્યવિમુખ બની

* જાન દરેક સરવુ મુખ્યરિતુ, જે જરૂર દિક્ષાચરુ ને;

કે જે તેનું જન દેખતા, નિંદા કરે તેના પાતર ધરોવિજયછ.

મન આશય, પૂજા અર્ચા, અર્ચા, અર્પિત, જાપા, જાપીર, દબ, ખોટી ખોટાઈ ઈમેળવવા માટે એક કાપાણ્ય મંત્રારીની મારફત રોમ દાખ તો વધારા માટે છે, કાંઈ મટે છે અને પ્રજાએ રમે છે, પોત-પોતામાં અને અનુયાયી વર્ગમાં કલહ અને વિદ્વેષનાં બીજ મેલે છે, પોતાનાં દુશ્મનિયો ખોટું દલન્ટ વસ્તુ કરી કોઈની ખરા મર્મ ઉપરની આરથાને સિધ્ધિ કરે છે અને પોતાના બીજ વર્ગને દમેષને માટે નીચું જોવાવનાર થઈ પડે છે, પરિણામે એક જ જગતમાં અનેક તક અને શંકાઓ પડી જાય છે. આવા અનેક અનર્થો કલિદાસ જોતાં જાણીત આપે છે. આપણા જૈન સંપ્રદાયના કલિદાસમાં એક વખત એવો પણ દત્તો કે જેનું વર્ણન પૂજ્યવર મહાત્મા આનંદપ્રજ્ઞએ નીચેનાં પદમાં આપ્યું છે:—

મગ્ધના બેદ બહુ નયન નિરાજતાં,
તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાગે;
હૃદયભરણાદિ નિજ કામ કરતાં યતાં,
મોહ નડીઆ કલિકાલ રાગે.

મીયુત માણેકમાલ ઘેલાબાઇએ આ પદનો પરમાર્થ નીચે પ્રમાણે અર્થો છે.

“એક તરફ મત અથવા મગ્ધનું મમત્વ અને બીજી તરફ નિર્મેજ આત્મતત્ત્વની વાત કરવી એ જાનતું નથી. જ્યાં મતનું મમત્વ હોય ત્યાં આત્મતત્ત્વનું જાણપણું હોતું નથી છતાં સમુદાય અથવા તપા-સોંઠાદિ મગ્ધના બેદોમાં શું ચાએલા એવા તેઓ તત્ત્વની વાત કરતાં શરમાતા નથી.”

+ કેમ નિજ રોષને ગ્રાપવા, ગ્રાપવા કેઈ મત કંઈરે;
વર્ગની દેશના પાલટે, સત્ત્વમાએ નહીં મંઈરે.

યશોવિજયજી.

નવિ. આને પરસ્પર પ્રકૃતિ રૂચિ અને બુદ્ધિના બેદને લીધે તમા ધર્મી
 દેવ અને સ્વાધ્યયતિને લીધે કિંવા થએલા મતભેદે એવું રૂપ પાકેડ્યું
 કે આજ સુધી એકસાથે રહેલા આ સંપ્રદાયમાં કચ્છમાં તડ પડ્યાં.
 મનસ્વી અર્થે બેસાડનારના વર્ગના સંસ્થાપક શ્રીમત્ દ્વિસરાજી
 આમી દત્તા ત્યાર પછી એ વર્ગ “ ન્દાની પક્ષ ” ને નામે અને
 મનસ્વી વર્ગ “ મોટી પક્ષ ” ને નામે ઓળખાવા લાગ્યો. હિંદુસ્થાન
 કે નિમ્ન ભિન્ન દેશન મતવાળા અને સંપ્રદાયનું મુખ્ય સ્થળ મનાય
 છે એટલે આ તમા વાદ અંધારા તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું ન હતું.
 એક જૈન ધર્મના આચાર્યમાં લગભગ પચ્ચીસ અને કાઠીઆવાડમાં
 આર્યેક જૂદા જૂદા ગચ્છ કે તડ છે. તે કચ્છમાં તણ તડ થાય
 તેમાં તણક પામવા જેવું થાકું છેક ! ! ! જો કે ધર્મની શોધ,
 સદાચર અને અગ્ર તે એકતામાંજ છે, પરંતુ ધર્મનું ઐશ્વર્ય આપણા
 જીવનમાં સમેટુંજ નથી એટલે નિડપાય. વિવિધે દેવ આપી આપણે
 દેવ આપે વિવિધ તડકે રમીએ. આ અનાવ અન્યા પછી જૂદા પડેલા
 તે પક્ષના ન વહેવાર દેવે મુખ્ય કન્યા (ધર્મ) એ થયું કે પોત
 પોતના ને તેના ને નજર નહીં આવે અને એવામ કરી તેમાં મરાવ તેમજ

વધુ-વધુ તડ ને નવા નવા રંગના મનસુ વધુ જાણ.

૧૯૧૬ નામના નવા નવા નવા નવા નવા નવા ॥

અનુયાયી (ઘેરાં ?) બરવા. કેટલાક અનુયાયીઓનું એક ટોળું ન્હાની પક્ષમાં જઈ બસ્યું. કેટલાક વિચારા મૂળ પક્ષમાંજ રહ્યા. પોતાનો અનુયાયી વર્ગ વધારવાની તત્કાલીન બને પક્ષ તરફથી માલની દલીલ; તેમાં આપણા ચરિત્ર નિરૂપ્ય પણ સામેલ થયા. આ પ્રવાદમાં ન તજાતાં તેના તટસ્થ આદી તરીકે રહેવાનું તેમની પ્રકૃતિને રચતું હતું; પરંતુ આ રચિને પોતે અમુક સંયોગને વશ હોવાથી દાખલ પડી, તો પણ એ પ્રવાદમાં તજાઈ મમત્વ, કુરામત્વ, પ્રપંચ, ખટપટ કે દગાઈમાં તેઓ પડ્યા ન હતા. સત્ય શું છે તે સમજાવતું એજ માત્ર એમનું એક લક્ષ્યનિર્ણય હતું. તે વખતે એ કાંઈ અગ્રેસર પદવી ધરાવના ન હતા તો પણ પોતાને પ્રામ ધ્યેયો જ્ઞાનથી મૂળ પક્ષના ધર્મતત્ત્વો સંબંધી વિચાર વધાર્યે અને યુક્તિયુક્ત લાગવાથી તથા જૂદો પડેલો વર્ગ પોતાની કલ્પનાને ધર્મનું નામ આપી ભોંકોમાં પ્રસારે છે—અમ કલ્પનાથી ભોંકોને વહેમી, શંકાશીલ અને અનારથાશીલ બનાવે છે. ને એ તત્ત્વોના પ્રસારથી સામાન્ય જન હિતમાં પણ વાંધા આવવા સંભવ છે. એમ તેમને જણાવાથી અનિચ્છાએ પણ આ પ્રવાદમાં ઝીપલાવું પડ્યું હતું. તથાપિ ઉપર કહેલ છે તેમ ખીન્ન કેટલાક મનુષ્યોની પેઠે એમનું લક્ષ્યનિર્ણય મહત્તા, પૂજા, અર્ચા કે માત્ર પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનું નહિ પણ સત્ય ધર્મની નિરૂપણ પ્રેમપૂર્ણ સેવા કરવાનું તથા સમાજ હિત સાધવાનું હોતાં સાધુને ન હાજે તેવી પ્રવૃત્તિ, નિંદા, અસત્ય, પ્રપંચ, આડંબર, માયા—(અંદર એક અને બહાર ખીન્ન) વગેરેમાં એ પડ્યા ન હતા. આ વખતે પોતાની શાનપૂર્ણ અને વિચારપૂર્વક ચોજેલી અયુક્તિક ઉપદેશ પદ્ધતિથી ઘણા ભોંકોને સત્યાસત્ય વિવેકનું, સારાસાર વિચારનું અને સત્ય ધર્મનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટતાથી સમજાવવા માંડ્યું, અને ખરૂં આત્મકલ્યાણ આમાં છે તેનું જ્ઞાન કરાવ્યું. તેમના પ્રયાસના પ્રતાપે ઘણા ભોંકો મૂળ ધર્મમાં ટકી રહ્યા. નવીન પંથના રથપકો પોતાના પ્રયાસમાં નિષ્ફળ નીવ-

હયા હતા એમ ન હતું. તેમનાં પણ સ્થાનકો અંધાતાં ગયાં. આમ બંને પક્ષ બની રહ્યા.

લોક ગતાનુગતિક* છે, એમને તત્ત્વ સમજવાની શક્તિ, ધ્વજી, અવકાશ કે જરૂર હોતી નથી. દરેક સંપ્રદાયમાં આમ બનતું રહે છે એ ધ્યાનપૂર્વક જોતાં જણાઇ આવશે. બોધની જરૂર કેવળ અજ્ઞાનીને કે કેવળ જ્ઞાનીને હોતી નથી. જે કંઈક જાણે છે-કંઈક નથી જાણતા તેવા વર્ગનેજ ઉપદેશ કરવો જરૂરનો છે. શ્રીમદ્ ધર્મસિંહજી સ્વામીએ ઉપદેશપાત્ર વર્ગ ઉપર સચોટ અસર કરી અને સંખ્યાબંધ અનુયાયીઓની શ્રદ્ધા ટકાવી રાખી સંપ્રદાયની મ્હોટી સેવા બજાવી.

ચાર પાંચ વર્ષ વીત્યા બાદ કંઈક શાન્તિ થઇ. બંને તડવાળા પોતપોતાના “વાડા” બાંધી શિષ્યાદિ વર્ગની ચોક્કસ સંખ્યા થઈ જતાં સ્વસ્થ થયા. આ શાન્તિકાળનો લાભ લઇ જ્યાં આજ સુધી કોઇ પણ સાધુ ન ગયા હોય તેવે સ્થળે વિહાર કરી જૈન સમાજનો મહિમા વધારવાની પોતે પૂર્વે નિશ્ચિત કરી રાખેલી પ્રવૃત્તિ ધરવાનું આપણા ચરિત્ર નાયકે નક્કી કર્યું. અમુક મર્યાદિત પ્રદેશમાંજ માત્ર વિહાર કરી ચોક્કસ સંખ્યાના એના એજ લોકોને ધર્મબોધ આપ્યા કરવો તે કરતાં બહોળા પ્રદેશમાં વિચરી ઘણા લોકોને ધર્મબોધ આપવાનું તેમને વધારે પસંદ હતું. આથી અમજાસા તરફ જવાનો વિચાર કીધો. પરંતુ આ નિશ્ચય પાર પાડવાનાં કેટલીક સત્તાડા તરફથી અંગત નડતરો હતી. ખાસ કરીને એક શિષ્યની જરૂર હતી. કેટલીક અંગત અગવડો, સાંપ્રદાયિક નિયમ તથા રિવાજને લીધે આ જરૂર ઉભી થઇ હતી. એટલા અરસામાં તેમના પૂર્વશ્રમના ભવિષ્યએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. એટલે આ નવ દીક્ષિત યુવક સાથે તેઓ અમજાસા તરફ વિદાર કરવાને નીકળી પડ્યા,

• દેખાદેખીથી, વિવેક વિચાર કંયા વગર એકની પાછળ ચાલ્યા જતું-એક કરે તેમ કરવા દોડવું એવા સ્વસાવવાળા ‘ગતાનુગતિક’ કહેવાય છે.

ખ્યાનને ચટકદાર અને રસમય બનાવવા માટે જોઈએ તેવી સામગ્રી જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી રહેતી. એ જે વિચારોનો અભ્યાસ કરતા તે સર્વ વિચારોને પક્ષી રીતે સમજી રાખતા. આ ઉપરાંત તેમનામાં દાખલો લેવા જોગ ટેવ એ હતી કે જ્યાં વ્યાખ્યાન આપવાનું હોય ત્યાં જે જે સુધારા કરવા જેવા હોય, જેવા પ્રકારના ધર્મબોધની અગત્ય હોય તે બધી બાબતોનો વિચાર કરી જોઈતી નોંધ મગજમાં તૈયાર રાખતા—વ્યાખ્યાન માટે અગાઉથીજ તૈયાર રહેતા. મુનિમહારાજને આવી નોંધો પોતાની નોંધપોથીમાં કરે અને તે ઉપરથી તૈયાર થઈને પછી વ્યાખ્યાન આપવા બેસતા હોય તો થોડાંજ વર્ષમાં ન ધારેલા સુધારા જોઈ શકાય એ નિઃસંશય છે. શ્રીમત્ કૃષ્ણસિંહજી સ્વામી તૈયાર થયા વગર કે વિચાર કર્યા વગર કદી પણ વ્યાખ્યાન કરવા બેસતા નહિ. આ ટેવને લીધે ઉપદેશ આપતી વખતે એમના ચહેરા ઉપર નિર્ભયતા અને આત્મશ્રદ્ધા તથા ઉત્સાહનાં ચિહ્નો દેખાતાં. અમદાસાનાં કેટલાંક ગામડાંઓ, કે જ્યાં સ્થાનકવાસી જૈનમતને માનનાર કોઈ વિરલજ મળતા, જ્યાં સાધુઓને વિરામ લેવા માટે કોઈ જગ્યા કે સ્થાનક તે વખતે હતાં નહિ અને જ્યાં અંચલ અને લોંઝાગચ્છના ગોરજી અથવા પતિઓનું પ્રાગલ્ભ્ય બહુ હતું; ત્યાં શ્રી કૃષ્ણસિંહજી સ્વામી વ્યાખ્યાન આપવાની આવી કેતમ પ્રવીણતાને લીધે પોતાના ધર્મનો પ્રસાર કરી શક્યા.

• વિધિપદ્ધતિ-અંચલગચ્છની સ્થાપના સંવત્ ૧૨૦૦ ની સાલમાં આચાર્ય શ્રી આચાર્યરક્ષિતજીએ કરેલી હતી. લોંઝાગચ્છના મૂળપ્રવર્તક અમદાવાદના શ્રીમાન્ શાહુકાર લોંઝાચાહ હતા. તેમણે સંવત્ ૧૫૦૮ માં મૂળ પ્રવાહને ગુદ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિ હાથમાં લીધી હતી. જૈનના છલુ યદ્ય મએલા પ્રાંથોની નકલ ઉતારતાં મનનપૂર્વક વાંચવાથી ધર્મનાં અસદ્ સ્વરૂપનું તેમને બહુ સાફ જ્ઞાન થયું. તેમણે એ જ્ઞાન ધણા મનુષ્યોને

માંડવી પાસે જોધરા નામે ગ્રામડું છે, ત્યાં લોકામચ્છના જો-
 રજીએ રહેતા હતા. થીમવ કંમસિંહજી સ્વામી અદો, આબ્યા ત્યારે
 રહેવાની તો શું પણ ઉભા રહેવાની પણ જગ્યા ન હતી. કંમસિંહ-
 જીની આકૃતિ, વિશુદ્ધિ, શાસ્ત્રપરિચય, ધ્યાન અને તપ-ગતિ-વતની
 અનુશાનથી બહુ આકર્ષક અને મનોહર લાગતી. મુખમુદ્રા શાન્ત અને
 મંમીર હતી. આ બહારના દેખાવથીજ કેટલાક લોકોનું ધ્યાન તેમના
 તરફ સ્વાભાવિક ખેંચાયું. યોગ પણ લોકો કંઈક કુતૂહલથી, કંઈક
 જોવાની ઇચ્છાથી, કંઈક અવનવું લાગવાથી તેમની પાસે એકઠા થઈ
 ગયા. તેમની સાથે સામાન્ય વાતચિત કરી પૂજ્યશ્રીએ તેમનાં મન
 હરી લીધાં. ધીમે ધીમે વિરામ લેવાની જગ્યા વચેરેની જોઈતી સમ-
 વડ થઈ ગઈ. અદો તેમજે ભોક્ષ્યમિનું તરત નિરીક્ષણ કરી લઈ લાગ
 મેજવી વાણીની ધારા એવી તો ચલાવી કે તમામ વિદ્વ વિચારોને

સમજાવ્યું. પાછળથી પોતે અર્પમ અને રૂદ્ધ અવસ્થામાં આવી મજેલ
 દોવાથી સાધુઓને પાળવાની અતિ વિશુદ્ધ આચાર પદ્ધતિનું પાલન થઈ
 શકે એમ ન હતું; એટલે પોતે દીક્ષા ન લેતાં જીવનએને દીક્ષાની વિધિ
 સમજાવી દીક્ષા આપી. આવી રીતે સાધુ યજ્ઞેલા લોકોએ આ પ્રશ્નનું નામ
 અમર રાખવાના હેતુથી પોતાના ગચ્છનું નામ 'લોકામચ્છ' રાખ્યું. કેટ-
 લોકો વર્ષો સુધી તો આ ગચ્છમાં શુદ્ધ ચારિત્ર પાળનારા સાધુઓ યથા,
 પણ પાછળથી જીભ ધર્મમાં યાચ છે તેમ આ ધર્મમાં પણ ગોઠાણો થવા
 લાગ્યા. મૂળના આચારો ઉલટી ગયા. દેશના બૂદા બૂદા ભાગોમાં ઉપદેશ
 આપવાના હેતુથી જન્માજેલા ગચ્છ અને સંધ્યાદા તે એકજીભની ખાદ્ય
 માટે, એકજીભની વિદ્વ પ્રશ્નજ્ઞા કરવા માટે કે હુસારુંસીમાં પડવા માટે
 જન ભજે દોષ તેમ પ્રતિસ્પર્ધા ટાળાંના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયા. સાધુ અને
 ગોરજ એમ બે પણ જન્માઈ ગયા. ગોરજઓના આચારવિચાર મૂળ શુદ્ધ
 ધર્મથી કાળક્રમે બદલાવા ગયા, અને મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, દોરાધારા,
 જેદુ એવા ધંધા તે વર્તમાં કામલ થઈ ગયા.

ઘોષ નાંખ્યા. લોકોને શ્રદ્ધા એસવા લાગી અને થોડાજ દહાડામાં
 કેટલાંક સ્ત્રી પુરુષો મહોટી પક્ષનાં અનુરાગી થયાં. અહિં આખ્યાને
 કેટલાક દિવસ વીત્યા એટલામાં આબુઆબુનાં ગામડાંમાંથી કેટલાક
 ધર્મજિનાસુ આવશે તરફથી પોતાને ત્યાં પધારવાનાં આમંત્રણો આ-
 વયા લાગ્યાં. તેમનો ઉપદેશ હૃદયના ખરા ઉદ્દગાર રૂપે નીકળતો હોય
 આત્મવર્મને રોગરગ ઠસી જતો, અને એ વર્ગનું હૃદય બનઅત થતું.
 તરેક વાત સ્પષ્ટ અને સમજી શકાય તેવા રૂપમાં રજુ કરવાની કળાથી
 તેમને ખૂબ વિચિત્ર મળ્યો. તેમાં પાળુ બાળા અને જોડવાની છટા
 કરનાં હૃદયની શુદ્ધતાથી લોકો પર એટલી બધી અસર થઈ કે જોડ-
 વામાં મુર્ચ્છિત ગાનિના તમામ લોકો સ્થાનકવાસી થયા. આ આબુધારી
 દત્તેશ્વરી શ્રીમત્ કર્મસિંદણ સ્વામીનો કિસાડ બમણો વધ્યો. જોડ-
 વામાં તેમને કહેવામાં આવ્યું કે અળગાસા તાલુકાનાં ગામડાંના લોકો
 નિઃશ્વસ વિજ્ઞાતા, સાદા અને સરળ સ્વભાવના છે, તેમને ધર્મજોડવાની
 ખૂબ જરૂર છે; કેમકે અજ્ઞાન અને વહેમમાં પડી ગોચરજોના સ્વા-
 થના જોગ થઈ પડ્યા છે. આ ઉપરથી ત્યાંથી હુમરો, વંડી, માપર,
 બેઠાવ, બાંબરા, લોકો, કોટડા, દેવપુર, ગડમીસા, દેરીઆ,
 રાંધપુર, દહાડાપુર, અગ્રોહ, કોટડી, રતડા, દોડીઃ એ ગામોમાં
 રૂબરૂ જોમોનાં કેટલાંક ગામોના એ સદુ નમત ઉપદેશ આપતા, આ
 સદગત મનિષી, સદગતી ભવરા નાદ, અને નિદા અનુદયાળી
 નેત્રવચનો ખૂબ મુન્દરી હતી. એક વ્યવસ્થાનો નામને નાંખવાના
 દોડો દોડો દોડો દોડતા મલ, તેને અનુદયાળ આરે, તેના મુખેથી
 નીકળી રહે એ સદુ દેવતાની જૈનમનઝાણે ખમી લગત મદતી.
 એવર કર્મના જોગના કેટલાક સદગે તેમના ભવરા દેવતાના નામે
 પાળને અલેક નેત્રેથી મુન્દરી કરવામાં અગતી હતી. આ મુન્દરી
 અને મુન્દરીની તેમજ આદ્ય-વિદ્યાર અદિની એ મુન્દરીએ

નદી દત્તી તે સર્વની સુવિસ્તાર દર્શીકત અને લખતાં નિરર્થક વિસ્તાર થાય એ બયથી અર્થ ન આપતાં લેખનય અને કુમરામાં બનેલી દર્શીકત લખીનેજ સંતોષ પકડીશું.

લેખનયમાં રહેવા માટે કેઈ જગ્યા નહતી. વખતે આવતા જતા સાધુઓ એક બે દલાડા રહી જતા. લોકોને ધર્મ ઉપર બહુ રાગ હતો નહિ, તો પણ એક બે સારા પ્રતિષ્ઠિત મુદ્દસ્યોની સદાયથી સ્થામીધાને ત્યાં રહેવાની સમગ્ર મગ્ગ માર્ગ. આ ગામમાં એક માસ રહીને આહુ બાપ્પાન બાપ્પાં, બુલ્લંદ અવાજ, દાખલા દલીલોથી ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ સમજાવવાની કુક્ષિત પ્રવૃત્તિ, બાંહેર હિંમત અને વાહ્યાતુરીથી ધજા લોકોનાં મન પર સારી અસર પાડી. આદિ અમલસમજના ગોરજીઓએ બહુ દરકત કરી. એ લોકોને બય બેસી ગયો કે આ સાધુના ઉપદેશથી લોકોનાં મન ફરી જશે, અમને પૂજતા અંધ પડી જશે, અને એથી અમને મજાના લાભો અટકી પડશે. બાવા બયથી એ ગોરજીઓએ બની શકે તેટલો પ્રયાસ કરી લોકોને ફેરવવા તથા કંઈસિંદજીનું અપમાન કરવા મથવા માંડ્યું. પરંતુ શીમલ કંઈસિંદજી સ્થામીના ઉપદેશની છાપ લોકોના મન પર એવી સચોટ બેસી કે તેમનું કંઈ પણ આવી સમયું નહિ. તો જો કે ધારી સદ્ગુણ મેળવવામાં એ આદા બાવ્યા ખરા એમ કહી શકાય. આ આર્યથી ઉપદેશીય તત્વનો જોટલા લોકોએ સ્વીકાર કર્યો તેઓ તેમાં એવી તો અડમ મદદથી ચુસ્ત રહ્યા કે પાછળથી સં. ૧૯૫૨ ની સાલમાં ૨૧ મામચળાઓએ મળી તેમને એ બદલનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પાડી છતાં તેઓ ડગ્યા નહિ. અતે જ્ઞાનથી બદિષ્કાર કરવામાં આવ્યો તથાપિ સ્વીકારેલા માર્ગ તેઓએ છોડ્યો નહિ.

કુમરા ગામમાં કંઈસિંદજી સ્થામીની અગ્રાડ કેઈ પણ સાધુ મળ્યા ન હતા. દરેક ધર્મપ્રેમી સમજાવેલા આમદથી ધુનિથી ત્યાં

ગયા. એ ગામમાં રાજ પાલણીની એક ધર્મશાળા છે, ત્યાં તેમને વિશ્રામ આપવામાં આવ્યો. ઠહે છે કે એ વખતે એમની કીર્તિ આસપાસનાં ગામડાંઓમાં ફેલાવાથી બીજાં ગામોમાંથી પણ શતાવધિ સ્ત્રી પુરુષો વ્યાખ્યાન શ્રવણ માટે આવતાં. શ્રોતાઓની એકંદર સંખ્યા કોઈ કોઈ વાર ૬૦૦-૭૦૦ ની થતી. ગામડાંના ભાવિક, નિષ્કપટી, અને સરલ લોકો તેમના ઉપદેશથી શુદ્ધ જૈનધર્મના રાગી બન્યા. ગોરજીઓના પ્રદેશમાં ઘૂમી આવી રીતે જે વિજયકાંડો એમણે વગાડ્યો તેથી એ વર્ગમાં ભારે ચિંતા, બય અને ક્રોધ વ્યાપી ગયાં. પરાકર્ષને સહન કરી લેવા જેટલું જ્ઞાનમલ કે ચારિત્રમલ આવા વર્ગમાં ક્યાંથીજ હોય ? તેઓ તો ક્રોધ પણ ઉપાયે કર્મસિંહજીને આ પ્રદેશમાંથી હટાડવા, હલકા પાડવા અને ખોટા ઠરાવવા પ્રયાસ કરતાજ રહેતા. ચૈત્ર માસમાં આયંબીલની ઓળીઓ હોતાં હુમરામાં એ વખતે એક સામગ્રા નવ ગોરજીઓ એકઠા થઇ ગયા. તે બધા જણે મળી લોકોને ફેરવવાની તજવીજે ચલાવી પણ તેમાં કંઈ વળ્યું નહિ, એટલે કર્મસિંહજી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા તૈયાર થયા. તેમને ઉતારે જઇ થોડી ઘણી વાતો કરી પરંતુ જેની ગંધ માત્ર પણ નહિ મળેલી એવાં શાસ્ત્રો સંબંધી તેઓ ખોટીજ શું શકે ? આવી રીતે ક્ષત્રી શકાય એવું નથી એમ સમજનાં તેમણે હેવટે હલકો બાલિશ માર્ગ લીધો. પૂજ્યશ્રી ગામમાં ગોચરીએ જતા ત્યારે તેમની પછવાડે દૂતરાં ભસાવનાં, ઘૂળ અને પતથરો ફેંકવા, ગાળો દેવા, કામ કામ નિંદા કરવી, રાત્રી વખતે પણ અનેક ઉપદ્રવ કરવા; એમ અનેક રીતે પજવવાનું શરૂ કર્યું. એથી આચાર્યશ્રીની સમતાનો અંગ ન થયો. તેમણે તેમને તદુપદેશ આપ્યો. પરંતુ 'उपदेशोहि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये' એ નિયમ પ્રમાણે તેમનો ક્રોધાગ્નિ ઉગ્રો વિશેષ પ્રજ્વલિત થયો. અને અંગત પજવણી વધવા માંડી. ગિયારા ભોજા અઠાની અને વહેની

વર્ગને હવે તેઓ જય આપવા લાગ્યા કે:— ‘અમારા કહેવા પ્રમાણે નહિ વર્તો તો અમે તમને મૂક મારીશું, માંડાધેલા કરી મૂકીશું, બૂના-વગ વગગાડીશું.’ એ વર્ગ એથી હેમતાઈ ગયો. કર્મસિંહજીમાં માનપુદ્ધિ ધરાવનારો દૃઢ શ્રદ્ધાવાન વર્ગ બદ્ધીક જનસમૂહને ખાત્રી આપવા લાગ્યો કે એ ૩૨ અયોગ્ય છે; પરંતુ એ સુર્વ વ્યર્થ મયું. ઉપદ્રવ વધ્યો, અતિ ક્ષેષ વધતો જોઈ ખીજી વેળાએ આવવાનો નિશ્ચય કરી આચાર્યશ્રીએ વિચાર્યું કે અહિંથી નીકળી જવું એ બહેતર છે. નીતિચાત્ક્ય છે કે:—

खलानां कण्टकानाञ्च द्विधेय प्रतिक्रिया ।

उपातन्मुख भंगो या दूरतो या विसर्पणम् ॥૪

પહેલા કરતાં ખીજો ઉપાય કયાયના સંબંધને અટકાવવાના ધર્મચાળા સાધુ મહાત્માને વિશેષ રૂએ એ સ્વાભાવિક છે. એટલે પોતેજ ખરેખરોરે સાંધી વિહાર કરી ગયા. પાછળથી અકસ્માત્ કાકતાલીય ન્યાયે એવું બન્યું કે તેમને પીડનારા નવે ગોરજીઓ કોઈ ફાગદારી મુકદ્દમામાં સપડાતાં બિટાની જેલમાં ગયા. ગામડાંના લોકોએ માની લીધું કે મહાત્માને પીડવાનાં ફળ એ લોકોને ચાખવાં પડ્યાં. આ બનાવથી આચાર્યશ્રીમાં એ લોકોની ઝોર વિશેષ શ્રદ્ધા બેઠી.

અખડાસા તાલુકામાં આચાર્યશ્રી એકંદર બે વર્ષ સુધી ફરી શમ્યા હતા. જો કે તેમની ધ્વજા તો એ કરતાં વિશેષ વખત સુધી ફરી એ તાલુકામાં ધર્મનો વિશેષ હલોત કરવાની હતી, તથાપિ સાંપ્ર-દાયિક બંધનો અને નિયમો આગળ તેઓ નિરૂપાય હતા. તોપણ જે થોડી મુક્ત સુધી જૂદે જૂદે સ્થળે તેઓ ફર્યા હતા તેટલી મુક્તમાં

• ખજ લોકો અને કાંડા એ બંનેને ૥ કરવાના ઉદ્દેશ માત્ર બે ૭. કાંતો ખાસદાથી તેમનાં મ્હેં લાંબી નાંખવાં અને કાંતો તેમનાથી ૥ જતા રહેલું.

શ્રાવકોએ તેમને આમંત્ર્યા. તેમને તો જૂદે જૂદે સ્થળે ફરી ધર્મનો ઉદ્ધોત કરવાની ભારે ઉત્કંઠા હતીજ એટલે જે સાધુઓને સાથે લઈ એ તરફ જવા નીકળ્યા. જૈન સંપ્રદાયના નિયમ પ્રમાણે મુસાફરી કરવા માટે વાહનોનો ઉપયોગ સાધુવર્ગ કરી શકતો નથી. ખડું દૂર જવાનું હોય, ઉતાવળનું કામ હોય, શરીરે ઠીક ન હોય તો પણ આ નિયમનું ઉલ્લંઘન થઈ શકતું નથી. કુચ્છમાંથી પગ રસ્તે પરદેશ જતાં રસ્તામાં સાત તથા બાર ગાઉનું રણ ઉતરવું પડે છે. આ રણ ચોમાસામાં તો પાણીથી ભરેલું હોય છે તેથી ફાલ્ગુન માસમાં તે ઉતરવાનો યોગ મળે છે. જો કે સાધુવર્ગ પાસે સરસામાન હોતો નથી તો પણ પાનાં પુસ્તક અને આહારપાણીનાં પાત્રાં તથા જે ત્રણ વસ્ત્રો હોય છે. જે સધળાં તેમને પોતાનેજ ઉપાડવાનાં હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આવકું રણ ઉતરી જવું એ કંઈ સહેલી વાત નથી. રણ પસાર કર્યા પહેલાં વાગડનાં કેટલાંક ગામોમાં ફરી કર્મસિંહણ સ્વામીએ ધર્મપ્રસાર માટે પ્રયાસ કરીયો. રાપર અને ચિતોડના સંઘમાં કેટલાંક કારણોથી તડ પડ્યાં હતાં તે અને પક્ષમાં તેમના પ્રયાસથી ઐક્ય થયું. ત્યાર પછી રણ ઉતરી તેઓ ગુજરાતમાં આવ્યા. ત્યાં એકંદરે જે વર્ષ સુધી રહ્યાં. પ્રથમ પાટણ અને ત્યાર પછી ઘોઠાદમાં ચોમાસાં કર્યાં હતાં. ત્યાંથી વડોદરા, અમદાવાદ, ખંભાત, ભાવનગર વગેરે ગામોમાં થોડી થોડી મુદત રહી વ્યાખ્યાનો આપી તે તે શહેરના શ્રાવકોને પરમ આનન્દ અને સંતોષ આપ્યો હતો. ગુજરાત, કાઠીઆવાડમાં કુચ્છ કરતાં ધર્મભાવ, ધર્મજ્ઞાન, ધર્મ પુસ્તકોના ભંડાર, ધર્મની ચર્ચા તેમજ કેળવણીનો પ્રચાર વિશેષ છે. શ્રીમત્ કર્મસિંહણ સ્વામી પોતાના ગુરૂ સાથે આ તરફ પહેલવહેલા આવ્યા હતા ત્યારે તેમને એટલું બધું જ્ઞાન નહતું. હવે તો તેમને આ તરફનાં પુસ્તકાલયો અને અન્ય સાધુ મહાત્માઓ વિષે ઘણી

માહિતી મળી ગઇ હતી. એટલે કચ્છમાંથી નીકળતી, વખતેજ આ તરફ કરવાનાં કામોની એક યોજના ધરી કહાડી હતી. આ યોજના પ્રમાણે તેઓ અત્રે બ્યાખ્યાન, ચર્ચા, ઉપદેશ વગેરે આવશ્યક ક્રિયાઓ બાદ અવકાશ મેળવી ત્યાંના જૈન જાડારોમાંનાં પુસ્તકો (કે જે કચ્છમાં મળવાનો સંભવ પણ નહિ હતો) કદાવી વાંચતા તથા બાઅવશ્યાત્ મળી જતાં કોઈ સાધુ મહાત્માઓ સાથે વિચારતા, કેટલાંક સાચાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની નકલ પોતાને હાથે ઉતારતા; ખાસ કરીને પાટણના જ્ઞાનજાડારોમાંના પુરાતન 'અધોતુ' અવસોકન તથા લેખન વિશેષ ધ્યું. આ સમયે એમણે ૪૦ 'પુસ્તકો સ્વહસ્તે લખીને યોગ્ય સાધુ સાધ્વીને પોતાની યાદગીરી તરીકે અર્પણ કર્યાં હતાં. આ ઉપરાંત કેટલાક માર્ગદાશી, પંજળી અને જુજરાત, કાઠીઆવાડ તરફના વિદ્વાન સાધુ સાધ્વી તથા શ્રાવકોના સમાગમનો સામ પથ તેમને મળ્યો. એ જ્ઞાન વિદ્વાન સત્વગુણી પુરોષોના સંમધી તેમના અનુભવમાં ઝોર વધારો થયો. 'સત્તાંસદ્ધિઃ સંગઃ કથમપિદિ પુણ્યેન મયતિ' મુનિશ્રી કર્મસિંહજીનાં પ્રુણ્યનો પ્રભાવ આપણે તેમના જન્મકાળથીજ જોતા આવ્યા છીએ. જુદીની ઘટના કરતાં કે પ્રમત્ત-પૂર્વક થએલી પ્રવૃત્તિ કરતાં અદૃષ્ટ સંકેતવડેજ તેમનાં જીવનની સાંકળ ગોઠવાઇ હતી એમ માનવું અપેક્ષા મળ્યાશે નહિ. આ અદૃષ્ટ પ્રુણ્ય પ્રભાવથી તેમને વારંવાર સત્વગુણ્યુપોષક પ્રસંગો, પુસ્તકો અને સત્સમાગમની અનુકૂળ સામગ્રી મળી રહેતી. આવી રીતે જોવા યોગ્ય પુસ્તકો વિચારી, અનેક સત્પુરુષોના સહવાસમાં આવી માનભર્યો સહાર પામી તેઓ સંવત ૧૯૪૧ની સાલમાં કચ્છ તરફ પાછા ફર્યા. આ વખતના જુજરાતના પ્રવાસતું એક ખાસ નોંધવો યોગ્ય પરિણામ એ આવ્યું કે તે તરફ કચ્છના સાધુઓનાં ધર્મ અને જ્ઞાન આદિને માટે તે વખત પછી સારો અભિપ્રાય બધાયો. પાછા વળતાં

ઉમાં બેલા અને ફતેહગઢમાં તેરાપંથી* સાધુઓ સાથે તેમને વાતચિત થઈ. ત્યાં એ પંથના રાગી શ્રાવકોને પણ સત્યમાર્ગ બતાવ્યો.

આટલાં વર્ષો સુધી પુસ્તક વાંચન, સત્સમાગમ અને દેશ પરદેશ વિદારઃ એ સર્વથી તેમના જોવા સાંભળવામાં જે જે આવ્યું હતું તેથી તેમની મનનશીલ પ્રકૃતિએ પોતાના કચ્છ ખાતેના સંપ્રદાયમાં ફેરલાક સુધારાઓની અગત્ય સ્વીકારી. તેમણે કરેલા સુધારાઓનું સ્વરૂપ જોતાં તેમના એ વખતના સુધારા માટેના સંદેહો નીચે પ્રમાણે હોવાનું સંભવી શકે છે:—

૧. સાધુ અને સાધ્વી વર્ગને યોગ્યતર બનાવવો, તેમ કરવા માટે એ વર્ગમાં જ્ઞાન, સંપ અને આચારની પવિત્રતાનો પ્રસાર કરવો.

૨. એ હેતુ સિદ્ધ કરવાને સાધુ સંમેલન બરવાં, પુસ્તકશાળાઓ અને અભ્યાસ શાળાઓ ખોલાવવી.

૩. શ્રાવકવર્ગમાં ધર્મની ભાવનાને સતેજ કરવી, તેમના આચાર વિચાર તથા આહારવિહાર આદિમાં યોગ્ય સુધારા દાખલ કરાવવા.

આ સંદેહોને સિદ્ધ કરવાને તેઓ પોતે નિમિત્તરૂપે—પ્રેરક અથવા પ્રેરણાદકરૂપે રજા હતા. તેમના એ સંબંધી જે વિચારો હતા તે

* સ્થાનકવાસી જેનવનના આ નામના એક ફાટો છે. તેના સિદ્ધાન્ત વિચિત્ર છે. તેમના આદર અને સિદ્ધાન્ત અત્ર બતાવ્યા છે:—તેઓ માને છે કે પાંડે જીવેલા બહુ બહુક નાસ્તુ પાવેલ જેનું કીધું ન હોય તેમને દાન આપવાના રીત ન હોવાથી એક નવો તેનાંથીએ એક વધારાના ફાટો નોંધવા છે કે જે માને છે કે મારતવનના સાધુના ફાટો તથા પાંડે પણ દોષુતના રીત અને તામ શ્રાવકનું કરાવી રહે છે. આવા તામ જદરના અવસ્થા થઈ ન જાયે નર્મબધન, માયા વધેરે આજી રીત અને આગળિય નુબેલા દાન. એવા દાન રાહના પ્રવૃત્તિ, રસકર આગળે, આદર તેઓના ઉપર નિત રાખેલ મૂકે

બહુ ઉત્તમ દેતા, અને તેમના ધાર્મી મુજબ બધા સંયોગો અનુરૂપ થવા દેતાં ને એમની જીવનદોરી લંબાઈ દેતાં તે બધાં સારાં પરિણામો જોઈ શકાતાં એ નિઃસંશય છે. તેમનાથી એ વખતે બની શકે એવું કાર્ય આવકોને પુસ્તકચાળા અને જ્ઞાનચાળાની અંગત સમજારી તેની સ્થાપના કરાવવાનું હતું. ધર્મજ્ઞાન પામવા માટે આજમાતામાં પુસ્તકો મુખ્ય સાધન છે, દાહ બરા મદદભાગ્યોનો સમાગમ બહુ દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. પુસ્તકોનો સદવાસ ચતુર્વિધ સંધને બહુ લાભકર થઈ પડે છે, તેમાં પણ બેઠોટી ચઢેરો કરતાં ન્દાનાં મામડાંઓમાં એવા પુસ્તકબંધારોની અગત્ય સવિશેષ રહે છે, કેમકે એ રચનામાં ચઢેર કરતાં જ્ઞાન પામવાની અનુરૂપ સામગ્રીઓ ન્યૂન હોય છે; વળી પુસ્તકોના પ્રસંગથી કેઈકે અપૂર્વ જ્ઞાન અને જ્ઞાન પમાય છે, આજ ભોલોની સ્થિતિ સુધારી શકાય છે ને ન્દાનાં મામડાંઓ ઝટ સુધરી શકે છે. તેમના તથા આ સમુદાયના બીજા મુનિમુક્તોના આવા આવા ઉપદેશથી પ્રથમ માંડવી અને ત્યાર પછી છસરા, મુંદ્રા, અંબર, પત્રી, રાયણ, હુંણી, જુજપુર, બેરાળ, દેશવપુર, નવીનાગ અને વાંકીમાં ધામે ધામે પુસ્તક બંધારો ખોલાતા ગયા, આ સર્વે બંધારોમાં કેવળ સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો રાખવામાં આવે છે, એમ નથી; તેમજ પોતાના સંપ્રદાયના ભોક્ સિવાય અન્યને એનો લાભ દેવાનો નિષેધ છે એવું પણ નથી. સ્વામી શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર અને બીજા મુનિ મદારાજોના ઉપદેશથી કદાચ પણ બેઠાવાર કે સંકેત વચ્ચે અન્ય મુદ્રાદાયનાં, વિવિધ વિદ્યાજ્ઞાનાં પુસ્તકો એમાં રાખવામાં આવ્યાં છે અને તેનો લાભ દેવાને સર્વે સંપ્રદાયવાળાને એક સરખી છૂટ છે. આમાંથી કેટલાક પુસ્તક બંધારો ખાને માત્રિક તેમજ વર્તમાનપત્રો આવવાની પણ ગોઠવણ છે. આદિ દેશ મજની એરડીમાં બેસી પંચ પચાસ પર કે સે. નસા માણસોના મર્બિલિય પ્રેસમાં વિચરી સતોષ માન-

આવતાં ધર્મના નિયમ મુજબ તેમનાથી ત્યાંથી હઠી શકાય એમ પણ ન હતું. એટલે નિરૂપાયે ત્યાંજ રહ્યા. પરંતુ તેમનું આ રહેવું દેરાવાસી બાધઓથી ખૂબી શકાયું નહિ. તેમણે આગળ ધએલો લેખ રજુ કરી ખટપટ વગવાવી સ્વામીશ્રીને ત્યાંથી ઠાકી મૂકવા મોકલેલો બખેરો મથાવી મૂક્યો. કેસ કોર્ટ ગયો. અને પણ વચ્ચે થયેલી તક-શરે ચાલી. અંતે દૃઢ પ્રાતઃ* અને કાર્ય કરવાની બાકોશીથી મુંઢાના નગરશેઠ રામજીભાઈ લાલચંદ અને મુંદા જુજના થી સંધોના પ્રયાસથી નામદાર થી ખેંગારજી સવાઈ બહાદુરે લખી આપ્યું કે હોલને મારે બેઠેલા સાધુ હઠી શકશે નહિ. આ ખટપટના પ્રસંગમાં સ્વામી શ્રી કર્મસિંહજી ઉપર એકવાર દુમલો થવાનો ચોક્કસ બપુ હતો. તો પણ તેમણે શાન્તિ અને ધીરજનો લાગ કીધો ન હતો.

શ્રીમત્ કર્મસિંહજી સ્વામી આદાર વિહારાદિમાં બહુ નિયમિત રહેતા અને યોગ ક્રિયાનું સેવન શખતા; તે છતાં બાઅયોગે સંવત ૧૯૪૬ ની સાલમાં મુંદામાં તેમને પાકાંતું (Carbuncle) દરદ લાગુ પડ્યું. પ્રથમ કેટલાક સામાન્ય ઉપચારો કરવાથી શાન્તિ જણાઈ પણ પાછળથી ધીમે ધીમે આ દરદની વેદના મંજીર થઈ પડી. તેની સાથે અશક્તિ પણ બહુ વધી, તો પણ તેને પત કયાં વિના પોતાને અવસ્ય કરવાનાં નિત્યકર્મો તેઓ દૃઢતાથી કર્યા જતા, પરંતુ અંતે તબીબત એવી લથડી કે પોતાનાં માનીતાં કામોને દેરાણે મૂક્યા વિના છૂટકો ન થયો. સારા અનુભવી હોશીઆર દેશી વૈદોની અને ડોક્ટરની સારવાર ચાલુ કરવામાં આવી છતાં કંઈ ફેર ન જણાયો, દરદ વધતુંજ ગયું. મુંદાના વૈદ પ્રકટરોએ એ રોગને અસાધ્ય ઠરાવવાથી મુંદાનો સંઘ બારે ચિંતામાં પડ્યો. અહિંના આવકોની શ્રી કર્મસિં-

* ધારલો દુકમ ન મળે ત્યાં સુધી આદાર પાળીને ત્યાજ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.

હજી સ્વામી પ્રત્યે એટલી તો પૂજ્ય બુદ્ધિ હતી અને સંઘના અમ્મ-
ણ્ય પુરુષો* પોતાની જવાબદારી એવી સારી રીતે સમજતા હતા કે
ગમે તે ભોગે પણ પૂજ્યશ્રીનું શારીરિક આરોગ્ય પાછું મેળવી અપા-
વવા તેઓ ખડુ આતુર હતા. બહારથી કોઈ સારા અનુભવી ડોક્ટર
રને બોલાવી લાવવા માટે તેઓએ તેમની આજ્ઞા માગી, પરંતુ તે
નહિ મળવાથી તેઓએ છેવટે ભૂજના નાગર શૃદ્ધસ્થ દુર્લભદાસ ઉર્લે
ભૂલાભાઈ કુંવરજી જે શુભડાંના અગ્રજ વૈદ્ય ગણાય છે તેમને બો-
લાવ્યા. આ દેશી વૈદ્ય અસાધ્ય મનાયલું દરદ મટાડ્યું. આ મંદવા-
ડને લગતી એક ખીના આપણું ધ્યાન ખેંચ્યા સિવાય રહી શકે તેમ
નથી; તે એ કે જ્યારે ઓપરેશન અથવા શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવી
ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ કાંઈ પણ અવાજ કર્યો ન હતો કે સુખાકૃતિ બદલી
ન હતી. પૂજ્યશ્રીની આ સહનશક્તિ અને મુંદ્રા સંઘની અનુકરણીય
સેવા ભક્તિથી સૌને મહદાશ્ચર્ય થયું.

વ્યાધિમુક્ત થયા પછી સ્વામીશ્રીએ પાછો ધર્મેષિદેશ આપ-
વાનો ક્રમ જારી કર્યો, એ વખતના ઉપદેશકોમાં એ સમર્થ અને
અદ્વિતીય મનાતા હતા; દષ્ટિ અને જ્ઞાનની સીમા વિસ્તૃત બની હતી;
ગુહ્ય આચરણ, ખરેખરી યજ્ઞાસા અને દીર્ઘ ઉદ્યાગથી શુર, શાસ્ત્ર
અને મહાત્માએ કરેલ સંયેજા જેવો ધર્મના તરંગનું તેમનાં હૃદયમાં
સાચું પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યું હતું. તેમના પચાસે ખડુ કેદાર અને દીર્ઘદર્શી
હતા. આ સર્વ દેશીયા આકર્ષાત કૃત્યના સંપત્તિ સમરને તેમને આડં
કોટી મોટી પદ્મના આચાર્ય તથા વિશ્વવિદ્યો. આવક, આવિદા,
સાહુ અને નાદેશ એ નરને સન્માનને વજ્રાવસા, તેમનામાં સંપત્તિ-
સમૃદ્ધિ અને નાદેશ એ નરને સન્માનને વજ્રાવસા, તેમનામાં સંપત્તિ-

* ૧ દોશી ઇવરેજ દેસરજી, ૨ મેતા નાયજી કુંવરજી, ૩ દોશી
મા. રા. નાયજી, ૪ રા. રા. સામજી લલા, ૫ રા. રા. ખેરાજી ચાંપરજી,
૬ ના. રા. અમરજી, ૭ મુરારજી જાનવાન, ૮ જા. રા. માવજી કૃષ્ણજી વમેરે.

ધાની જાળવવાં, ધર્મબોધ આપવો, નિયમ, ધારા-ધારણુ ઘડવાં તેમજ ચતુર્વિધ સંધને લગતાં ખીન્ન કામો ઉપર દેખરેખ રાખવી એ સર્વ કામ માટે શુભ શુભયુક્ત વિવેકવિરાગસંપન્ન પ્રભાવશાળી મહાત્માનેજ આતું આચાર્યપદ આપવામાં આવે છે. એ પદ વંશ પરંપરા સિધ્ધ પ્રસિધ્ધને મળે એવો નિયમ નથી. શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ યોગ્ય જણાતા ક્રમશઃ સાધુ પુરુષને સર્વાનુમતે આ મહત્ત્વદ આપવાનો રિવાજ છે. કારણ કે:—

પંચ વિદ્યં આચારં આચરમાણા તદ્વા પંચાસંતા ।

આચારં વંસંતા આચારા તેજ ષુચન્તિ ॥

“જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એમ પાંચ પ્રકારના આચારને આચરે છે તથા પ્રકાશે છે અને જે આચારનો ઉપદેશ આપનારા છે તે આચાર્ય કહેવાય છે.”

આટલા વખત સુધી શ્રીમદ્ ભાણુશી સ્વામી એ પદવી પર હતા. તેઓ સં. ૧૯૫૬ની સાલમાં કાળ ધર્મ પામતાં સર્વ કામની નજર આપણા ચરિત્રનાથક પર હતી. આ ઉપરથી સર્વાનુમતે તેજ સાલના આગસ્ટ મહીનામાં માંડવી શહેરમાં એક સારો મેળાવડો કરી તેમને ‘પૂજ્યપાદ આચાર્ય’નું ખાનભર્યું પદ આપવામાં આવ્યું. સમયોચિત વિવેક અને નમ્રતા બતાવી તેમણે એ પદનો સ્વીકાર કર્યો.

આ મહાન પદને અંગે રહેલી મહાન જોખમદારીને બરાબર જાણનાર આ મહાત્મા કહેતા કે, અધિકારે ચડ્યા એટલે કાંઈ ન કરતાં બેસી રહેવું કે અધિક માણસો ઉપર ગમે તેમ સત્તા ચલાવવી કે રૂઆબમાં બેસી સેવક વર્ગ પાસેથી પૂજા આદિ મેળવવાં એમ જેઓ માને છે તેઓ બેવડા દોષમાં પડે છે. પ્રમાદ અને આલસ્યને વશ ન થતાં, પૂજા, અર્ચા આદિની ખટપટમાં ન પડતાં, હાથ નીચેના માણસોના ઉદ્ધારની જોખમદારી પોતાને શિર લેવી એવું ઠઠિન

ધમ હાથમાં અનેક ફાંટાઓમાં બેંચાઈ ગયો છે. ફાંટાઓમાં પચ્ચ પાછા ફાંટા પડના જાય છે. ધર્મનાં ઐક્યવચેન સર્વ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સાધી રહાય છે. ધર્મની સંઘર્ષશક્તિ, મદત્તા અને પ્રતિજ્ઞામાં તોજ વધારો થઈ શકે કે જે એક અવિભક્ત જૈન ધર્મનો કુટો દરકારી રહે. જૂદે જૂદે માર્ગે વળી જતા પ્રવાહને એકજ દિશા તરફ વાળી સમજે તો તેનું ખજ વધે છે. અને જે વધેલાં જગત્તે દાર્ષ પજ મદત્તાર્થ થઈ શકે છે. આવા વિચારોથી પ્રથમ સ્થાનકવાસી પંથની બિન બિન શાખાઓ એકજ થાય તે માટે તેઓ બહુ આતુરતા બતાવતા. અને પોતાથી બની શકે તેવા હજારો સેવાને તત્પર રહેતા. સ્થાનકવાસી પક્ષના છોટાટી અને આઠોટી ન્દાની પક્ષ તથા ઝોટી પક્ષના સાધુઓનું સંમેલન ક્યારે તક મળે ત્યારે અમુક મુદ્દાને અંતરે બરાબ તો બિન બિન શાખાના સાધુઓ એક બીજા સાથે છૂટ્ટી દેશે મળે, જૂદા જૂદા વિષયો સંબંધી સ્વતંત્ર રીતે ચર્ચા કરે અને સર્વને બહુ સાબ થાય એમ તેઓથી જાણવા. આવું પ્રથમ સંમેલન મેળવવાનાં દાર્ષ માટે તેમજ પોતાના અન્યાસી મુનિમંદલને સ્વતંત્રતા આપી. પૂજ્યપાદ આચાર્ય સિદ્ધમજિ તરફથી પ્રેરણા, સંમતિ, સલાહ, સ્વતંત્રતા અને કલેજન મળનાં આ વિચારોથીયે સુવક્રમંડળને બહુ કલ્પાદ થયો. તેમજ બારે પરિધન બેઠી, પ્રતિપક્ષોઓની નિંદાના પ્રદારો ખમી મુંદ્રા નાહુકનાં રામાણી ગામમાં સં. ૧૮૬૬ ના જ્યેષ્ઠ માસમાં આઠોટી ઝોટી પક્ષ અને છોટાટી સંપ્રદાયના સાધુઓની એક પરિષદ બરી. પ્રમુખ સ્થાને છોટાટી સંપ્રદાયના નિહાળ પડિન થી રત્નચંદ્ર મદારાજ દત્તા. રહાવરથા તેમજ બાંધ અમરોને સીધે આચાર્ય થી જી સજામાં બામ લઈ રહ્યા નહતા. તેમજ પ્રેમ-પૂર્વક વિનવિઓ થયો છતાં ન્દાની પક્ષના મુનિ મદારાજનેએ આ સંમેલનમાં બામ રેસે દરિય થાયો નહતો. આ મુનિમદારાજને

આવાં કોઠિલ ફૂલનમાં કાકશબ્દનો વિપરીત બ્રમ થઇ આવ્યો હતો તેમનાં આવાં વર્તનથી કોઈ કોઈ વાર તો:—

અસ્યાં સખે વધિરલોકનિવાસભૂમૌ ।

ર્કિં કૂજિતેન કિલ કોકિલ કોમલેન ॥

एते हि दैवहतकास्तदंभिन्नवर्णम् ।

त्वां काकमेव कलयन्ति कलानभिज्ञाः ॥*

એ અન્યોક્તિનું સ્મરણ કરી સુત પુરૂષો મૌનજ સેવે છે. વિદ્-
ન્મુનિમંડળના મિદ્દ શબ્દનાં શ્રવણથી એ સિવાયના અન્ય વર્ણને
બહુ આનન્દ થયો હતો એમાં તો જરા પણ અતિશયોક્તિ જેવું
નથી. આ પરિપદ્ જે સંયોગોમાં બરાઈ હતી, તે તેના કાર્યવાહકોની
ધમ્જાને સર્વથા અનુરૂપ નહતા. એવાં કાર્ય માટે જે લાંબી મુદત,
બહુ પુરૂષોના મત, લાંબા વિચાર ને દીર્ઘ દષ્ટિપૂર્વક ધડેલી યોજનાઓની
જરૂર છે. તે સર્વનો સુઘટિત યોગ સર્વથા બની શક્યો નહતો. તથાપિ
કાર્ય ધાર્યા કરતાં બહુ વધારે દીપી નીકળ્યું, અને પ્રશસ્ત્ય ઠર્યું. આ
સબાનો સવિસ્તર હેવાલ અલાયદો પુસ્તક રૂપમાં છપાઈ બહાર
પડ્યો હતો.

આ અન્યોક્તિનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:—“દે મિત્ર કોઠિલ !
અદિં નો બહેરા લોકો વસે છે આ સ્થળે તારાં કોમલ ફૂલનથી શું વળશે ?
અર્થાત્ કંઈ નહિ વળે. હારણ કે એ બહેરા છે તેમ દેવથી હસાયલા છે
અને ક્ષાન્તિજ્ઞ (ક્ષેત્રે શબ્દ નેમજ્ઞ હવા એ બેને બાણવાણા) છે
નહિ. એટલે એ નો નાન કામોદાજ પારે છે ” જ્ઞાન પામવાનાં ડાર અશુ
બને કનું એ બે હન્દ્રિયો છે. રૂપ અને શબ્દનું જ્ઞાન એ બે હન્દ્રિય ડાર
અવ તમે છે આ કરનું એ વિચારના પ્રદેશ છે હવે જેમણે અશુ અને
કનું નવ દેહ છે અને જેનનુ બનાકરનું સ્વતંત્ર વિચાર કરવાને અસમર્થ
છ તેવા લોકો કાયદને કાનડો સનજ કે સંદેહીને સાપ માની ભયથી કંપી
દર નાસે અને કોઈ પણ કાર્ય સાધી શકે નહિ તેમાં આશ્ચર્ય જેવું થોડુંજ છે.

આ અરસામાં આચાર્યશ્રીની ઉંમર એસીની થતા આવી હતી. એટલે તબીબત લથડતી ચાલી, હૃન્દય વર્ગ પોતપોતાનું કાર્ય બગડી શકે એવો સમસ્ય રહેતા નહતો. એટલે વિદ્યાર પશુ ટૂંકા ટૂંકા કરતા. વાંચવા વિચારવાનું કામ પણ હવે વિશેષ બની ચકતું નહિ. તોપણ શ્વેતામ્બર દિગંબર પંથનાં નિષ્પંક્ષપાતી પુસ્તકો, સારાં માસિકો તેમજ પત્રો, ખીજાં તારિવક પુસ્તકો, એ પોતાના સિધ્ધ વર્ગ પાસે વંચાવી સાંભળતા. બ્યાખ્યાન પણ બંધ કરેલ હતું. હવે તેમનાં નિત્ય કૃત્ય તરીકે મંથ થવળું, ધર્મ ક્રિયા, આબ્યા ગવાને નેહતો ટૂંક ઉપદેશ, અધ્યત્ત વિવચનું ચિંતનઃ એ હતાં, પત્રી, માંડવી અને મુંઢાના સંધ તરફથી પોતાને ત્યાં પધારી રિધરવાસ સેવવાનાં વિનંતિ પત્રો વારંવાર આવતાં. હવે તેમની ક્ષીણ હૃન્દય શક્તિઓ વધારે શ્રમ વેળી શકે એમ નહતું. પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ રહેતી અને પ્રસંગે ટક્કાવ-રથાને આંગે થતા ન્દાના ન્દાના બ્યાધિઓ પણ દેખાવ દઇ જતા. એટલે રિધરવાસ સ્વીકારવામાં અધર્ન જેવું હવે નથી એમ ધારી રિધરવાસ સ્વીકારવા કમૂલ થયા ખરા, પરંતુ કયે સ્થળે રહેવું તે માટે ચોક્કસ વાત જણાવતા નહિ. સંવત ૧૯૧૮ ની સાલનું ચોમાસું છુછી મુકામે હતું હતું. ત્યાં પત્રોના સંધના મુખ્ય આવકો પોતાને આંગે રિધરવાસ માટે પધારવાનું કહેવાને બાબા, પરંતુ તેમને કંઈ ચોક્કસ જવાબ મળ્યો નહિ. ધણી આમદને અતે એટલું સ્વીકાર્યું કે ચોમાસું ઉતર્માં બાદ ત્યાં આવી જઈશ. ત્યાર પછી મુંઢા સંધના મુખ્ય મુખ્ય આંગેવાને છુછી બાબા તેમણે મુંઢામાં રહેવાને આમદ કરીધો. શ્રી રામજીભાઈ સાક્ષરંદના તથા પોતાના સિધ્ધોના આમદથી તેમને મુંઢા સંધની આગણી સ્વીકારી પરંતુ ક્યારે રિધરવાસ સેવવો એ પોતાની દૃઢતા પર શબ્દું.

ચોમાસું ઉતર્માં બાદ છુછીથી પત્રોવાળાં સંધને આપેલાં વચન

પ્રમાણે છસરા કુંદ્રોડી થઈ પત્રી પધાર્યા. ત્યાં એક શિષ્યને દીક્ષા આપવાની હોતાં રોકાયા. એટલામાં મુંદ્રા સંઘની ઇચ્છા પાર પાડવામાં કેમ જાણે પરસ્પરનો ઋણાનુબંધનો સંબંધ કારણરૂપ હોય તેમ તેમને અત્યાનક મુંદ્રે જવાની ફરજ પડી. પ્રસંગ એવો બન્યો કે મુંદ્રામાં સ્વધર્મનિષ્ઠ દોશી માણેકચંદ નાનજી સમ્પત બિચાર હતા. તેમણે એવું દૃઢ વ્રત લીધું કે ખુદ પૂજ્યપાદ આચાર્યશ્રી અહિં આવી મને સાક્ષાત્ દર્શન આપે તોજ મારે આહાર પાણી લેવાં. આ વ્રત લીધાની ખજર મુંદ્રા સંઘના અગ્રેસર શેઠ રામજી લાલચંદને ખાસ પત્રી મોકલી પૂજ્યશ્રીને આપવામાં આવી. આ ખજરથી આ મદા પુરવતું હૃદય પીગળી ગયું અને વિહાર કરવાના સંજોગ ન છતાં દોશી મજકુરના ભાવને લક્ષમાં લઈ પત્રીથી લાખાપુર ભોરારાના શ્રાવકોને માત્ર દર્શનનો લાભ આપી તે સાક્ષના દ્રાશ્યુત મુદ્દિ પ શુક્રવારના રોજ મુંદ્રે પધાર્યા. નિયમ લેનાર શ્રાવકના મનનું સમાધાન કરી ખીજો જ્ઞાનોપદેશ આપતાં વધારામાં કહ્યું કે “આવાં કૃત્રિમ બીજવાર લેશે નહિ, મંદવાદના વખતનાં એ પાગલાનું બની શકતું નથી.” બન્યું એવું કે કેમ જાણે એ દોશીનાં જવાબે એમનાં જગત

દ્યુ. આંખે જાંખાશ આવેલી હોવાથી વાંચીને' વ્યાખ્યાન આપવાનું
બની ચકતું નહિ. પરંતુ આવકોના આગ્રહથી કોઈ કોઈવાર મ્હોંએજ
ઉપદેશ કરતા. કુરમદના વખતમાં સિખો પાસે નૂતન નૂતન મથો.
વંચાવના, તેમને નિરા પ્રથમથીજ ઝાણી હતી. એટલે રાત્રિનો
પણો બાગ પ્રભુસ્મરણ કે યોગ દિશાઓમાં બેસીને થતો, જે કે તેમનાં
શરીરમાં કોઈ બાધિ જન્મીતો નહતો તોપણ અસક્તિ બહુ રહેતી.

અર્થાત્ સુદિ ૧૫ ને દિવસે પાંચઘાડિકા ક્રિયા કરવા માટે ધણી
આવકો સ્થાનકમાં એકઠા થવા હતા, તેમના બાપ અત્યુત્કટ જણાતા
હતા. આવેજાં સી પુરોમાંથી કોઈ કોઈ પ્રજાદિ પૂછતાં અને પોત-
પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે જ્ઞાન વ્યવહાર આદિની ધારણા કરતાં હતાં.
કોઈ કોઈ પરસ્પર વાતો કરતાં હતાં કે આ યોગાસામાં સત્સંગ,
ધર્મબોધ, ધર્મકરણી બહુ થશે તથા પૂજ્યમથીનાં દર્શન અને સદ્ગો-
ધનો સાબ દર્શન મળશે. આ સર્વને મયોચિત ઉત્તરો આચાર્ય શ્રી
આડમ આસને બેસીને આપતા હતા. એ દિવસની રાત્રિના ઉત્તર
બાગમાં વ્યાધિએ સહેજ રૂપ જતાવ્યું. પ્રભાતે ઉપચાર કરતાં કંઈક
શાન્તિ જણાઈ. વઢી ખીજના દિવસે પોતાના શિષ્ય તથા શેઠ રામ-
જીભાઈને પાસે બોલાવી કહ્યું કે “ હવે તમારે અદિથી વેગળા જવું
નહિ. આ શરીરની સ્થિતિ હવે ટકી શકે એમ નથી. તે દિવસે દરદે
ઉથલો છો. સ્થિતિ ઘણી મંજીર છે એમ જાણી તેમની સારવાર
માટે ડોક્ટરને બોલાવવામાં આવ્યા. અસક્તિ બહુ વધી ગઈ હતી.
પોતાની મેળે ઉડી બેસી ચકતું નહિ તો પણ અત્યવજળ જેવી શા-
ન્તિથી અને વિરક્તિથી રહેતા હતા. ડોક્ટરે ચિકિત્સા કરી જણાવ્યું

• આ દિવસથી આત્મમોક્ષ સર થાય છે. તે દિવસે આવકો તેમ
આવિકાઓ પોતાને લેવાના નિયમો લેવાને તથા ખોજ ક્રિયાઓ કરવાને
એકઠા મળે છે. આ દિવસથી ધર્મ મોક્ષમની સરઆવ મનાય છે.

બળવતો રહ્યો હતો તે ખરેખર સ્તુતિપાત્ર છે. પવિત્ર ગાથાઓનાં શ્રવણ અને મૃત્યુ સંધ્યાપર સૂતેલા વૃદ્ધ આચાર્યશ્રીનું સાક્ષાત્ દર્શન એથી એમનાં મનપર જે સ્થાયી અસર થઈ તેથીજ પોતાની સેવાનો બદલો ભરી પામ્યાનું એ વર્ણને જણાવું હતું. એમનાં દર્શનનો લાભ લેવા આવવાને વહી ૪ ના દિવસે ૮૧ ગામના સંઘને વિનંતિપત્રો મુદ્રા સંઘે લખેલા પરંતુ આ રાત્રિની ગંભીર સ્થિતિ જોતાં તેમને જણાયું કે આ લાભ કોઈથી લઈ શકાય એવું હવે રહ્યું નથી.

વહી ૪ ની રાત્રિ આવી રીતે પસાર થઈ. વહી ૫ નું પ્રભાત થયું. સૂર્ય ચડવા સાથે આચાર્યશ્રીનું ચેતન ક્ષીણ થવા લાગ્યું. નાડી ધીમી પડતી ગઈ. બધાનાં મુખ ઉપર સંદેહ, ચિંતા અને નિરાશા છવાઈ રહ્યાં હતાં. ભક્તિભાવ અને ચિંતાથી આચ્છાદિત ઘસેલાં વદનવાળા સર્વે શ્રાવકો સ્વર્ગે વિદાય થતા આ મહાત્માની આસપાસ વીંટળાઈ ગુપચુપ બેસી તેઓશ્રીની પરમ શાંતિ ઇચ્છતા હતા. આચાર્યશ્રીની મુખમુદ્રા પ્રશાન્ત, ગંભીર, સ્મિતભરી અને વધારે પ્રભાવાળી જણાતી હતી. તેમને કોઈ વાસના રહી ન હતી, મન તત્ત્વભાવનામાં ગળી ગયું હતું, હૃદય કામના આદિથી રહિત શાન્ત સરોવર જેવું બની રહ્યું હતું. હોડો ધીમા ધીમા હાલતા હતા. હવે શબ્દોચ્ચાર સંભળાય એવું પણ રહ્યું ન હતું. બીજું કોઈ પણ અંગ ચાલતું ન હતું. જેમ જેમ વખત જતો હતો તેમ તેમ મુખ ઉપર દિવ્યકાન્તિ પ્રસરતી જતી હતી. શ્વાસોચ્છ્વાસ બહુ મંદ પડતો હતો. નાડીઓનું ખેંચાવું, ભારે શ્વાસ થવો, અંતર વ્યથાના ક્ષોભથી આકુળ વ્યાકુળ થઈ હાય ત્રાય કરી અંગ પછાડવાં, કે જેવા તેવા બહાર કરવા, બચથી તાસી ખેડા થઈ જવું એવાં એવાં ચિહ્નોમાંથી કોઈ રાત્ર આંપસી, શેઠ સામજી લઘા, શેઠ કેશવજી સુંદરજી, શાહ હીરા મેઘજી, શાહ હીરા પુનશી.

પણ ચિદ્વન જાણાવું ન હતું. શાન્ત બાવે સ્થિરતાથી કેમ જાણે કાંઈ
 ધ્યેય સ્વરૂપમાં જ લીન થઈ ગયા હોય તેમ આ મહાત્મા બિજાના
 પર પડ્યા હતા. તેઓ શાન્ત હતા. આસપાસનું મંડળ પણ અંતરમાં
 વેદના પામનું પણ બહારથી શાન્ત મંબીર અને સ્વરથ થઈ બેઠું
 હતું, કુદરત પણ શાન્ત હતી, સૂર્યનારાયણ નહોતા હતા. સત્તારનો
 વખત અને સ્થાનક જેવું એકાન્ત સ્થળ એવી એકાન્ત શાન્ત પ્રસન્ન
 સ્થિતિમાં આચાર્યશ્રીની શ્રુતિ ધ્યેયાકાર થતી હતી. તેમના પુણ્ય
 પ્રભાવે આસપાસની સ્થિતિ પણ અનુકૂળ હતી.

જેણે બાલ્યકાળથી જ પવિત્ર આચાર, પવિત્ર વિચાર, પવિત્ર
 ઉચ્ચારાદિ સેવ્યાં હતાં, જેનાં વાદ્ કાયા અને મન પુણ્ય અને પુણ્યજ
 બ્દોર્થ હતું, જીવનપર્યંત અદ્યતન તપ અને ધર્મક્રિયાઓનું સેવન કર્યું
 હતું તેને અંતકાળે શી પીડા થાય ? કઈ વાસના પીડે ? કયો વિગમ
 આકર્ષે ? બાલ્ય વિગમ માત્રથી જેનું મન ઉપરામ પામ્યું હતું. શાન
 વિશાનથી જે આત્મા પરિત્ર અને કલત બન્ને દતો, જનમથી તે
 મનુષ્યપર્યંત તપ તપન અને અતિત નેતાનું જન નગીર પવિત્ર પર-

સ્મરણ કાળે વ્યવહારોક્ત નિધિ પ્રમાણે વ્યવહારનાં કામોમાં સેવક વર્ગની મથા.

શહેરમાં ખખર ફેલાઈ. આચાર્યશ્રીનાં માનમાં હિન્દુ મુસલમાન બધા શોકેએ તે દિવસે વ્યાપાર ધંધો બંધ રાખ્યો. સાંજ વખતે રિયાજ પ્રમાણે એક બજ્ય માંડવી શહેરમાં ફેરવાયાં આવી. આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રીનાં દર્શન કરવાને તેમ તેમની અતિમક્રિયામાં ભાગ લેવા વૃદ્ધ વૃદ્ધા સંપ્રદાયના મુખ્ય માણસોએ દાવરી આપી હતી. માંડવીમાંથી દેખાતી સુખાદૃતિની પ્રભા જોઈને એક વ્યક્તિ બોલી હતી—“આ છવતાને આમ સામાટે લઈ જાય છે ? !” એ વખતના દેખાવનું ચિત્ર આ અસમર્થ લેખિની શું આજણી શકે ? પ્રત્યક્ષ જોનારનેજ એનો ખરો ભાસ થઈ શકે એમ છે.

સંધ્યાકાળનો વખત હતો. આકાશમાં ગંજીરતા છવાઈ રહી હતી. સ્મરણમાં હમરો લોકો એકઠાં મળ્યાં હતાં પરંતુ બિલકુલ ગરબડ હતી નહિ. શોકનિમગ્ન હોયની શું ? તેમ જુલો પણ હાસતાં બંધ પડ્યા હતા. પત્ની એક પણ દેખાતું નહતું. સૂર્યનારાયણ પણ આ દેખાવ જોવાને નારાજ હોય તેમ પોતાનાં કિરણોને સમેટી લેવાતું કરતો હતો. કમળી દેવાય ગ નારતા અને શોકમાં વધારો કરતો હોય એમ મનુષ્ય હતું. આરા રાત્રી અને કંદાસી વખતમાં એક તરફ ભગવદ કમળી મંડીરી ચિત્ર નગની રહી હતી, એક વખત ચેતન જેવો દેખાતો, મજબૂત મનાતો પણ હવે કેવળ જડ થઈ પડેલો દેહ એ ચિત્રમાં ભરમાળત થતો હતો. અને પોતાની પૌહગણિક સ્થિતિ, અનિત્યતા, ચેતન છવાત્માથી વિભિન્નતા, જડતાનું ભાન ત્રિચારશાંત્ર પ્રેક્ષકને કરાવતો હતો. શોક અને ભયની નિવાસભૂમિરૂપ જે સ્મરણ તેનો દેખાવ, તથા ચિત્રાની મંડોરી જ્વાળા વચ્ચે તડતડ કરીને જગતો, આજ સુધી એક મહાન સંસ્કારી છવનાં ખોળીયાં

રૂપે જળવાયતો દેહ એ સર્વનું દર્શન નાસ્તિકમાં નાસ્તિક મનુષ્યનાં હૃદય પર પણ ગંભીર અસર કરે એવું હતું.

જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની વાડીમાંથી આ દિવ્ય પક્ષી ઉડી ગયું. સપ્તદાયમાં ઝાંખાશ આવી ગઈ. કાર્યમાં મોળાસ આવી ગઈ. સર્વાનુભવે મના-એલાં ચાર *રત્નોમાંથી આ ત્રીજું રત્ન પણ અદૃષ્ટે ખૂંચવી લીધું. હજી એ મહાત્માના સદ્બોધનું તથા એમનાં સમગ્ર જીવનનું મનન અતુર્લ્પ સંધ કરે તો અનેક હૃદય લાભો પામી સકાય; આવા આવા વિચારોની સરિતાના પ્રવાહમાં તણાતો આજીઆજીના બનાવો ઉપર લક્ષ્ય આપતાં આ મહાત્માનાં જીવનચરિત્રનું હૃદયમાં રહેલું કરતો અમુક ઉપાધિ વિશિષ્ટ આત્મા આત્મામાં લાગી જતાં-અંતરમાં ઉડો ઉતરી જતાં એક દિવ્યનાદનું શ્રવણ કરે છે, પ્યાનપૂર્વક સાંભળે છે. તોએ નાદધ્વનિ આમ કહેતો હોયની શું એમ જણાય છે:—

यद् यद् विभूतिमत् सत्त्वं धीमदूर्जितमेषया ।

तत्तदेषा घगच्छत्त्वं ममतेजोऽंश संमयम् ॥*

‘વિભૂતિમત્-શ્રીમત્-ઉર્જિત’ એનો વાચક મને તેવો અર્થ કરે પરંતુ આ લખનારને તો એ પ્રભાવશાળી સત્ત્વમાં ધણે ભાગે દિવ્ય અંશોનું જ જ્ઞાન થયું.

शान्तिः

शान्तिः

शान्तिः

* ૧ મતાયુ નાનચંદણ સ્વામી, ૨ રત્નચંદણ સ્વામી, ૩ આચાર્યશ્રી હનંસિંહજી સ્વામી, ૪ વિષ્ણુમાન આચાર્યશ્રી વિજયપાલજી સ્વામી.

+ “ એ કાઠ સત્ત્વ વિભૂતિમત્ ધીમત્ કે ઊર્જિત દોષ તેને મારા તેજના અંશરૂપે બચાવે.”
(ગીતા.)

We buy experience cheapest in studying
the lives of others.

—Max Müller.

The Science of Languages.

“ અન્યજનોનાં જીવનચરિત્રોના અભ્યાસથી સોંધામાં સોંધી રીતે
આપણે અનુભવ મેળવી શકીએ. ”

ધર્મ-સંપ્રદાયની સક્રિયતા આધાર જડ મહાસયો, દ્રવ્ય, સાધ-
્યોરીઓ, આશ્રુપણો, મુદર વસ્ત્રો કે એવીજ ખીજ બહારની દાપટીપ
ઉપર નથી; કિંતુ ચેતનવાન યોગ્ય પુરોગોપર હોય છે. એમનાથીજ
એ દીપે છે; પ્રસરે છે. સ્વમહિમા દર્શાવી શકે છે. ગૌરવમાં વધે છે,
એવા પ્રતાપી અને પ્રભાવશાળી પુરોગો પોતાનાં પરાક્રમથી ધર્મના
રચનારા તેમજ રક્ષનારા નીવડે છે.

સાદુ' ૧૫૬ સમાજને લગાડી એમ કહીએ કે સમાજરૂપ સરીરમાં તે તે સમાજ ગત વિદ્યાન ઉપદેશક વર્ગ ખુદિનું એક (અને તેટલાજ માટે વિશેષ જવાબદારીવાળું) સ્થાન ભોગવે છે તો તેમાં આડચણુ નેનું નથી. કાર્ક પણ સમાજમાં ચાલતી વિચાર સંગતિ અને આચાર પદ્ધતિનું મુજ સ્વરૂપ તેના વિદ્યાન ઉપદેશક વર્ગ તરફથી થકાએકું હોય છે. જો કે તેમાં સમાજગત જાકિઓની નિર્જગના અને સંદાયતાની અંચ દુષ્ટ ગધ પાછળથી મગી જાય છે. ખુદિ- સાળી વિદ્યાન ઉપદેશક વર્ગની નેટલી ધોત્વના ચેકતા અને મદતા તેટલી તે સમાજની અન્ય સમાંજે કરનાં ચેકતા અને મદતા હોય છે. હતિદાસ જોતાં જણાવું છે કે સમાજની ચાલક તેમજ ચાલક સત્તા નેટલે અંશે અને જોવાં ૧૫માં થોડા વિદ્યાન ઉપદેશક વર્ગના હાથમાં હોય છે તેટલે અંશે અને તેવાં ૧૫માં તેની કુચ રિધતિ હોય છે, એટલી અસર બીજા ઉપર થાય એવા સંજંધથી જોમ દેહાદિ અને ખુદિ તેમ સમાજ અને વિદ્યાન વર્ગ તેજ સંજંધથી સંકળાએકો છે. રાગી અને દુર્બજ સરીર તથા નિર્બજ અમિત અને સાચાં મનની અસરથી ખુદિ પણ ચિશરી, દુર્બજ, અંદયધીગ, અ- રિધર અને મેલી જને છે અને તેથી તેના કૌણ નિધરો ૫૫ વિષ- રીત આદર અને અરપટ હોય છે. આવીજ રીતે અઠિતિત, અગ્રાન, પદેમી, જાક અને દુર્બજ અકિઓથી જનેલા મુઆજનાં ઉપદેશક વર્ગ પણ જોહએ તેરી થોડા રિધતિનાં દોલો નથી. એવાં ૧૫૬ ઉપદેશક વર્ગની અથોચ રિધતિ અને કૌંચ રિમુખન ને પગિલુમે સમાજ પણ અધિમતિએ પદોએ છે. આમ છે એટલે આ ને સ્પષ્ટ રીતે કહી શક.૫ કે ઉપદેશક વર્ગની અમુક રિધિત કશારની રિધતિ દોવામાં જોમ સમાજની રિધિત પણ એક કારણરૂપ છે તેમ મુઆજની રિધિત માટે ઉપદેશક વર્ગ જવાબદાર અને જોખમદાર છે. કે.જી

કેવળે જાણે કેવા પ્રકારે મનુષ્યને દિવકાલક વા અમકાલક છે એ સંબંધે
 વિવિધ વચનારમાં નહિ હિન્દીમાં આમાન્ય રીતે સ્વાસ્થ્ય આનંદ એવા
 એ નિર્ણયાર રીતે જ્યાં સમાજ કે પોતાના વિદ્વાન વર્ગની જરૂર મળત
 જ્યાં જ્યાં સ્થિતિ થતા માટે જાણ કરાવે છે, અને એ વર્ગની
 જ્યાં જ્યાં સ્થિતિ થતા માટે સ્થિતિ થાય, તેઓ ધર્મ પ્રમુખ હોય
 એટલે કે પોતાના નિયમ કરવામાં સંપૂર્ણ રીતે મગજ અપ્રમતપણે
 તે જગતમાં અને જુદાં જુદાં સ્થિતિમાં હોય, પોતાના અધિકારને
 અને એવી જગતમાંથી અને જોગમદારી સમાજમાંથી કાઢી અને
 શક્તિ પ્રમુખ હોય, તેના માનવમાં દૃઢ રીતે નિષ્કામતાને પરોપકાર
 પ્રમુખ હોય તેા ધર્મ અને સમાજની કલતિ બહુ વધેલી
 થાય જરી. કલિન એ થાય છે કે મત્ત્ય શું અને અસત્ય શું એનો
 વિવેક કરવાને સમર્થ એવો જુદાં જુદાં સ્થિતિમાં જોય મન અને હિન્દિમના
 વર્ગને ધર્મ અને વાળી દેવદારી જગતમાં પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે
 છે, તેમ પ્રશ્ન અને નિશ્ચિત વિષયક ધર્મની જાણતમાં દેશ, કાળ
 અને પ્રતિનિધિ અને અનુદાન પડતી વાજના વધી જક કરાળ, સમર્થ
 અને તત્ત્વના ઉપાધિ સમાજને પોતા અને પાની મળ્ય છે, અને
 પરમ કલતિ અને રીતિ છે.

કેવળે જાણે કેવા પ્રકારે મનુષ્યને દિવકાલક વા અમકાલક છે એ સંબંધે
 સાદિતા વિચારની અવેજા રહે છે. મનુષ્ય સત્ય જોઈએ અને
 વિચાર શુદ્ધ મનુષ્ય અને શુદ્ધ મનુષ્ય એટલા માટે નિશ્ચિ-
 તતા અને નિઃસ્પૃહતાની આવશ્યકતા છે. આવા કલિ વિચારથી
 મનોર, સયમ અને નિયમ આદ્યા સંસારી વિનાસકર્ય વેળાને
 મનુષ્ય તથા નિરૂપણની કરી નાખનાર વિદ્વાન મનુષ્યોનો એક વર્ગ
 એવા જરૂરની પ્રત્યેક સમાજને વણી જરૂર રહે છે. આ રીતે નિશ્ચિત
 રીતે સંસારની અનેક ઉપાધિઓથી બચી અવ્યયપણે પ્રજ્ઞનાં હિત-

શાધનમાં તત્પર રહે તે માટે તેમનાં ઉદરપોષણનું કૌશલ અન્ન વર્ગને
 મોંપવામાં આવે છે. આવા નિશ્ચિત નિરપદ અને મદદ છાન માગ-
 નાર વિદ્યાનયમના સ્વયંસંકલ્પ અને શુદ્ધ વિચારથી પ્રાપ્તિથી શુદ્ધ
 વિચાર સંગતિ અને આચાર પદનિર્ણય અનુભવજ્ઞ પ્રભાવને કારણે અને
 કલ્યાણને પામે છે. દેશકાશાદિનાં વારંવાર ચર્ચિત્તેન સ્વર્ગમાં રાખી
 અને તેને પરિજ્ઞામે થતી સમાવળી અવશ્યકાન્તર પ્રક્રિયા મેળું છાન,
 કારણતાન અને નિઃસંગતા એ સર્વે કંઈ વર્ગને વિશેષ ઉચ્ચ વિશેષ
 મોક્ષ અને વિશેષ ઉપયોગી માન્ય છે. અને કંઈ તેઓ સમજા-
 ણનને વિશેષ ઉચ્ચ જનાથી રહે છે તેમજ કંઈ કે. અને પદનું કામ
 જાણી શકે છે. એમાં જોડતી ન્યૂનતા તેટલી કૌશલ્યશાધનમાં શિષિ-
 થતા, અને તેટલે આંશે અર્થિદન પ્રદાનનું ભવન થઈ છે; અને
 પરિજ્ઞામે જન્મ સિદ્ધિનિ રૂપી દુર રહે છે. એનવગ્રહણને અ.ચ.ચ
 વિચારથી અનુર્થિષ સમજનું ભંધારજ્ઞ શુદ્ધ છે. સર્વે અ.ચ.ચી વર્ગ પૂજન
 અને ધનનીય જનાય છે તે, એ વર્ગે અનુરૂપ સંસ્કારિષે વેપ જામ
 કયો છે અને સંસારજ્ઞને નિષ્કલ્પી આપે છે એવડાં માટે નિષ્ક
 પજ્ઞ સમાવર્તિત અને કૌશલ સમર્થ જાણી કવરને તથા એક કદી-
 નેચ-જીવ રીતેનદિ-અ.નિષ્કલ્પિતનેતરજને તેઓ એ વિવેચને વર્ગ
 સાધકાઓ કામનાઓ તથા સુખ, શ્રદ્ધા, કુરંગ અને વેદકરે તરંગ
 કયો છે, મમતા અને દરવને પાત્રેનજ પનેજીવનમાં અનામજીવન
 અનુભવવાની 'દીક્ષા' દીધી છે તે વાટજ. જન્મ વગર તથા
 એક સ્થાને છે કે વગર વચ્ચે અને દરવને વિશુદ્ધ મનુષ્યવેદ
 દરવને કા.ચ.કિ રે.રે.દી રે.રે.દી સ્વયંજ તેઓએ રત્ન દી.પુ.૧ જેન
 મન આ.ચ.ચા સુદિશ્વરને વચ્ચે છે અને અનુભવે છે અનામજ
 અર્થિય વગર અને સ્વયંજીવન અને સકલ અને શુદ્ધ વિચારજ્ઞ અના-
 મજે વિચારે રત્ન એકાએક એકાએક ઉપદેશજ્ઞનું કા.પુ. સ્વયં

લોકોને જ્ઞાન આપી તેમાં પ્રવર્તાવવા, સત્યસંકલ્પ અને વિશુદ્ધ વિચારોમાં પ્રજ્ઞમાં ક્ષિતશોધનમાં નિરંતર તત્પર રહી આદર્શ દૃષ્ટાન્ત ખડકરૂં; એવાં એવાં કર્તવ્ય જાળવવાની અનુકૂળતા આ ઝોઝી ઉપાધિવાળાં અગ્નિ અને નયિંત જીવનને વિશેષ છે. ખરી વાત છે કે કાળ જળે કે અદ્ અવળાયોગે કે ગમે તે ખીજાં કારણોથી હાલ આ જીવનમાં પ્રમાદ, આળસ, અવ્યવસ્થા, સંકુચિતપણું, વ્યગ્રતા અને ચિંતાએ ધામા નાખ્યા છે; કર્તવ્યનિષ્ઠા, શ્રદ્ધા, ઉદારતા, પ્રેમ અને સત્યનિષ્ઠાને સ્થાને તેમાં કર્તવ્યવિમુખતા, વહેમ, સ્વાર્થ, સંકોચ, મોહ, પ્રપંચ અને પ્રતારણાએ પ્રવેશ કર્યો છે; કેટલેક સ્થળે તો બહારના આડંબર, દંભ અને ડોળનાંજ નાટક જાળવવામાં આવે છે. બહારથી ટાપટીપ, ધર્મને નામે વિવિધ વ્યવહાર તથા ચર્ચા અને અંદરથી સ્વાર્થ સાધક યુક્તિઓ, દન્દ્રિય જન્યસુખોને પોપનાર ક્ષુદ્ર આચારો, એ સાધુસંપિન્નો વ્યવહાર થઈ પડેલ છે, તોપણ શ્રદ્ધાહીન તત્ત્વ આપણા લોકોને પરંપરાએ માતાનાં ધાવગુની સાંજ નગણું હોવાથી એ જીવન પ્રત્યેની સન્માનવૃત્તિ, પૂજ્યભાવ અને શ્રદ્ધા ટકી રહ્યાં છે, અને એ પૂજ્યભાવ અને માનવૃત્તિને લીધેજ હજી એ જીવન સુધારી લેવામાં આવે તો બહુ સારું કામ કરી શકે એમ છે. આ સમ્પત્તિ પણ ખરી ટીકા જે વાતને ગર્ભમાં રાખીને કરવામાં આવી છે તે એ છે કે, આ જીવન પ્રત્યે ગૃહસ્થવર્ગનાં સામાન્ય રીતે પૂજ્ય-બુદ્ધિ રહે છે, સ્વાભાવિક શ્રદ્ધા હોય છે, એક વિદ્વાન્ ગૃહસ્થના કેપદેશ કરતાં એક સાધારણ પ્રકારના ત્યાગી મુનિનો કેપદેશ કોઈ કોઈ વાર વધારે અસરકારક નીવડે છે; તો તેનો લાભ લઈ એ જીવન જાળનારાઓ પોતાને વિહિત ન હોય એવી પ્રવૃત્તિમાં ન પડે તેમજ આવક વર્ગ ખરી વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ વર્તે. આથી વિરુદ્ધ થવામાં પૂર્વોક્ત ટીકામાં ખીજ રહેલાં છે. કેવળ સ્વાર્થપરાયણ અને કંઈજ ન કરતાં વગર

યોગ્યતાએ જ્ઞાનરહિત ત્યાગ લઇ નિવૃત્તિને ખાતે આજ્ઞા-પ્રમાદ-
અસતપ્રવૃત્તિ કે મનોરથ સૃષ્ટિમાં નિમગ્નતાનું એવન કરવું એ માટે
મુનિવન હોયજ નહિ-એ પણ નહિ. આ જીવનની મહત્તા એટલાજ માટે
છે કે એથી સ્વપરહિત સાધવાની વિશેષ અનુકૂળતા છે. સર્વ સંગ
પરિત્યાગ એ અનુકૂળતાવા આધારરૂપ છે. આપણે 'ધ્યાનપૂવક ગ્રેષ્મ'ું
તો જાણીએ કે વૈરાગ્યભાવની જેમ જેમ ન્યૂનતા થતી જાય છે, તેમ
તેમ ધર્મનાં ક્ષેત્રમાં પ્રવેશો વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં પ્રવેશ કરતા
જાય છે અને તેટલા પ્રમાણમાં આત્મિક વિકાસની ન્યૂનતા અને
ખરાં કર્તવ્યથી વિમુખતા આવે છે. વૈરાગ્યની ઉચ્ચ ભાવનાવાળા સમર્થ
સાધુ-ઉપદેશકો પોતાના જીવનકાળમાં પોતાના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તન રાખે
છે અને એવી રીતથીજ તેમનો ઉપદેશ હિતસાધક નીવડે છે.

પ્રત્યેક સુવિચારક જાણે છે કે, કાંઈ પણ સમાજની કે ધર્મની
ઉત્થાન, પ્રસાર કે અવનતિનો આધાર તેના ઉપદેશક વર્ગ ઉપર
રહે છે, અને ધાર્મિક જાતિ વિના સામાજિક સુધારણાની અશ્યા
બ્યથ છે. સાંસારિક અજ્ઞમુદ્ધ અને પારમાર્થિક નિઃશ્વસના ઉપદેશો
યોગ્ય આચાર્યોદ્ધાર નીકળતા અને શાસન ઉભા અવસ્થાએ પડેાંયનું
એ વાત પણ આપણા સમ્રાટના જ્ઞાનદાસથી સુચિત્ત છે. જંપુસ્વામી,
ભદ્રબાદુસ્વામી, હેમચન્દ્રાચાર્ય, હરિભદ્રચરિ, મુંદરમુનિ, જોષ્ઠમહા
સ્વામી વગેરે આચાર્યોના પ્રયાસ પ્રત્યેક જૈનધર્મીભિમાનીને સુચિત્તજ
હશે. કાલેહરી ઉપદેશકવર્ગમાં સિધ્ધિલતા આવી, મન્હજેદના કલદ
વખા, પરપર વિદેશનાં ખીજ રોષણ, ઉપદેશકવર્ગ તરાર્થી તેનાં
જગતિંચન થનું મધુ એક જૈનધર્મ અનેક શાખા પ્રતાપાભા બે સાધ
મયો, સંપદકિન્ન-સંનુકાનગ ડિગ્ગિલ લઇ મધુ અને વ્યવહાર તેમ
પરમ.યનાં તેમજ જૈનપ્રજ્ઞાનમ્મ ચાલતવ સ્વરૂપનું જેમને જ્ઞાન કે
જ્ઞાન નહિ એવા નામના વેષધારી પુરો ઉપદેશક વર્ગમાં ઉભાગયા

લાગ્યા. આથી પરિણામે ક્રિયા જડતા, શુષ્કજ્ઞાન, બાહ્યક્રિયામાત્રમાંજ રાગ, સ્થૂલતા, આંતરદેષોની સંવૃદ્ધિ, વિવેકશક્તિને અભાવે પરીક્ષક શક્તિનો અભાવ, અયોગ્યનો આદર, કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય-યોગ્ય-અયોગ્ય ઔચિત્ય-અનૌચિત્યનું અજ્ઞાન અને એવાં બીજાં અનેક હાનિકર અનિષ્ટ તત્ત્વો પ્રજામાં પ્રસરી ગયાં. આ નામના ઉપદેશકોએ જો કંઈ પણ કર્યું હોય તો તે એટલુંજ કે જૈનપ્રજામાંથી ધર્મનું સંજ્ઞા-માત્ર નામ જતું અટકાવી રાખ્યું છે. ધર્મને સ્થાને ધર્માભાસ, જ્ઞાનને સ્થાને ક્રિયાજડતા આવ્યાં ખરાં પણ કોઇને કોઇ રૂપે ધર્મ રહ્યો તો ખરો (ઉપકાર !) નામના ઉપદેશકોએ અટકાવી રાખેલ એ નામના ધર્મથી કંઈ ખાસ વિશેષ લાભ નથી, એવા ધર્માભાસથી સંતોષ માની બેસી રહેવું એ શ્રેયસ્કર નથી.

જૈનદર્શન જે તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે, અને 'તર્ક' પર બંધા-એલ છે તેનું રહસ્યપૂર્ણ જ્ઞાન પામવાની યોગ્યતા સંસારવાસનામાં સુખ માનનારા, બહારના આડંબર-ટાપટીપ અને વિચારશૂન્ય ક્રિયામાં લાગી રહેલા જ્ઞાનવિહીન પુરુષોમાં હોવીજ ઘટતી નથી; તો એ દર્શનના કિતમ વિચારોને અન્યમાં સંક્રાન્ત કરવાની યોગ્યતા તો ક્યાંથીજ હોય ? જૈનધર્મ મહિન-અસ્વચ્છ-નાસ્તિક-સારરહિત અને અગ્રાહ્ય છે એનું કેટલેક સ્થળે મનાઈ ગય છે તે પણ એવા ના-મના ઉપદેશકોને પ્રતાપજ. લોકમત દંમેશાં હારે સમજીનેજ બંધાય છે એમ કંઈ નથી. લોકને કંઈ તત્ત્વ સમજવાની ખરી ઇચ્છા હોતી નથી. એમને અવકાશ નથી તેમ જરૂર પણ લાગતી નથી. એતો ઉપર ઉપરની ક્રિયા, બાહ્યવ્યાપાર, અનુયાયી વર્ગના આચાર વિચાર અને ધર્મની કહેવાની મુરાણુ કથાઓ ઉપરથી કંઈક સાધાર અને કંઈક નિરાધાર કલ્પનાઓને પ્રમાણરૂપે માની લઈ મન બાંધે છે. આવા સ્વભાવવાળો પ્રજાવર્ગ, નામના ઉપદેશકોના ઉપદેશ, શિથિલ

આચાર, જડ દ્વિપાશયશુભ અને અનુયાયી વર્ગની અજ્ઞાનયુક્ત અવિચારી પ્રવૃત્તિઓ ભ્રેષ્ઠ વિરુદ્ધ અનુમાન બાંધે તો તેમાં અપરાધ એમનો નહિ પણ જૈનદર્શનનાં જ્ઞાન તથા કર્મ આદિનાં રહસ્ય અને ગૌરવથી છેક અજ્ઞાન એવા અયોગ્ય ઉપદેશકોનો છે, એમ કહેવામાં ધૃષ્ટતા નહિજ ગણાય. આમ આપણે ભ્રેષ્ઠ કે કોઈ પણ સમાજ અને ધર્મની ક્ષત અવસ્થા થવામાં વિદ્વાન્ ઉપદેશક વર્ગ બહુ અગત્યનો ભાગ બળવે છે, અને વિશેષે કરીને એ વર્ગ જેમ ત્યાગી નિઃસ્પૃહી, સર્વસંગપરિત્યાગી, જ્ઞાનવિજ્ઞાનયુક્ત, દેશકાલાદિનો સુક્ષ્મ વિવેક કરી કર્તવ્ય યોજના ધડનાર, તેને અમલમાં ચૂકવાની તેમ ચૂકાવવાની શક્તિ ધરાવનાર અને તેથીજ પૂજ્ય અને વંદનીય હોય તેમ તે વધારે સાફ કામ બજાવી શકે છે. અહિં આ વાત લખતાં ભેખકને અભિમાન થાય છે કે જૈનમાં જે ચતુર્વિધ સંધનું બંધારણ તથા કર્તવ્યવિભાગ આદિની વ્યવસ્થા છે તે બહુ મુદ્દર, ઉપકારક, મોઝ્ય અને સર્વ પ્રકારના દેશકાળ પરિસ્થિતિમાં કામ લાગી શકે તેવી ઉત્તમ છે. આ ધર્મે સ્ત્રીઓને વિસારી નથી, મોક્ષનો અધિકાર તેના હાથ-માંથી છીનવી લીધો નથી, તેને પણ પરમમતિ પામવાનો અધિકાર સ્વીકાર્યો છે; અને વિવેક વિરામસંપન્ન મોક્ષેચ્છુ તેમજ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણયુક્ત સ્ત્રી ઇચ્છાનુસાર પુરૂષની પેઢેજ દીક્ષા લઈ શકે છે. આવા સાધ્વીના વર્ગ માટે કેટલાંક ઉત્તમ પ્રકારનાં બંધારણો બાંધવામાં આવ્યાં છે. સાધુવર્ગના ઉપદેશનો લાભ સ્ત્રીવર્ગ ચોક્કસજ મર્યાદામાં પામી શકે છે, તેનો સહવાસ અશુભ નિયમોને આધિન રહી સેવી શકે છે અર્થાત્ એથી સાધુવર્ગનો કંઈ વધારે લાભ લઈ શકાય એમ નથી. આ આર્ચકવર્ગની ઉન્નતિ માટે સાધ્વીનો વર્ગ બંધાયો છે. સંસારની કટુતામાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી વધારો નહિ પણ ધટાડો કરવા, તેને સ્વર્ગમય બનાવવા, સ્ત્રીનાં કર્તવ્યો તેમને મથાવત્ સમજાવવા,

કતવ્યમાં ઉત્સાહ લેતી કરવા, ધર્મ અને નીતિના સંસ્કાર બરવા, તે સાધ્વીવર્ગને કેળવવાની કેટલી અગત્ય છે એ વગેરે બાબતોનું વિવેચન કરવાનો અહિં પ્રસંગ નથી, તોપણ સુવિચારક વિવેચી વાચક જોઈ શકશે કે આ ધર્મ અને નીતિના, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનના સત્સંસ્કારથી સંસ્કૃત થએલા સાધ્વીવર્ગના સંસર્ગથી સ્ત્રીવર્ગ ધાર્મિક નીતિમય અને કર્તવ્યપરાયણ જીવન શીખી સંસાર સુધારી શકે છે, પોતાને અને પોતાનાં કુટુંબીઓને ઉચ્ચ ગતિએ લઈ જઈ શકે છે. પુરુષ અને સ્ત્રી વર્ગ જે રાત્રિદિવસ સંસારનાં કાર્યોના બારથી દબાયેલો, ધર્મ અને પરમાર્થ જ્ઞાન પામી શકવાને અતુક જ નહિ તેવી સ્થિતિમાં રહેલો છે, તેમને સાધુ અને સાધ્વી વર્ગ કે જે ઉપાધિથી મુક્ત છે, નચિંત છે, ધર્મ અને પરમાર્થનાં તથા નીતિ અને વ્યવહારનાં સ્વરૂપને યથાવત્ સમજી તથા સમજાવી શકે છે, ઉત્તમ પ્રકારનાં ચારિત્રશીલ છે, તે; ધર્મનાં સુવ્યવસ્થિત બંધારણોને લઈ પોતાનો જામ આપે-અજ્યુદય અને નિઃશ્રેયસ સાધક ઉપદેશ કરે એ બંધારણ કેટલું બધું સુંદર છે, કેતમ છે, સુધટિત છે. ધર્મ, નીતિ, ચારિત્ર્ય, મંયમ, તપ આદિ સારિત્વક વ્રતિ અને પ્રવૃત્તિઓનાં વાતાવરણપૂર્ણ ન્યાયક, કેતમ સત્કારવાળા, મંયમી, ચારિત્રશીલ, સ્વચ્છતાવાદી જાતના વ્યક્તિ માનુ-માની વર્ગ અને શ્રદ્ધા, તત્પરતા, જેવાં ગુણ ગુણ એ વ્યવસ્થા, નીતિ, જોડો, ધર્મ કેપર રૂચિ રાખનારો જાતના વ્યક્તિના વર્ગ આ માની સુધારના સંયોગ; અહો ! આ દેશને કેટલું બધું રચ્ય, આકર્ષક, રોચક અને મોહક છે ! આ કેટલું બધું ઉન્નતરૂપે વ્યવસ્થા છે ! ધન્ય છે તે શાસનના રચનારા-એને ! ધન્ય છે તે તત્ત્વમાનના-કલાકારાદિના રચ્ય જ્ઞાનવાળા સમયે કેપર રૂપેને કે જેમના પ્રવચનથી, ગુદ્ધ મુકરૂપોથી અને સત્ય વિચારથી જેન ધર્મ એક રખત સત્પરિપક્વને પામી ચૂક્યો હતો;

અકબર અને જહાંગીર-જેવા બાદશાહો પાસે પોતાનાં તીર્થસ્થળોમાં હિંસા બંધ કરવાના પરવાના લેઈ શક્યો હતા ! એક વખત મ્હોટા મ્હોટા રાજા રાણાઓ આ શાસનની સલામાં મસ્તક નંભાવતા હતા, નિઃસ્પૃહી ત્યાગી સાધુ મહાત્માઓના પગ પાસે પોતાનાં રાજ્યની સર્વ વિભૂતિ-ઐશ્વર્ય અર્પણ કરતા હતા, તેમના સામે હાથ જોડી ઉભા રહેતા હતા; અને આ મહાત્માઓ પણ તત્ત્વ બાવનાઓમાં, તત્ત્વ ચિંતનમાં અને સ્વકર્તવ્યમાં એટલા મસ્ત રહેતા હતા કે એ સર્વથી લેશ પણ ડગતા નહિ, પોતાનાં લક્ષ્યથી બ્રહ્મ થતા નહિ કે ધર્મ કે કરતા નહિ. પરંતુ ક્યાં છે તે રમ્ય મનોહર ચિત્ર ? ક્યાં છે તે ઉત્તમ વાતાવરણથી યુક્ત સ્થાનકો ? ક્યાં છે એ જ્ઞાની ચારિત્રથીય તત્ત્વનિષ્ઠ સાધુ મહાત્માઓ ? ક્યાં છે તે ધર્મ ઉપર રૂચિ રાખનારો શ્રદાળુ જોતા વર્ગ ? ક્યાં છે એ વખતનાં આશ્રમ પરિણામો ? શી કાળની વિચિત્રતા, શ્રદ્ધાના અવગણ યોગ, શી અગમ્ય કારણોની પરંપરા ! ! ! એમાંનું આજ દશુએ નથી. “ કશું નથી ” એટલે કેવલ શૂન્ય છે એમ નથી. આ ઉદ્દમાર સમય રીતે છે નહિ, ઢોધ પણ શકે નહિ, મને તેમ નો એ માનવદષ્ટિ પરિચિત્ત છે, અમુક મર્યાદાથી બહાર તેની મનિ છે નહિ અને અજાનાદત છે એટલે આ દષ્ટિની પરિચિત્તતા તથા જ્ઞાનની અદ્વિતતાના અંશ એ ઉદ્દમાર કદા-કદાનાં કારણોમાં બગી જાય.

વજ્રપાનાદિ ઉપકરણોની તાલમેલ, સિધ્ધ, ક્ષેત્ર અને પુસ્તકો-વજ્રા, આકાર શાણીની તજનીજ અને ગોચરીનાજ નિયમોનું પાન પાન વ્યાખ્યાન તથા જ્ઞાન તેમજ ગ્રામ મપાટા અને સાધુત્વને અસાધન રૂપ દોષ તેવી બીજી ત્રીજી શ્રદ્ધિઃ એમાં સાધુનું જીવન વ્યતીત થાય તો તેથી વધારે શીકણી વાત દષ્ટ છે વાર ? કેટલેક સ્થળે તો સમજ્યા વગરના સ્વ-સિદ્ધાન્તોના અશુદ્ધ મુખપદ બોલ્યા

વાંચ્યા ઉપરાંત અન્ય શાસ્ત્રનાં વાંચનનો, કાવ્ય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, ફિલસૂફી આદિના અભ્યાસનો, વિદ્યવ્યર્થનો, અન્ય ધર્મના વિચારોના સંસર્ગનો વગેરે અનેક બાબતોનો સ્પષ્ટ નિષેધ હોઈ જ્ઞાન અને સુધારાનાં દ્વાર બંધ થયાં છે. ધર્મને નામે સંકુચિત દષ્ટિ, અપવિત્રતા, વહેમ અને જડતા ઉપદેશાય છે, તેનાજ સંસ્કારોને દઢાવાય છે. અને કંઈ પણ સત્ક્રિયા થાય તો ધર્મનો ભંગ થાય, સમક્ષિત નાશ થાય, કર્મ બંધ થાય એવી માન્યતાથી કેવળ અહંત્વપૂર્વક આત્મ-પરાયણ રહેવામાં ધર્મ અને મુનિત્વ રહેલાં સમજાય છે. મુનિત્વ શામાં છે એનો શાસ્ત્ર તેમ વ્યવહારની દષ્ટિએ વિચાર કરતાં એમ તો નહિજ સિદ્ધ થાય કે પૂર્વોક્ત વ્યવહારનાં સેવનમાં, નિયમબદ્ધ ખાનપાનનાં પાલનમાં, ડોળડમાકવાળાં ટાપટીપીઆં ભાષણોમાં, નાટકીઆં ગાયનો રચવામાં અને જેવાં તેવાં પુસ્તકો બહાર પાડવામાં મુનિત્વ સમાયલું છે; તો પછી પરસ્પર વિદ્વેષ અને કલહ કરવામાં, અન્યનાં છિદ્રો તપાસવામાં, સામાના જરા જેટલા દોષને મોટોટો કરી બતાવવામાં, જીણી જીણી વાતોને મનમાં રાખી કુસંપ વધારવામાં, પોતાના વાડામાંનાં ઘેટાંઓ બીજાના વાડામાં ધુસી ન જાય તે માટે એક નાદાન ભરવાડ જેટલાજ જુસ્સાથી મોટોટો ટોચોરા લઈ સખ્ત વિખેયા ભર્યા પ્રહારો કરવામાં, શિષ્ય કરતા માટે એક અનુકૂળ શરૂઆત જેટલીજ ચિંતા સેવી ગમે તેના પ્રપંચોના પાલન અને તપસ્યાનાં ભોગ્યા અજ્ઞાન વર્ગને દસાવવામાં મુનિત્વ ક્યાંથી હોય ? પરંતુ જનોદેવો દોરામાં બ્રાહ્મણુત્વ અને મનતા ચિદરૂપી સન્યાસાત્ત મનાય છે તેમ એવા નિષિદ્ધ વ્યવહારોના મુનિત્વ મનાઈ ગયું છે. વિરાગ, અભ્યાસ, વિચાર-રજા, ધર્મધ્યાન, સત્યજ્ઞાન, પ્રમાદિના નિષેધાસંકેતો, અભ્યુદય નિર્મલપદ સાધક ઉપદેશ, શિષ્યજ્ઞ, એનાં તો નાખનાંજ રહ્યાં છે. કોઈ કેટલેક ઉપદેશકનાં અભ્યાસોનાં એનાં નામ આવે છે ખરાં ! 'મનના-

મુનિરૂપ્યે : મનન કરે છે આટલું 'મુનિ' કહેવાય છે, પરંતુ મનન શાનું ? શું આદાર, નિષ્ઠા, બધા, મધુનાદિ પશુ મુનિનું ? શું દેવેશ આપ સ્વામીનું ? પરચિદ્દ દર્શન, અને પરનિષ્ઠા કથનનું ? સાત્ત્વનિષ્ઠ ત્યાગ્ય વ્યવહારનું ? ના, ના, એમ તો નજ દોષ ! પણ મુનિઓનું એ મનન તે નિષ્ઠા સેવકતા ચરીર આદિનાં વિરમણ પૂર્વક આત્મભાવનું, સાત્ત્વનું, લોકરિચતિનું, દેશકાલાદિનું, વારંવાર બદલાતી જતી જવાબદારીઓનું મનન છે. આવાં મનનમાં નિમગ્ન એજ મુનિ. આવાં મનનને પરિભ્રામે નીપજતી સંસય અને વિપર્યય રહિત નિશ્ચિત કૌતુક્ય પદ્ધતિને ધડવામાં અને જવાબદારી બજાવવામાં તત્પર એજ મુનિ. આત્મહિત સાધી ચૂકેલો, બવસાગર તરી પાર ગએલો, અદેતુક દયાથી લોકહિત અર્થે ચતુર્માન એજ 'યતિ' આનન્દ-ધર્મોર્થિમાં કશું છે કે "આત્મશાંતિ અમળું કહાવે, બીજને-તો દ્રવ્યસિંહીરે."

અખો બક્ષા પણ કહે છે કે—

આત્મ જાણે તે નયજાતિ,
શું થયું ધીળાં બગચાંવતી;
તોડે જોડે જોડે વાજ,
એ સડે ઉપરનો જાંજાળ.

ચાન્ત, દાન્ત, ધીર, સમદેશરહિત, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને સંયમમાંજ કીધ કરનાર-પ્રીતિ રાખનાર, તૃપ્તિ લેનાર, તત્ત્વદર્શી, તત્ત્વ-નિષ્ઠ તેજ પૂજ્ય વન્દનીય જૈનમુનિ છે. સાત્ત્વપ્રદીપના પ્રકાશરહે આતું આદર્શ મુનિત્વ સ્પષ્ટ સમજાય છે. ચિત્તમન દોષોનાં સામર્થ્યવદ્યાત આ વાત ન સમજીએ, એ પ્રકાશથી જ્ઞાન પામી તદ્વત્સાર ન વર્તીએ તો આપણો દોષ છે, અને તેની શિક્ષા પણ આપણને જોગ્યવી પડે છે—

જમાનો પલટાયો છે. હજી પલટાય છે. મુદ્રણકલા, પત્રવ્યવહારની થયેલી સવડ, કેળવણીની સુલભતા, પાશ્ચાત્ય વિચારોનો સદવાસ, નવશિક્ષિત યુવકવર્ગ, ગદ્યાયણા દેશકાળાદિનો યોગ થયો છે. અધ્યત્ત્વ, ધર્મવેલણ, ગચ્છભેદના કલહ, મતભેદની અસહિષ્ણુતા, હૃદયસંક્રોચ, સ્વાર્થ, આડંબર, ગાજી વિચાર-શૂન્ય ક્રિયા પરાયણતા; એ સર્વને સ્થાને કોઈ કોઈ સ્થળે કંઈક કંઈક વિચારયુક્ત શ્રદ્ધા, ખર્ચે ધર્માભિમાન, સદનશીલતા, હૃદયવિસ્તાર, પરાર્થયુક્તિ, તત્ત્વજ્ઞાનના અને જ્ઞાનપર રચિ, આંતર દોષો ટાળવાની પ્રવૃત્તિ, તથા દરેકનું કલ્પું સાંભળવાની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. જમાનો વિચારસ્વાતંત્ર્યનો છે. ન્યાયસિદ્ધ પ્રમાણોની કસોટીએ ચઢાવેલા સિદ્ધાન્તોના સ્વીકારાય છે, દરેક સિદ્ધાન્તનું રદસ્ય જોવાય છે. દરેક ક્રિયાનું પ્રયોજન-ફલ-વિધિ પૂછાય છે જેવું તેવું ચક્રાવી જોવામાં આવતું નથી. આની અસર મુનિવર્ગ ઉપર થવા માંડી છે અને એ વર્ગ પણ પોતાની ખરી મદદતા શામાં છે તે સમજવા લાગ્યો છે.

મુનિઓએ કેવા થયું અને શું કર્યું એ પ્રશ્નો નિરંતર વિચારવા લાગ્યા. તેમના કેટલાક ધર્મો દેશકાળાદિની દૃષ્ટિએ ફેરવાય છે, કેટલાક નથી ફેરવાતા. જમાનાનો વિચાર કરી પ્રગટિત માટે નિઃશ્ચયભાવે તત્ત્વને જેવું જોઈ તેમને માટે હર્ષ્ય પ્રવૃત્તિ છે. ભગવાન મુનિ, શકે, શુદ્ધ, પતંગલી વગેરે પૈર્વાત અને કેન્દ્ર, સીલ, હર્ષ્ય સંપ્રેક્ષક વગેરે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞ, અર્થ શાસ્ત્રી, ન્યાય શાસ્ત્રીઓના વિચારોને પ્રેરણા, સંજ્ઞા, મદદવાસ, અને આજીવ્યાવૃત્તી દવાને લઈને તેમના કેટલાક સંપ્રેક્ષકો એ સર્વોપર લડા ચાલી. હર્ષ્ય પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞો દરેકદરેકે અજ્ઞાન કરવાર, યોગી ભોજનને અમલમાં લેવાર, તેમજ મહાવગ્દો મહિા મહાવગ્દો મુનિ વર્ગની અભ્યાસે જમાનને જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞોના દરેકે, અને

સ્વતંત્ર ભેગોથી વાઠેક થઇ નવસિક્ષિત યુવકોને નવીન પદ્ધતિએ જૈનધર્મનાં રહસ્યભૂત તત્ત્વો સમજાવવાની અગત્ય છે. નવીન દિલસુરી સાથે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને સરખાવી સર્વે હકીકત બરાબર રીતે સમજાવવા-ઉપદેશવા પૂરતી જ્ઞાનસામગ્રી મેળવવી જોઈએ; પ્રજાની જરૂરી-આતો અને પરિસ્થિતિ સમજી તેના ઉદ્ધાર માટે વિચાર પુરઃસર ઉપદેશ પદ્ધતિ ધરાવી જોઈએ.

મુનિજીવન શું છે, કેવું છે અને કેવું હોવું જોઈએ ઇત્યાદિ બાબ-તોનું દિગ્દર્શન આવી રીતે સમાપ્ત થાય છે-હવે શીમત્ ઠર્મસિંહજી સ્વામીનું મુનિજીવન જોવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. એમણે ગૃહસ્થાશ્રમ સેવ્યો નથી, અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું છે એટલે તેમનાં ગૃહજીવન, કુટુંબ-જીવન ઇત્યાદિ વિષયો જોવા રહેતા નથી. એમણે ગૃહસ્થાશ્રમ ન સ્વીકારવામાં બૂલ કરી હતી કે નહિ એ બાબત અદિ' વિવેચ્ય નથી. એમનાં ઉત્તમ પ્રકારનાં મુનિજીવનને ધડનાર જે જે દારણો આપણે જાણી શકીએ છીએ તે સર્વ સંબંધી દ્રૂંક હકીકત જોઇ જવા જેવી છે, એથી એમનાં આંતર જીવનનું સ્વરૂપાસી પળુ દર્શન થઇ શકશે.

પ્રકરણ ૬ દું.

આહ્ય દેખાવ:—શરીર, બુદ્ધિ, દૃઢ્ય.

(૧) શરીર.

શરીર માહુ નાવૈતિ ।

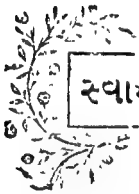
જીવો બુચ્છ નાવિઓ

સંસારો અણવો ઉત્તો ।

જં તરન્તિ મહેસિણો ॥

બાવાર્થ:—સંસાર એ સમુદ્ર, શરીર એ નાવ અને જીવ એ નાવને ખેડનાર છે. એ સંસાર સમુદ્રને મોક્ષના ગવેષી મહાત્માઓ તરી જાય છે.

ઉત્તરાધ્યયન અ० ૨૩. ગા० ૭૩.

સ્વામા શ્રી કર્મસિંદહ ગામડાંના રાજા અને નીરોગી હવામાં
કેળવી દત્તા, રાંદેરી ચાતાવરણની દુષ્ટ ગંધથી

હિન રથનિમાં રથ્યા દત્તા, સાદા આહાર વિહાર, કસ-
રત અને કામકાજમાં પ્રેમાયજ્ઞ દત્તા, બાળી, સોપારી, તમાકુ, બજાર
જ્યાં દુર્વ્યસનોના પાસ તેમને લાગેજ ન હતો. તેમજ મનને વિકારી
બનાવી કુન્માર્ગે ચડાવી દે તેવી સંગતિથી અચળા પામ્યા હતા.
એટલે મૃગથીજ તેમનાં શરીરનો બાંધ મજબુત હતો. પાછળથી

• પાછલી અવસ્થામાં રોગનાં તારણને ત્રીધે બજાર મુઘવાની ફરજ
પડી હતી.

અખંડ પ્રભવર્થ, નિયમિત વિશુદ્ધ આંહાર વિહાર, અભ્યાસ, સત્સંગમ, હૃદસાધ્ય તપ, અખંડ વિહાર, ધર્મચિંતન, તત્ત્વનિષ્ઠા આદિનું સેવન થતાં શરીર સુદૃઢ, નીરોગ, સુરૂપ, કાન્તિમાન અને તેજસ્વી બન્યું હતું. એમની મુખપ્રભા જેવા આવનારનાં મનપર સારી અસર પાડે તથા માનપ્રુદ્ધિ પ્રેરે એવી હતી. તો પણ પ્રથમ દર્શને એમનાં જ્ઞાન અનુભવ અને પ્રુદ્ધિનો ખ્યાલ આપે એવાં સ્પષ્ટ ચિહ્ન તેમાં જણાતાં ન હતાં. સાદી રીતભાત, ઝોઘી ધાંધલવાળું વર્તન, દંભ, ડોળ અને દેખાવથી રહિન કચ્ચાર આચાર, શાન્તિ અને જ્ઞાન જેવા મુશ્વેતે લીધે ઝોઘા પરિચયવાળાને તેમની મદત્તાની માફીની ભાગ્યે જ મળી શકે. 'જાણતિશુંજાનુ કવયતિ' એ કથની અનુસાર એમના મુનિગુણ સુન્દર મદાનુભાવ આકૃતિથી સુચિચારક વર્ગને સ્પષ્ટ દીસી આવતા.

એમનું શરીર ઉચ્ચાઈમાં મધ્યમ કદથી સહેજ વધારે હતું. શરીર ગૌર પ્રચંડ અને ભરેલું હતું. એમનો સમગ્ર દેખાવ સુવાવરણમાં તેમ જ હાવરણમાં આકર્ષક અને વિશ્વાસઘનક હતો. એમની નેત્રકક્ષિત્રિ એવી તો સારી હતી કે ચંદના અન્તરાગ્રામાં વાંચતા અને લખતા તેમજ શુકના તારાના અન્તરાગ્રામાં પણ તેઓ વાંચી શકતા. લખાણ, વાચન, તપ અને બીજાં અનુજનોથી પાછડી અવરણમાં આંખનું તેજ સહેજ ઝાણું થયું હતું.

એમનું બબ્બ અને તેજસ્વી હપાણ, હરેશ અંખો અને શાન્ત મુખમુદ્રા એ સર્વ અન્યથર્મોના પણ અદા અને જ્ઞાન પ્રેરતાં. શરીર-સ્પૃશ્ચર્ચિયોપર તેમનો વહીવટ અદ્ભુત હતો. રિધર આત્મે દર્શિને રિધર સ્થાપકને તેઓ પહેલા પખન મુખી ખેતી શકતા. અવશ્યન કામની તેમની મુખમુદ્રા જોવાં બારીક અવલોકન કરનારને સ્પષ્ટ જણાય છે કે અન્દરની યનપૂર્વ નિર્વાસન જ્ઞાનપુજા શાન્તિને ત્યાં તેમનો બાલ

પોતાનાં વસ્ત્રાદિને તેમજ શરીરને સ્વચ્છ અને યોગ્ય ઉપાધ રાખવાની ઠાગજી સખતા અને અપવિત્રતા ગંદાઈ અને મલિનતાથી હમેશ બચતા. શરીર અને વસ્ત્રાદિની વિશુદ્ધિ ઉપર એમને બહુ પ્રેમ હતો. જૈનધર્મ અશુચિનો માર્ગ છે એવી ભમણા કેટલાકને 'રહે છે. તે ઠાગવા માટે તેઓ પોતાનાં દૃષ્ટાન્તથી અને શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણથી પ્રયત્ન કરતા. જૈનધર્મ અશુચિનો માર્ગ નથી એ જાણવાવાને યોગ્ય શાસ્ત્ર પ્રમાણોનો અદ્ધિ ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે.*

શી નિશાધજી અને શી સ્થાનાંગસૂત્રમાં સ્પષ્ટરીતે જાણવામાં આવ્યું છે કે સાધુ નિરતિયાર ક્રિયા પાળે અને મલાદિ અશુચિને દૂર કરે. જો મુનિ મલોત્સર્ગ પછી પાણીથી શાય ન કરે તો એને એક માસનું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. શાય પાંચ પ્રકારે થઈ શકે છે:-૧૪વી, પાણી, અમિ, બ્રહ્મચર્ય અને મંત્ર. શી સ્થાનાંગજી સૂત્ર કહે છે:-

વશાયિહે ઉરાલિય અસઝાદપ પનન્તે તં જહા અદ્ધિ, મંસે, સોળિપં, અમુદ, સામન્તં, મસાજસમંતં, ચંદાયરાપ, સુરો-યરાપ, પઢજે, રાયડગ્ગહે, ડયસયસ, અન્તો ઓરાલિય શરીરે ॥

હાક, માંસ, લોહી, મલમૂત્ર, રમચાન સમીપ, ચંદ્રમહાસુ, સૂર્ય મહાસુ, રાજા અમાત્ય સેનાપત્યાદિ મરણ, રાજધુક, ઉપાશ્રયમાં જીવરહિતનું મનુષ્યાદિનું આદાગિક શરીર લોપ એ દશ કારણે સાધુ પ્રમુખને સ્ત્રાદિકનું પહન પાહન કરવું નહિ.

શી આવરયકમાં લખ્યું છે કે:-

* એક જીવનકાળમાં આવા કેટલાક ઉદ્દેશ્યો કરવાકેને અસ્થાને જાણારો પરંતુ જૈનધર્મના અતર્પન સદસ્યો, ક્રિયાદાદ, આચાર પદ્ધતિઓ, વિચાર પ્રભુસિદ્ધાંતો દત્વાદિનું પરિસ્ત્રાવન કરવા, આચાર્યશ્રીના તં તે સંજ પના વિચાર જાણવાવા, તેમજ તેમનું મૂલ્યજીવન પ્રકારમાં લાવવા માટે એમ કરવાની ચેટોટી જરૂર છે.

આચાર્યશ્રીના વિચારો અમુક સાંકડા મેશવામાંજ બાટવાઈ રહ્યા ન હતા. તેમજે ચાલેા જોવા હતાં, બહુ જાનોનો સમાગમ મેળો દતો, વિસ્તૃત વિદાર થયો હતો એટલે તેમની દષ્ટિ વિચાર બની હતી અને વિચારો પણ છૂટ-કઢાર—નહિ કે નિર્ગૂણ ઉગ્રાંખણ બન્યા હતા. (છૂટ-વિચારને નામે કેટલેક સ્થળે રચાઈને વર્તન ચલાવાય છે. ચાલનું, અને ચોલનું બંધન છે ત્રણી નંખાય છે. એવા છૂટ વિચાર નિંધ છે ત્યાંજ છે) બાલાનર પવિત્રતા અને વિશુદ્ધિની મહત્તા દેટણી એ તેઓ બહુ સારી રીતે સમજતા હતા એટલે વસ્ત્ર, પાત્ર શરીર અને બીજાં પરિવેષન ને સ્વચ્છ પવિત્ર અને યોગ્ય વ્યવસ્થામાં રાખવા માટે તેમને સારો આગ્રહ હતો. તેમના આદાર વિદાર નિર્દોષ સારિત્વ હતા, વર્તન નિયમિત હતું, કોઈ જાનની કુટેવ હતી નહિ, તેમજ પોને અખંડ વિદારી અને તપસ્વી હતા. એટલે શરીરની તમામ શક્તિઓ રક્ષાવસ્થામાં પણ રહી રહી હતી.

અંતઃકરણને વશ રાખવાનું બધું, હિંદુઓને વશ રાખવાનું બધું તેમજ સજસ તામસ બધને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન એ સર્વને માટે આદારશિક્ષકને વશ રાખવાની જરૂર છે. કૃપચાલિ ક્રિયાઓથી દેહને કદ આપવામાં એજ લક્ષ્ય છે. “ દેહને દુઃખ આપવામાં મદદ હસ છે ” એવાં વાક્યો ખરો લક્ષ્યાર્થ ન સમજતાં કેટલાક જાણુ દેહને કદ આપવામાંજ દુષ્ટતાના અને છે. જે કૌંસને માટે કૃપચાલિથી દેહને કદ અપાય છે. ને કૌંસ મિદ કરવા તરફ કોઈનુંજ લક્ષ્ય જાય છે. આચાર્યશ્રીએ આ બાબતમાં એક પ્રકરણ પોતાની નોંધ પોથીમાં લખ્યું છે ત નીચે પ્રમાણે—

સ્વદં પિવામં દુસ્મિત્તં
સ્વીદ્યં અર્દ્યં મયં ।
અદિ જાતે અવર્જાઓ
દેદ દુષ્કર્મ મહાપાતમ્ ॥

૧૯ પેશાદિક મુર અપેક્ષન ૮

એ ગાથાપર ટીકા લખતાં હરિભદ્રસુરિ કહે છે કે ભૂખ તરસ વિપમભૂમિ આદિરૂપ દુઃશય્યા, ઠંડી ગરમી, મોહની કર્મથી ઉદ્ભવેલી અરતિ, વ્યાધાદિથી ઉત્પન્ન થએલો ભય એ સર્વને અવ્યથિત મને-અદીનમને સહી લેવાં એવું ચિંતવીને કે દેહ દુઃખ છે તે મહાશૂન વાળું છે-એ સર્વથી વ્યથિત નહિ થઈ જતાં જે લક્ષ્યસ્થાને પહોંચવું છે તેને પહોંચવા મંડયા રહેવું. અહિં દેહને દુઃખ દેવામાંજ શુષ્ક પ્રજાએ પીલવામાં મહાશૂન છે એમ કહેવાનો ભાવ નથી. પરંતુ અમુક લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવામાં કેટલાંક દેહકષ્ટ વેઠવાં પડે છે-આ દેહ કષ્ટ વખતે ઉપ-ઉપજાવી કહાડેલાં પણ હોય-આવશ્યક બલ અને વીર્ય મેળવવા માટે આમ સાર્ત્ત્રિક બલ મેળવવાને ઉપજાવી કહાડેલાં કે અચિંતિત અક-સ્માત આવી પડેલાં કષ્ટો સહી લેવાં અને લક્ષ્યથી બ્રષ્ટ ન થવું. આમ થાય તોજ મહાશૂનરૂપ મોક્ષ મળે. પૂજ્ય શ્રી પરિપહો દંડતાથી સહન કરતા. તેમની તિતિક્ષાશક્તિ અદ્ભુત હતી, પરંતુ શુષ્ક કષ્ટ સહનમાંજ* પરમ અને અરમ પુરુષાર્થ રહેલો છે એમ માનતા નહિ. પ્રવાહ પતિત અચિંતિત અસંકલ્પિત દુઃખો અપ્રતિકારપૂર્વક-ચિંતા વિજાપ કર્યા વગર દંડ રહેતે સહેવાં પણ જરૂરાર્થ સિદ્ધ કરવામાં હડી ન જવું એનાં ખર્ગી સીરતા છે; આગ્રસ અને રીય એવીજ રસાય છે. અન્યથા એ ક્રોધી થાય છે.

* મહાનરો મઃ સમયગત દેહં, વૃદ્ધામનવાય વચક રહતુઃ નાપાયઃ-
જગત્તિચારકા નાના પ્રચારના રૂપ કરી કુચા પેદની પર જવું કરવા મદદે
ભૂમિ રહેવામાંજ રહેતો, કરવાનું કરે છે. જ્યાં-સમયગત પુરુષા વિચારના
હેતુએનાં તત્ત્વિનના કરવા મનનું સાધન પ્રયત્ન છે. અને જગત્તિ ચાલ
દેહાદિના રાગો તેમા આપે છે.

(૨) બુદ્ધિ.

હિંદુઓનાં ઉપનિષદ્ નામક એક પુરાણાં પુસ્તકમાં મનુષ્યદેહને રચતું ૨૫૬ આપી મોક્ષપામે પહોંચવાનાં સાધનરૂપ રચ તે દેહ, ૨૫૬ તે રથી, બુદ્ધિ એ સારથી, મન લગામ અને ઇન્દ્રિયો યોગ તથા વિષયો તે રસ્તા એમ સમજાવેલ છે. કાર્ય શું અને અકાર્ય શું એનો વિવેક કરી ચક્રવાને સમર્થ બુદ્ધિ હોય તો તે મનને કાબુમાં, શબ્દો ઇન્દ્રિયોને આડે માર્ગે જતા ન દેતાં સીધે રસ્તે ચક્રાવી શકવને પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. અર્થાત્ સારી કે નકારી ગતિ બુદ્ધિવડેજ પમાય છે એવો અહિં હિતિાર્થ છે. સાચા અને શુરઓ તો દીપવત્ પ્રકાશ પાડી બતાવી આપે છે કે બયસ્થાન ક્યાં છે. આ બયસ્થાનને બુદ્ધિ ૨૫ સારથી સમજે નહિ-ઓગળે નહિ તો આડે રસ્તે ચક્રી જઈ શકવને ખાશમાં નાખે છે. બુદ્ધિમાં મારવાને બદલે તારવાની શક્તિ ખીણે તે માટે પ્રથમ ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ મેળવવો જોઈએ તે મનને તેમજ આદાર વિહાર વગેરેને પવિત્ર રાખવાં જોઈએ. ‘વાદશ્યં મક્ષંયેષ્યાત્તં બુદ્ધિર્મયતિ તાદૃશી’ તેમજ ‘બુદ્ધિઃ કર્માતુસારિણી’ એ વાક્યો ધણા જન બોલે છે પણ તેનો મર્મ યથાવત્ સમજનારા બહુ યોગ હોય છે. અમ આદાર તે કેવળ યોગાક નહિ પણ જે જે પદાર્થનો આપણે આપણા અંતરમાં સંગ્રહ કરીએ છીએ તે સર્વ આદારજ છે. આપણે આપણા આત્માના ઉપભોગ માટે શબ્દાદિ ઇન્દ્રિય જ્ઞાનનો જે સંગ્રહ કરીએ છીએ તે આદારજ છે. મન ઇન્દ્રિય અને શરીરને પોષે તે તેનું તેનું અન્ન છે. એવા અન્નની વિશુદ્ધિ ઉપર બુદ્ધિની વિશુદ્ધિનો આધાર છે. જે પવિત્ર છે, જેના આચાર-વિચાર, આદારવિહાર સત્ત્વગુણપોષક છે; તેની બુદ્ધિ તેજસ્વી છે, વિવેકી અને વિજ્ઞાનવતી છે.

સ્વામીથી દર્શનસિદ્ધાંતની બુદ્ધિનું સ્વરૂપ પૂર્વ ક્રમોંએ ધરેલું હતું

એ ગાથાપર ટીકા લખતાં હરિભદ્રસુરિ કહે છે કે ભૂખ તરમ
વિષમભૂમિ આદિરૂપ દુઃશય્યા, ઠંડી ગરમી, મોહની કર્મથી ઉદ્ભવેલી
અરતિ, વ્યાધાદિથી ઉત્પન્ન થએલો ભય એ સર્વને અવ્યથિત મને-
અદીનમને સહી લેવાં એવું ચિંતવીને કે દેહ દુઃખ છે તે મહાદુઃખ વાળું
છે-એ સર્વથી વ્યથિત નહિ થઈ જતાં જે લક્ષ્યસ્થાને પહોંચવું છે
તેને પહોંચવા મંડ્યા રહેવું. અહિં દેહને દુઃખ દેવામાંજ શુદ્ધ પ્રજ્ઞાએ
પીલવામાં મહાદુઃખ છે એમ કહેવાનો ભાવ નથી. પરંતુ અમુક લક્ષ્યને
સિદ્ધ કરવામાં કેટલાંક દેહકષ્ટ વેઠવાં પડે. છે-આ દેહ કષ્ટ વખતે ઉપ-
ઉપજીવી કહાડેલાં પણ હોય-આવશ્યક બલ અને વીર્ય મેળવવા માટે
આમ સાત્ત્વિક બલ મેળવવાને ઉપજીવી કહાડેલાં કે અચિંતિત અક-
સ્માત આવી પડેલાં કષ્ટો સહી લેવાં અને લક્ષ્યથી ભ્રષ્ટ ન થવું.
આમ થાય તોજ મહાદુઃખરૂપ મોક્ષ મળે. પૂજ્ય શ્રી પરિપટ્ટો દ્વંતાથી
સહન કરતા. તેમની તિતિક્ષાશક્તિ અદ્ભુત હતી, પરંતુ શુદ્ધ કષ્ટ
સહનમાંજ* પરમ અને અરમ પુરુષાર્થ રહેલો છે એમ માનતા નહિ.
પ્રવાહ પતિત અચિંતિત અસંકલ્પિત દુઃખો અપ્રતિકારપૂર્વક-ચિંતા
વિલાપ કર્યા વગર દૃઢ રહીને સહેવાં પણ લક્ષ્યાર્થ સિદ્ધ કરવામાં
હઠી ન જવું એમાં ખગી ચીરતા છે; જોગસ અને વીર્ય એથીજ રક્ષાય
છે. અન્યથા એ લીણ થાય છે.

ન જ્ઞાનપાંગમઃ સમવાન્ન દેહં, બુદ્ધામનવાપિ વિકારદેનુઃ ભાવાર્થઃ-
જ. વિચારકો નાના પ્રગરના ૧૫ વરી છુપા વેડેલી પર જવ નરવા બરડે
ખૂબ રહવામાંજ દેહને ઉપયોગ વરે છે. જ્યારે સમવજ પુરુષો વિકારના
દેનુભાવ નાનિનજી કરવા મનજી સાનક્ય પ્રગરવે છે. અને જરૂર વાર
દેહક્રિયા નાકો તેમજ આપે છે.

જુદી વિસ્તૃત અને તેજસ્વી બની દત્તી. ધર્મ ચિંતન, ધર્મક્રિયા, વિરામ અને સ્વાધ્યાયથી પવિત્ર નિર્મોદી અને ચાન્ત બની દત્તી. સત્ય ખાતર એટલી વાત સ્પષ્ટ રીતે વિના સંકેતે સખવી પડે છે કે વર્તમાન જમાનાને સર્વથા અનુકૂળ થઈ પડે તેવાં તત્ત્વો એ જુદિમાં નહતાં. તેમ તે એટલી બધી ઉગ્રજુવાળી પણ નહતી. અમર્યાદ સુધ્ધ નહતી. ક્ષાલના જમાનાના નવચિંતિન યુવકોને સર્વાંશે સંતોષ આપી શકે એવી નહતી. પરમાર્થ દષ્ટિએ જેવી નિર્મોદી વિશુદ્ધ જુદિની અપેક્ષા છે તેવી નિર્મોદી વિશુદ્ધ અને અનાસક્ત જુદિ તેમનામાં જણાઈ છે. વ્યવહાર પક્ષે જોતાં જે પ્રદેશ તેમની હનંધ્ય જૂમિ તરીકે અંકાયેા દત્તો, જે કાગમાં તેઓ વર્તતા હતા તે પ્રદેશ અને તે કાગની ખર્પાદામાં પડવીને શોભાવે એવા પ્રકારનાં તત્ત્વો પણ વિકસિત થયાં હતાં એમ એાક્ષર સાલમ પડે છે.

એક જીન સાધુને કેવા પ્રકારની જુદિની જરૂર છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક દરનાં અનેક રીતે અપાય એ બનવા જોય છે. સામાન્યતઃ એટલું તો સર્વમાન્ય થશે કે એ વર્ગે માટે જે પ્રશ્નિઓ યાસે વિધાન કરેલી છે, દેશકાગ સંજય-પરિચયને લીધે જે દરજ્જે મનુષ્ય તરીકે, ધર્મગુર તરીકે કે તત્ત્વજ્ઞ તરીકે તેમના પર ઉભી થાય છે, જે કોશ માટે એ વર્ગે આ જીવન એટલી પસંદ કરી છે; તે કંઈકની સિદ્ધિ થવા માટે જે કાંઈ ગુણ વિરામ આદિ સાધનોની અપેક્ષા છે તે કામ વિદિત, પ્રશ્નિ, તે દરજ્જે અને તે સુધ્ધને સમજતે તેમજ આચરવા-જાનવવા-મેજવવાની કળિયાળી જુદિની તેમને મુખ્યત્વે કરીને જરૂર છે. આમાં જેટલી ન્યૂનતા તેટલી સાધુત્વમાં આપી માની કશા પુદિને કેટલીક કેવળ સામાન્ય વિગતેથી બરી પાંચ પચાસ અઘાન કોશનાં મંડળમાં વાદ વાદ, પામરા સાર સામાન્ય દર્શિઓ અને આમન્ય પ્રકારની નેપ્તિઓ ખદાર પડે.

નારા અને વિજ્ઞાનને સિદ્ધ કરી શકે છે. નિઃસાર, નિર્મોહ્ય, ક્ષેત્રકરે વાતો, વ્યવહારો અને આચારો સ્વામીશ્રીના મિત્રની વ્યાયામશ્રમિ બન્યાં ન હતાં.

(૩) હૃદય.

સમગ્ર જીવન એ હૃદયમાં ચાલતા અદસ્ય બોવોનું દસ્ય, રૂપદ્ર અને રુદ્ર મિત્ર છે. બુદ્ધિ નિઃશ્વય કરે છે, હૃદય તેને નિયમમાં રાખે છે. વિવેકી બુદ્ધિ એટલેજ સત્સંસ્કારી હૃદયયુક્ત બુદ્ધિ. હૃદય બળ વિનાનું કેવળ બુદ્ધિબળ કે શરીરબળ સંવેદ્યા ઉત્તમ પરિણામો લાવી શકતું નથી. બુદ્ધિવિભવ વખતે માણસને વિવાદે ચલાવી સંશય અને અશ્રદ્ધામાં ખેંચી જાય છે, વખતે અસત્યશ્રુતિનાં સાધનરૂપ થઇ પડે છે, અશાન્તિ, દોષ અને અજ્ઞાનો ઉપજાવે છે. પણ બુદ્ધિની પાછળ બુદ્ધિને પવિત્ર અને સમર્થ અને સાર્થક બનાવનાર એ હૃદય રહ્યું છે તે સત્સંસ્કારોથી સમૃદ્ધ હોઇ અતિ ઉજ્જવલ હોય, દૈવી સંપત્તિયુક્ત હોય, નિષ્કલંક હોય તો બુદ્ધિના વ્યાપાર માત્ર સુખ્યવરિધિત, સુનિયમિત અને ઉચ્ચાનુચ્ચામી બની રહે છે. બુદ્ધિ આણી આવે છે, હૃદય આણ્યું આવતું નથી. તનશક્તિ ખીલવવી સહેલ છે, સતત વાચન, વિચારણ, અભ્યાસ, વિદ્યાર્થભાગમ ઇત્યાદિ વડે બુદ્ધિ વિભવ પણ આણી શકાય; પરંતુ હૃદયનો વિકાસ તો પૂર્વ સંચિત ઉપર આધાર રાખે છે. સ્વામીશ્રી કૃષ્ણસિંહજીનું હૃદય સારા સંસ્કારોથી ભરેલું હતું એટલે તેમની બુદ્ધિ પણ પવિત્ર સમર્થ અને નિર્મોહી બની હતી, અને તેથી તેમનું જ્ઞાનશ્રી તેમ જાહેર જીવન વિશુદ્ધ, નિષ્કલંક, નીતિમય અને સાધુ પદવીને શોભાવે તેવું હતું. આ કારણને લીધેજ તેમને માન, પૂજા, સત્કાર, દંબ, મ્હોટાઇ કે આડંબરની ઝંખના થવાને બદલે કર્તવ્યનિષ્ઠા, શાન્તિ, સ્થિરતાને ઉદારતા બહુ પ્રિય થઇ પડ્યાં

વાની તેમજ વૃત્તિહીન પોષણ ડોળવાલુ ભાપણે આપવાની કડાકૂટ સેવવાથી કંઈ ખરો યુદ્ધિ વિભવ જાહેર થતો નથી. એ હુદ્દ લાલ-સાઓથી પ્રેરાઈ ઘણે સ્થળે અવિહિત પ્રવૃત્તિનું સેવન થાય છે, અને ખરાં કર્તવ્ય સમજવા-અજાણવા તરફ પ્રભાદ, આલસ અને બેદરકારી થાય છે, તેમજ જ્ઞાન વિરાગાદિ સંપત્તિ મેળવવા, મનને સત્સંસ્કારથી સમૃદ્ધ કરવા, આત્માને કર્મબંધથી નિર્મુક્ત કરવા અધ્યયન જપ તથા સંયમ આદિ સાધનનાં પાલનમાં મ્હોટું મીઠું રહે છે. સ્વામીશ્રીમાં આવા વ્યવહાર જોવાયા નથી. તેમની યુદ્ધિએ અવિહિત પ્રવૃત્તિને અનુમોદન આપ્યું નથી, પોતાની ફરજે સમજવા-અજાણવા પોતાથી બનતું કરી દેખાડ્યું છે અને સાધનોનાં અનુક્રમમાં ન્યૂનતા રાખી નથી એ સર્વ જોતાં એમની યુદ્ધિની ખરી મહત્તા હાથ આવી શકે છે. વિવાદ, પ્રપંચ, પ્રતારણા, દંભ, માયા, કુટીલતા, રાજ્દંડ પાંડિત્ય, પોષણ વ્યાખ્યાન, એ સર્વમાં અટવાવી ખરા પુરુષાર્થથી ભ્રષ્ટ કરનાર અંશોથી એમની યુદ્ધિ બચવા પામી હતી.

એમની રમરણશક્તિ નિર્બલ ન હતી. છેક બાળપણનાં તૈયાર કરેલાં અને સાંભળેલાં પદો, ભજનો, લોક કથાઓ, કહેવતોનો ભંડાર તેઓ વ્યાખ્યાન વખતે બોળતા ત્યારે આતાવર્ગ આશ્ચર્યચકિત થતો. તેમને સૂત્ર ગ્રંથોની એટલી તો સ્મૃતિ હતી કે પ્રસંગે પ્રસંગે સૂત્રોની ખાસ ઉપયોગી ટિપ્પણી લખતા. આવી ટિપ્પણીનો એક ગ્રંથ બન્યો છે. જે અનુકૂળતાએ બહાર પાડવાનો ઠરતો છે. ભૂલવા ભેગ બા-બતો એમની યુદ્ધિ સંધરતી નહિ. એ બાબતમાં એમની સ્મૃતિ કાચી હતી. ન્હાની ન્હાની વાતોને સંધરી રાખી ક્ષેશ વધારવા કરતાં એમને વિસ્મૃતિના ખાડામાં નાંખી દેવી એજ વધારે યોગ્ય છે; અને એક મુનિમાં તો એ ગુણ અવશ્ય હોવો જોઈએ. તેમનો મુનિ વર્ગનો વ્યવહાર માત્ર જગૃતમાં સુપ્રિમ જેવા હોય તોજ વાસના ક્ષય મનો-

અકરણ ૭ મું.

દીક્ષા.

ન ધનેન મવેન્મોક્ષઃ કર્મણા પ્રજ્ઞયા ન વા ।

ત્યાગ માત્રેણ કિં ત્વેકે ચતયો યાન્તિ ચામૃતમ્ ॥

ધનથી, કર્મથી વા પ્રજ્ઞાથી મોક્ષ મળતો નથી પણ એક ત્યાગ માત્રથી કોઇ વિરક્ત યતિએ અમૃતત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્રી યોગવાસિષ્ઠઃ

પૂન્યપ્રાપ્તિ દીક્ષા ઉપર વિવેચન કર્યા પહેલાં દીક્ષા જેવી એક અગત્યની બાબત સંબંધી સાચાનો શો નિર્ણય છે, દીક્ષા કોને આપી શકાય ઇત્યાદિ બાબતોનું યથાવ-
કાશ નિરૂપણ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

સાસ્ત્ર દર્શિએ યતિધર્મ જોટસો ડુબ્બર છે તેટલો અન્ય કોઇનો નથી એમ સ્પષ્ટ વિવેક છે. છતાં સ્વાર્થ દર્શિએ તેને સરળ બનાવી દીધો છે. ધરમાં ક્ષેત્ર, કસક, કુમ્પ કે બૂખમરો આસતાં હોય, સંક-
રામણ હોય તો ઝટ સર્ધને દીક્ષા તરફ મન ચર્ધ જાય છે. વિશુદ્ધ જ્ઞાનગર્ભિત પેરાઅથી પ્રેરાઇને દીક્ષા સેવા નીકળનાર બહુ વિરલ હોય છે. દીક્ષા આપનાર વર્ગે પણ ખોટી રીતે દીક્ષા લીધી હોય છે એટલે એવાં અવિચારી વિવેક ચત્ય સામર્થ્યહીન નિર્દોષ મેદાંને અર્ધ સમ-
જની યોગ્યક્રમમાં નાંખવાને બદલે અનેકવિધ લાલચો બતાવી ફાસ-
લાવી પટાવી સિધ્ધ કરી લેવાના હેતુથી રેસી નાંખે છે—અવધાર તેમ

અને વિરુદ્ધ આચાર જોઈ ખિન્ન થતા. પ્રતિકૂળ વિચાર ધરાવનાર કે વર્તન ચલાવનાર પ્રત્યે ક્રોધ કે તિરસ્કાર દર્શાવતા નહિ, તે તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ રાખતા.

પોતાનાં વસ્ત્ર, પાનાં અને પાત્રાં આદિ ઉપર મોહ મમતા પૂજ્યશ્રીમાં જોવામાં આવ્યાં નથી. તેમને પોતાના શિષ્ય વર્ગ ઉપર પ્રેમ હતો પણ તે આસક્તિ કે મોહના રૂપમાં નહિ. સંઘ પ્રત્યે પોતાને અમુક કર્તવ્યો બજાવવાનાં છે અને તે બજાવવાથીજ તેમના ઋણમાંથી મુક્ત થઈ શકાશે એમ તેમના હૃદયમાં રહેતું. આથી જ્યાં જતા ત્યાંના પોતાને ઋણી માની સદુપદેશ, વ્યાખ્યાન આદિથી તે ઋણને ફેડતા ત્યારે તેમને સંતોષ થતો. ખાદ્ય પીને સંઘને ભાર રૂપ થઈ પડતું, કંઈ શુભ પ્રવૃત્તિ ન સેવતાં નિષ્ક્રિય થઈ હરવું દરવું એ ખોટું છે, અને આખા સંઘની આધ્યાત્મિક તેમજ સાંસારિક ઉન્નતિ માટે જોખમદારી અને જવાબદારીવાળું સાધુપદ સ્વીકારી પછી કંઈ ન કરતાં ખાલી પૂજવાની લાલસા રાખવી એમાં દોષ છે એમ તેઓ સ્પષ્ટ રીતે જણાવતા. આવા વિચાર અને તદ્દતરૂપ આચાર જ્યાં હોય ત્યાં તેનું નિયામક હૃદય કેવું સંસ્કૃત હશે તેની કલ્પના સહજ આવી શકે તેમ છે. જ્યાં આવું હૃદય હોય ત્યાં મન યુક્તિના વ્યાપાર વિશુદ્ધ અને દૃષ્ટ્યાણુકર હોય, ચારિત્ર સંયમ અને ધર્મપાલન યથાવત્ હોય એમાં પૂછવું શું ? બધા સાધુઓનાં હૃદય આવાં હોય તો કેવું સાફ !! વીર શાસન ! અમને એવા હૃદયવાળા મહાત્મા આપ !

ફેર અંશે કાજખે દાલ એવા મળી મળા જણાવે છે કે અમુક લોકપ્રચલિત રીતિ શાસ્ત્રવિદિન છે કે કેમ તેનો રેખાંશ નિર્ણય સામાન્ય ખતિના અને તેથી ખીલ્લો દોરે તેમ દોરાતા મનુષ્યવર્ગથી થયે મુશ્કેલ છે. પણ બહુ દાર્પના દ્વારથી જાણ મળેલા પ્રતિપક્ષ-મણ લોકોને શાસ્ત્રનો દીપે પરિચય પણ હોતો નથી. બહુ લોકો આવા છે; જે જાણ લોકો ધર્મનો કુડો લઇ બેસે તેમાંના ધણી જાણને કંઈક કંઈક વિદ્યારદાચો થવા દોષ છે, અને તેથી મુદ્દ પ્રતિજ્ઞાને-શાસ્ત્ર નિષિદ્ધ પ્રતિજ્ઞાને પોતાની રચાપિત પૂજ્યતાને બળે લોકો પાસે ઠીક મનાવે છે, અને ફેરવીકચાર તો તેમની આવી પ્રતિજ્ઞા અને રીતિઓ જાણે શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ હોય એમ પણ માની મનાવી લેવાય છે. વખત એવો આવ્યો છે કે લોકો જનધર્મ અને તેનાં રહસ્ય તથા ગૌરવને છેકજ ભૂલી જવા બેઠા છે. લોકપ્રચલિત રીતિઓને શાસ્ત્રવિદિત માની બેઠા છે. અતઃ તમાં તત્ત્વ બુદ્ધિ ઘઈ આવી છે. આવી સ્થિતિમાં જો ધર્મ જિજ્ઞાસુ વર્ગ હોય નહિ, અને આવી ચર્ચાઓ થાય નહિ તો પરિણામ કેવાં અનિષ્ટ આવે એ સદજ અટકળી શકાય એવું છે. આવી ચર્ચાઓ થવી જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ ખરા વિચારોનો પ્રચાર સામાન્ય જનવર્ગમાં કરી લોકમત કેળવવો જોઈએ, અને બને તે ઉપાયો લઈ સર્વથા ત્યાજ્ય એવા શાસ્ત્રનિષિદ્ધ વ્યવહારનાં સેવનનો બદલકાર કરવો જોઈએ.

સંરક્ષારી અને વિચારશીલ જિવેડી સજ્જનોને સદજ રીતે સમજાય એવું છે કે દીક્ષાનું મુખ્ય પ્રયોજન તો સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા નિઃશેષ અનર્થની નિવૃત્તિ અને આત્મતિક પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ કરવી એ છે. ધર્મપ્રસાર, સમાજહિત, લોકકલ્યાણ એવાં એવાં ખીલ્લો કે જોમાં દેશકાળ અનુસાર ઘટતો ફેરફાર કરવો પડે તેવાં

ફેલ અંશો કાળખળે હાલ એવા મળી ગયા જણાય છે કે અમુક
 લોકપ્રચલિત રીતિ શાસ્ત્રવિદિત છે કે કેમ તેનો સ્પષ્ટ નિર્ણય સામાન્ય
 મતિના અને તેથી બીજાઓ દોરે તેમ દોરાતા મનુષ્ય વર્ગથી થવો
 મુશ્કેલ છે. વળી બહુ કાર્યના કારણી દળાઇ ગએલા પ્રવૃત્તિપરા-
 ચલુ લોકોને શાસ્ત્રનો દીર્ઘ પરિચય પણ હોતો નથી. બહુ લોકો
 આવા છે; જે જાજ લોકો ધર્મનો કુડો લઇ બેઠા છે તેમાંના ધણા
 જણને કંઈક કંઈક વિકારદોષો થવા હોય છે, અને તેથી કુદ
 પ્રવૃત્તિઓને-શાસ્ત્ર નિષિદ્ધ પ્રવૃત્તિઓને પોતાની રચાપિત પૂજ્યતાને
 ખળે લોકો પાસે ઠીક મનાવે છે, અને કેટલીકવાર તો તેમની આવી
 પ્રવૃત્તિઓ અને રીતિઓ જળે શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ હોય એમ પણ માની
 મનાવી લેવાય છે. વખત એવો આવ્યો છે કે લોકો જનધર્મ
 અને તેનાં રહસ્ય તથા ગીરવને છેક જ બૂલી જવા બેઠા છે.
 લોકપ્રચલિત રીતિઓને શાસ્ત્રવિદિત માની બેઠા છે. અત-
 તમાં તત્ત્વ મુદ્દિ થઈ આવી છે. આવી સ્થિતિમાં જો ધર્મ નિગ્રામ
 વગેરે હોય નહિ, અને આવી ચર્ચાઓ થાય નહિ તો પરિણામ કેવાં
 અનિદ આપે એ સદાજ અટકળા સકાય એવું છે. આવી ચર્ચાઓ
 થવી જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ ખરા વિચારોનો પ્રચાર સામાન્ય
 જનવર્ગમાં ફરી લોકમત ફેગવવો જોઈએ, અને બને તે ઉપાયો લઈ
 સર્વથા ત્યાજ્ય એવા શાસ્ત્રનિષિદ્ધ વ્યવહારનાં સેવનનો બદિધાર
 કરવો જોઈએ.

સંસ્કારી અને વિચારણાગ વિવેકી સજ્જતોને સદાજ રીતે
 સમજાય એવું છે કે દીક્ષાનું મુખ્ય પ્રયોજન તો સમ્યક્ જ્ઞાનની
 પ્રાપ્તિકારા નિઃશેષ અનર્થની નિવૃત્તિ અને આત્મનિક પરમાનન્દની
 પ્રાપ્તિ કરવી એ છે. ધર્મપ્રચાર, સમાજદિન, લોકકલ્યાણ એવાં એવાં
 બીજાં કે જેમાં દેશકાળ અનુસાર મદતો ફેરફાર કરવા પડે છે તેવાં

કાર્યો બળવવાં એ ગૌણ પ્રયોજન છે. તો આ મુખ્ય પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવાની ધતિર 'ધમ્મ' માત્રના ત્યાગપૂર્વક એક દંઢ તીવ્ર ધમ્મ જેને હોય, જે શાસ્ત્રકથિત ગુણોથી યુક્ત હોય તે પુરૂષ દીક્ષાનો અધિકારી હોય એ સ્પષ્ટ છે. શબ્દ પ્રમાણ અને અનુમાન પ્રમાણથી સત્ય શોધનારને એ વિવેક સ્પષ્ટતર થાય છે.

વનસ્પતિ વર્ગથી લઈ મનુષ્ય પર્યંત સમગ્ર ચેતન સૃષ્ટિ અનેક વિધ આંતર બાહ્ય પ્રવૃત્તિ કરતી જણાય છે. આ પ્રવૃત્તિનું કારણ આંતરની કરણ સામગ્રી છે. જે પ્રવૃત્તિનો કરણરૂપ હેતુ હોતો નથી તે પ્રવૃત્તિ બનતી નથી. બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો આધાર આંતર કરણસમૂહ ઉપર હોય છે. જ્યાં અમુક કામ કરવાની શક્તિવાળું કરણ હોતું નથી ત્યાં તે કાર્ય પ્રતીત થતું નથી. કોઈ આકર્ષિક હેતુથી સ્વ-લ્પ કાળ પ્રતીત થાય તોપણ તે સિદ્ધિદાયક નીવડતું નથી. મનુષ્ય પ્રાણીમાં ચેતનાશક્તિ વિશેષ અંશે અભિવ્યક્ત થએલી છે એટલે અન્ય સચેતન સૃષ્ટિ કરતા તે તેની ધમ્મ જ્ઞાન અને ક્રિયા શક્તિને અધિક અંશે ખીલવી શકે છે, તો પણ એ ત્રણે શક્તિના વિકાસક્રમમાં તારતમ્ય તો રહેજ છે. કોઈની ધમ્મ શક્તિનો વધારે વિકાસ થયો હોય તો કોઈમાં ક્રિયાશક્તિ અધિક અંશમાં ખીલી નીકળી હોય છે. આવાંજ કારણથી ઉત્તમ પ્રકારની વિચાર શ્રેણીનું દર્શન કરાવનાર વિદ્વાન વર્ગ તદ્દનરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તી શકતો નથી. જ્યારે અજ્ઞાન પણ ક્રિયાત્મક જીવન ગાળનારો વર્ગ તેને સહેજ રીતે વ્યવહારમાં કિનારી શકે છે. ત્રણે શક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ મનુષ્ય શરીર હોતે સંભવી શકતો નથી; જેઓ અશરીરી અવસ્થા ભોગવે છે તેઓમાં-તેવી દેવકોટિમાં એ સંભવી શકે. આ માનસ-શાસ્ત્રમાં પ્રવર્તતા કેટલાક નિયમોનો નિર્દેશ અહિં કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે અમુક કાર્ય કે જેનું સાધક આંતર કરણ નથી તે બની

ચક્રનું નથી, અને દાકતાલીય ન્યાયથી કદાચ એવું કાંઈ કાર્ય દર્શિ-
 ગામર થાય તો પણ તેનો થવો જોઈએ તેવો થોડા નિર્વાહ કે ઉપ-
 યોગ થઈ શકતો નથી. જે બીજામાં જરૂર પડે પરિણામ પામવાની
 શક્તિનો નાશ થઈ ગયો. તેમાંથી કદાચ ફળગો ફૂટે પણ તે જરૂર-
 રૂપે પરિણામ પામી શીતળ હાથ, અધુર સુગંધ અને મિટકલનો સામ
 તો નજ આપી શકે એ ખુબસૂ છે. દીક્ષાર્પ કાર્યનો હેતુ જે સત્સં-
 સ્કારગ્રન્થ વિવેક વિરામથી સમૃદ્ધ અંતઃકરણ તેનો જે અભાવ હોય
 તો ગમે તે બીજા બાણ હેતુથી દીક્ષા મહણ થાય પણ તે ફલપર્યવ-
 સાધી નીવડતી નથીજ. એ સર્વથા સિદ્ધ છે. દીક્ષાના ઉમેદ-
 વારની પાત્રતા જોવાનું કાર્ય તો કોઈ સર્વગ્રંથ મહાત્માજ ખરી
 રીતે કરી શકે, કારણ કે ઉપર કશું તેમ પવનના આધાર કાર્ય
 ઉપરથી જેનું સ્વરૂપ સમજી શકાય છે તેવા ઉદ્દ્યુક્ત કે અનુદ્યુક્ત
 સંસ્કાર સમઢનાં સાચાં નરનાં સ્વરૂપ ઉપર રહેલો છે, અને સામાની
 બોનર રિથિત સમજી જાય, તેના સમય સંસ્કારોનું યાન પામવું એ
 કંઈ જેવું તેવું કામ નથી. સમર્થ પુરોહિત એ કરી શકે છે, અર્થાત્
 દીક્ષાનાં કાર્યમાં પ્રથમ તો ગુરુ પૂર્ણ થોડાવાગા હોવા જોઈએ. ગુરુ
 ચિપ્તો મુપટિત થોડા હોય એમ જાણ્યતી વાત છે. બીજા આધાર
 મુખ્યત્વે કરીને નહિયુર ઉપર રહેલો છે. એવા ગુરુ બાણક તેમ બ્યવ-
 કાર દર્શિએ નાકામક જણાવે. પુરુષને તો આપે તો તેમાં કંઈ
 વધા જેવું હોઈ શકે નહિ. કવ આપણું દર્શિ મવાદામ. અ. રા સમર્થ
 નરેશ અને રાજીનાર સદગુરુ કેટલા બાણ્ય છે એવો પ્રશ્ન આપણે
 પોતાને પૂછીએ તો જવાબ નરેશ બાણ્યને. કાલના કડવડા-
 વનર ગુરુઓની દીક્ષા કનકની પૂજના બ્યવે નથી કનક, પણ ન્યાય
 બાણર એટલું ને જણાવીશું કે સામાના નિગુરુ નરકારોને સમજા-
 વાની, જનજન લેખ બાણ્યક મુખરુ કરવાની, અને નિરુપદ્યુક્ત

કેવળ કૃપાદષ્ટિથી ચોગ્ય 'અધિકારી' ને જ દીક્ષા આપવા અપાવવાની શક્તિ એ સર્વ તો એક બાબત રહ્યાં; પણ દેશ, કાંડ, સ્થિતિ, સંબંધ બાબતી શાસ્ત્ર દષ્ટિથી તેને મેળવી એ ઉભયનું દોહન કરી કર્તવ્ય યોજના ઘડવા જેટલો સામાન્ય વિવેક પણ જોવામાં આવતો નથી. જ્યાં આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં વિવેકીને શ્રદ્ધા કેમ રહે ?

માણસને અનેક પ્રકારની ઇચ્છા થયા કરે છે, તેમનું લક્ષ જૂદી જૂદી વાસનાઓમાં લાગવાથી અને આસપાસની પરિસ્થિતિથી તેમની ઇચ્છાઓ અનેક પ્રકારનાં વિભિન્નરૂપો ધરે છે. આ ઇચ્છાના જનક હેતુઓની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ, સખળતા-નિર્બળતા, ઔચિત્ય-અઔચિત્ય ઉપર તેનાં સારાં નરસાંપણાંનો આધાર રહે છે. પ્રોતાની શક્તિની પરીક્ષા કરતાં ભૂલ ખાઇને જે શક્તિ ઉપરાંત ઇચ્છા રાખે છે તેની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થતી નથી. કદાચ કોઇ ઇચ્છામાં ફાવી જાય તો તેનાં પરિણામ સર્વથા સારાં તો નથીજ આવતાં એ ઇતિહાસ ઉપરથી સિદ્ધ કરી શકાય તેવું છે. દીક્ષાની ઇચ્છાના જનક હેતુઓ જે સાંસારિક ફળની ઇચ્છા રહિત, સ્વાર્થ-સત્કાર, માન, પૂજા, ક્ષણિક મોહાવેશ, અધશ્રદ્ધા, ધર્મધેલણ, વિરાગાભાસ, એવા માનવ પ્રકૃતિને સુલભ દોષોથી અસ્પૃષ્ટ હોય, દૃઢ અને શુદ્ધ વૈરાગ્ય તેમજ સાચી શ્રદ્ધા અને બીજા સારા સંસ્કારોથી યુક્ત હોય તો એ ઇચ્છા ખરી છે, અને એવી ઇચ્છા જે ભાગ્યશાળી પુરૂષમાં જાગે છે તેને દેવો પણ નિંદન કરી શકતા નથી તો માણસની તો વાતજ શું ?

જેને શાસ્ત્રનું કંપર હોય તે પણ જ્ઞાન હશે તે તો સહેજ સમજી શકશે કે દીક્ષા એ કંઈ જે તે લઈ શકે કે દઈ શકે એવી કંઈ સામાન્ય વાત નથી. દીક્ષાનો અધિકાર કાંઈ વાટમાં પડ્યો નથી, એ કંઈ થોડી મુદતની તેમ સહેજમાં પાળી શકાય

એવી પ્રતિષ્ઠા નથી. અમુક વયે કે અમુક જાતિ-સ્ત્રી વા પુરુષ તા-
અન્યને એ અધિકાર મળી શકે, એવો ચોક્કસ નિર્ણય નથી, બાલ-
ભાવ (વયે તેમ જાને) વાળાથી તેમાં પ્રવેશ થઇ શકે તેમ નથી. એક-
દર આત્મજયુતિ થયા વિના હીધેલી દીક્ષા કોઇ પણ રીતે કોઇને
ઉપયોગી નીવડે એમ નથી. અનધિકારીને દીક્ષા આપવી એ શાસ્ત્ર,
સમાજ, ધર્મ અને રાજ્યનાં વિવિધ દૃષ્ટિ બિંદુએ જોતાં અનાદરણીય છે.
કેટલાકે વર્ગનું માનવું છે કે ‘ઇદ્રિય સ્વાદમાં પડી ગયા’ પ્રજી
આ પ્રાણીને તેમાંથી નીકળવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. માટે કોઇ પ્રાણી
ન્દાની વયમાં ચારિત્ર સેવાની ઇચ્છા કરે તો તેમાં અંતરાય પાડવો
નહિ-વિશંખ કરવો નહિ. એને સંસાર સુખમાં પડવા દેવો નહિ. ‘
સિદ્ધસેન દીવાકર, અબલદેવ સરિ, હેમચન્દ્રાચાર્ય, સોમચંદર સરિ,
ચૈત્યવિજયજી જેવાનાં નામ આગળ કરી જ્ઞાત્રાવવામાં આવે છે કે
“ગમે તેટલી ન્દાની વયમાં ચારિત્ર સેવામાં કંઇ વાંધો નથી, એવી
દીક્ષા શાસ્ત્ર સંમત છે. ન્દાનપણમાં દીક્ષા સેવાય તો અભ્યાસ બરા-
બર થાય છે અને દુનિયા પર ઉપકાર કરવાના સંયોગો મળે છે.
સાધુઓનાં બંધારણ ઉપર અને તે સંસ્થાની જરૂરીઆતોના વિષય
ઉપર ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ધ્યાન આપવું જોઇએ, જેઓ
અદ્ભુત મંથકર્તા, તર્કવેતા કે બ્યાખ્યાનકાર થઇ ગયા છે તેઓ
ન્દાની વયમાં દીક્ષિત થએલા હતા. મ્હોટી વયે દીક્ષા સેનારાથી
આવું કાંઇ ભોકાપકારક કૃત્ય બની શકતું નથી. માટે દીક્ષા ન્દાની
વયવાળા માટે પણ વાંધા ભરી નથી.” આવા સમજનક અપૂર્ણ
ત્રિવેકવાળા વિચારો ભોદામાં બહુ ફેલાઈ ગયા છે, પણ આવી
બાબતમાં એક બાબતના નિર્ણય પર આવતાં પહેલાં બહુ દીર્ઘ
દૃષ્ટિથી વિવિધ રીતે વિચાર, શોધ, શાસ્ત્રાધારથી વિવેક ચવાની
બહુ જરૂર છે. પૂર્વનો કાળ હાલ છે નહિ, પૂર્વના સંયોગ-મદા-

તમા સદ્ગુરુઓ, સત્સંસ્કારી શિષ્ય-ધાર્મિક વાતાવરણ એમાંનું કંઈ પણ હાલ છે? એ સર્વ પુસ્તકોમાં છે. પૂર્વ રમ્યચિત્ર હવે તો કલ્પનારોપ રહ્યું છે. હાલનું વાતાવરણ, લોકોની સ્થિતિ, રૂચિ, વૃત્તિ, જ્ઞાન શક્તિ આદિ સર્વ પૂર્વકાળથી ઘણું વિપરીત છે. એમ કોણ નહિ કહે? પૂર્વ પક્ષીઓનાં ઉપરનાં કથનનો નિવેડો એમ લાવી શકાય કે, એ ન્હાની વયે દીક્ષા લેનાર વર્ગ દીક્ષાના સંસ્કારો લઇને અવતર્યો હતો, પૂર્વના અધુરા રહેલા પ્રયત્ન પૂરા કરવાને પૂર્વનોજ 'બુદ્ધિયોગ' તેમને પ્રાપ્ત થયો હતો, અને વળી તેમને દીક્ષા આપનાર ગુરુઓ પણ સર્વસુકલ્પ સમર્થ અને આંતરસ્થિતિને ઓળખનાર હતા. આવા સુંદર ગુરુના યોગ હાલ કેટલાને થાય છે? હાલના જમાનાની અસંરથી ભાષણોનો પટપટારો, બાહ્ય આડંબર, અહિં તહિંથી ચોરીને લેખો બહાર પાડવાની વૃત્તિ તેમ પ્રવૃત્તિ, પાંડિત્ય પ્રદર્શન: એ વધ્યાં છે ખરાં. વ્યાખ્યાનકાર, લેખક, કવિ, ગ્રંથકાર, હાલ ઘણા મળી આવે છે ખરા પરંતુ સામાના સંસ્કારનું જ્ઞાન પામવાની શક્તિ, ધર્મનાં જોડાં રહસ્યો, ધર્મ કર્તવ્યના પાલનમાં દૃઢતા, વિશાલ સર્વદેશીય પરિપક્વ જ્ઞાન, અપૂર્વ પ્રતિભા, વિચક્ષણ તર્કશક્તિ ક્યાં અને કેટલાં જોવામાં આવે છે વાર? ધર્મનાં બાહ્ય સ્વરૂપનેજ વગર સમજે વળગી રહેનાર ધર્મનાં અંતસ્તમ રહસ્યોમાં નહિ ઉતરી શકનાર અને અનેક-વિધ પ્રવૃત્તિઓમાં મચી રહેનાર આજનો સમાજ પૂર્વકાલીન સ્થિતિ સાથે કંઈ રીતે સરખાવી શકશે? પૂર્વાચાર્યો સમર્થ સદ્ગુરુ થઈ ગયા છે. પૂર્વના ચારિત્ર કસ્તુરો યોગબ્રહ્મ અને સંસ્કારશીલ હતા. શ્રાવક વર્ગ પણ ધર્મ પરાયણ હતો. પૂર્વના દેશકાળ સુરમ્ય હતો. આજની કર્તવ્ય યોજના કેવળ એજ દૃષ્ટિથી કરી શકાય નહિ.

દીક્ષા સંબંધમાં શાસ્ત્ર શું કહે છે તે હવે જોઈએ. શાસ્ત્રની મહિત ભૂમિની વિદ્યાળ મર્વાદામાં ચારે ખૂણે ફરી વળવાની શક્તિ

૬૭. જેમકેમાં નથી; તેમજ તેનાથી તેમાં જોઈએ વિચારણું છે, જે રીતે સમજાયું છે તેમાંથી ચક્રિયિત્વ અદિ આવેખવાનો પ્રમાણ થયો છે.

૧. ધર્મરત્ન પ્રકરણ:-

પરસદ હિંગાદ-સચલામગાંણં સારિણિકિરિયા,
સદાયવરાધમ્મે પન્નવણિજ્જતં મુજ્જુમાવા ॥ ૧ ॥

કિરિયાસુ અપ્પમાઓ, આરમ્મોસજા ણિજ્જણુંટ્ટાણે;
ગુરુઓ ગુણાણુરાઓ, ગુરુ જાણા રાહણં પરમમ્ ॥ ૨ ॥

આવાય:-આવસાધુનાં ચિહ્ન આ છે:-સમસ્ત માર્ગાનુસારિણી ક્રિયા મોક્ષ માર્ગને અનુસરતી એવી સમસ્ત પ્રત્યુપેક્ષાદિ ક્રિયા, સંયમ ધર્મ આદરવામાં અતિ ઉચ્છેદ મદા, અસત્ અભિનિવેશનો ત્યાગ, અકૃતિસપણું, સામવિહિત અનુક્રાનમાં અસિદ્ધિસપણું, શક્તિ મુજ્જમ તપશ્ચરણાદિનું આચરણ, મોટા ગુણોમાં અનુરાગ-મુલ્ય પક્ષપાત, ગુરુની આજ્ઞા મુજ્જમ વનનં (આમ એકંદર સાત લક્ષણો 'આવ સાધુ'માં હોવાં જોઈએ.)

૨. વેદપલ્પમૂલ્ય ઉદ્દેશો ચોથો.

તથાનોરુપ્પદ પઞ્ચાપજ્જન્થે તં જહા પંહર કીલ્લે વાસિણ
एवं मुंढાविच्चए सिखाविच्चए संमुजिच्चए संवसितए ॥

નપુંસક, દાસર અને આધિમસ્ત એ ત્રણને દિક્ષા ન આપવી, કોથ ન કરવો, દિક્ષા નિમિત્તે સામ્રચારી થીખરવી નહિ, ઉદ્દેશ-સ્થાનીય ચારિત્ર આપવું નહિ, તેના સાથે આદાર ન કરવો; તથા સાથે ન રહેવું.

૩. પ્રવચનસારોદાર:-

વાહેષુદ્ધે નપુસેય, કીલ્લે અદેયવાદિણ તેજે ।

રાયાદગારીય, વમેતય અદંસયે ॥ ૧ ॥

દાસે દુઢેય મુઢેય, અમત્તે જંગિયે હ્ય ।

ઉવદ્ધ એય મયણ, સેહ નિખે ડિયા હ્ય ॥ ૨ ॥

બાવાર્થ:—આટલા દોષવાળા પુરૂષો દીક્ષાના અધિકારી નથી:—
 વયે—બુદ્ધિએ—અનુભવે—જ્ઞાને—ખાળક, મન—બુદ્ધિ—ઇન્દ્રિય અને શરી-
 રની શક્તિઓ ક્ષીણ થઇ જવાથી વૃદ્ધ, નપુંસક, કાયર—ભીરૂ, બાપા-
 જડ, ક્રિયાજડ અને શરીરજડ, શારીરિક તેમ જ માનસિક વ્યાધિથી
 ઘેરાયેલો, ચોર, રાજદ્રોહી, મોહવિકલ, અંધ, દાસ, કપાય હુષ્ટ, અને
 વિષય હુષ્ટ, જ્ઞાનશૂન્ય, ઋણી, નિન્દિત, અશુભ કાળ સુધી વિધાનેજ
 કારણે પરાધિનતા સ્વીકારનાર સેવક અને માતાપિતાએ જેને દી-
 ક્ષાની અનુજ્ઞા આપી નથી તેવો.

જેઅટ્ટારસમેયા, પુરિસસ્સ તહિત્થિયા इतेचेव ।

ગુઠ્ઠિવળી સવાલવચ્છા, દુન્નિમેહુંતિ અન્નેવિ ॥ ૨ ॥

જે અઢાર ભેદ ઉપર અયોગ્ય પુરૂષમાં કહ્યા છે તેના તે બધા
 સ્ત્રી વર્ગને લાગુ પડે છે, ઉપરાંત એ વર્ગને માટે આ બે દોષ વધા-
 રના છે:—૧ ગર્ભિણી, ૨ જેનાં છોકરાં ખાળક હોય તેવી.

૪. આત્મપ્રવોધ:—

અમન્દ વૈરાગ્ય નિમગ્નબુદ્ધય,—

સ્તનૃકૃતાશેષ કપાયવૈરિણ: ।

ઋજુસ્વભાવા: સુવિનીતમાનસા,—

મજન્તિ મત્ત્યા મુનિધર્મ મુત્તમમ ॥

તીવ્ર વિરાગયુક્ત બુદ્ધિશાળી, કપાયરૂપ તમામ દુસ્મનોનો નાશ
 કરનાર, સરળ સખ્યાયશાળી, સુવિનીત મનવાળી, ભવ્ય પુરૂષો ઉત્તમ
 મુનિ ધર્મનું પાલન કરે છે. અર્થાત્ જેની પ્રકૃતિ, બુદ્ધિ—મન સર્વ રીતે
 સંસ્કારી નિર્મલ અને વિનીત હોય તે મુનિ દીક્ષાને યોગ્ય છે.

૫. વ્યવહારમૂત્ર:-

કપ્પહ, નિગ્ગંધાણં વા, નિગ્ગંધિણં, સુહયં વા, સુહિયં વા,
અસાદ્દેરેગં અટ્ટવાસ ડવઠાવિત પવા સંભૂજિત પવા ॥

આપુ અને સાધ્વીને આઠ વર્ષથી અધિક ઉમરનાગાની આપે
ઉપસ્થાપના કરવી કે એકત્ર આદાર કરવો હોય.

૬. ભગવતીમૂત્ર, રાત્રી ૧. હૃદયો ૧:-

અસંયુક્તેણ મંતે અળગારે સિદ્ધિ યુક્તિ મુખ્ય પરિનિવ્યાયહ
સદ્ગદુઃસ્થાણ મંતેકરેહ ?

ગોચમાનો ફળદ્રે સમદ્રે સેકેળઠેણ મંતેજાવ અન્તં ન કરેહ ?
ગોચમા અસંયુક્તે અળગારે આડયવજ્ઞાઓ સત્તકન્મં પયહીઓ
સિઠિલવન્ધ ન વન્ધાઓ ધનીયવન્ધવન્ધાઓપકરેહ, રહ-
સકાલ ટિહાઓ દીહકાલઠીહાઓ પકરેહ, મન્દાણુ મા-
વાઓ વિવાણુમાવાઓ પકરેહ અપ્પપણસગાઓ વહુપણસગાઓ
પકરેહ ॥

સંક્ષેપ સાર:-ધરતારનો ત્યાગ કર્યો પણ અંદરનાં આશય-
દ્વાર જેવે રાક્ષાં નથી એવા હૃદયસેવી સાધુ ભવખીનરૂપ કર્મ
પ્રકૃતિ-રિપતિ-રસ પરાડવાને બદલે ઉલટા વધારે છે. ચીકણાં
કર્મો બાંધે છે. એટલા માટે આન્તર રિપુ ઉપર જ્ય મેળવવો
એજ બાહ્ય ત્યાગનું લક્ષ્ય હોયું એમ.

૭. ઠાણાયંગમૂત્ર. ઠાણું ૧૦ મું.

દસમુંદા પઞ્ચતા સંજહા સોહન્દિ અમુળ્હે જાવ ફાંસિદિ-
યમુંદે ફોહમુંદે જાવલોહમુંદે શિરમુંદે ॥

પાંચ ધન્દ્રિય અને ચાર કષાય અને નવને છતાં પછી દશમું મસ્તક હુંચન ઉપયોગી ગણાય છે.

૮. પંચાશક ૨

દિક્ષાએ ચેવરાગો, લોગવિરુદ્ધાણ ચેવચાઉત્તિ ।

સુંદરગુરુજોગો, વિચજસ્સતઓણ્ય ઉચિઓત્તિ ॥ ૪ ॥

પયતીએ સોઝણદહુ, ણવકેદિસિએ જીવે ।

મગં સમાયરંતે, ધગ્મિયજણ વહુમએ નિચ્ચં ॥ ૫ ॥

ઈએ ચેવ સદ્ધા, જાયઈ પાવેજ્ઞ કહમહં એયં ।

ભવજલહિમહાણાવં, ણિલેકા સાણુ વન્ધાય ॥ ૬ ॥

વિગ્ધાણં ચાભાવો, ભાવે વિચ ચિત્તથેજ્ઞ ।

મચ્ચથં એયં દિક્ષા, રાગો નિદિટ્ઠં સમયકેઝ્ઠિં ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ:—જેને જિનદીક્ષા ઉપર રાગ હોય, લોક વિશ્વ સર્વ કાર્યોના અનાદર હોય, તથા સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સદ્બુદ્ધાનસંપન્ન સં-
દ્ગુરુને સંબંધ થયો હોય તેવો વિશિષ્ટ જીવ આ જિન દીક્ષાને
યોગ્ય બાણુવો. જિન દીક્ષાને પામેલા, નિત્ય ધાર્મિક જનને સંમત
એવા સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ માર્ગે આજના કોઈ દીક્ષિત જીવને જોઈને
કે સાંભળીને આ દીક્ષામાં “ જવસાગર તરવાનાં નાવરૂપ દીક્ષાને હું
કેમ પાનું ? ” એવા પ્રકારના (અન્ય સાંસારિક જ્ઞાનોની નિરુપદા-
યુક્ત) અવિચિન્ન શ્રદ્ધા પ્રકૃતિયા કેતનન થાય છે. આવી પ્રકૃતિ-
યાજ કેતનન થએલા કેતન પ્રકારની શ્રદ્ધા જ્યાં હોય છે ત્યાં વિદ્વેનોનો
અનાદર હોય છે. કર્મ પ્રાપ્ત્યવચાન કદાચ કોઈ વિદ્વેનો અડચણ
કરે તો મનની સ્થિતિના એમ પ્રકૃતિયાજ કેતન થએલી શ્રદ્ધા, વિ-
દ્વેનોનો અભાવ, અને મનની દૃઢતા એ ત્રણેનો નિર્દેશ દીક્ષારાગથી
સમવર કરે છે.

૧. ટાળાયંગમૂત્ર-ઠાણું ૧૦ યુ. દસવીદેધમ્મે પન્નતે સં જહા, ગામધમ્મે, નયરધમ્મે, રઠધમ્મે, પાસંહધમ્મે, કુલધમ્મે, ગણધમ્મે, સંઘધમ્મે, સૂયધમ્મે, ચરિત્તધમ્મે, અરિયકાયધમ્મે ॥

ગ્રામાચાર, નગરાચાર, રાષ્ટ્રાચાર (દેશાચાર), પાખાંડાચાર, કુલાચાર, ગચ્છાચાર, સંધાચાર, સૂત્રાચાર, ચારિત્રાચાર, અસ્તિશાપાચાર; એમ દસ પ્રકારના ધર્મ છે. અર્થાત્ વસ્તુનો બાવ એ, ધર્મ સ્વદેશ કાળ સ્થિતિ સંબંધ અનુસાર પર્તન નિયમાય છે.

આમ સ્વરૂપમાં વિવેક છે. ઉપર જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તેમાં બાહ્ય લક્ષણોનો ઉદ્દેશ છે. આંતર સ્થિતિ ભજનને જો કે બાહ્ય આચાર સાધનરૂપ છે ખરા પણ તે સર્વોચ્ચે તો નદિજ. આંતર સ્થિતિ ઓળખવાનું કામ સમર્થ સદ્ગુરુનું છે. શીમદ્ હરિમદ્ સુરિનાં ધર્મખિંદુ નામક મંથમાં દીક્ષા ઉપર વિસ્તારથી વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો છે. જિજ્ઞાસુએ એ મંથ જોવો.

બાળક અવસ્થામાં દીક્ષા ભેગા કદી કોઇને આમદ દોય તો હાથના જમાનાને અનુકૂળ પડતી યોજના ધડવી જોઇએ. એટલે કે પ્રથમ તો 'ગૃહકુળ' જેવી કોઇ સંસ્થા સ્થાપી તેમાં શિક્ષણ આપવું. ચોખ્ખી રીતે સંપૂર્ણ થયા પછી દીક્ષા આપવી. આમ દીક્ષા સંબંધી કામ વિવેકથી, વિચારથી અને હદાપજથી ભેગમાં આવતું દોય તો ધર્મને અને શાસ્ત્રને વગોવાનું પડે નહિ અને અનેકના બવ સુધરે. પરિણામ, વિભાદિનો કાવ, પ્રાણીદિંશ્ચ, સામર્થ્ય, દેવકાશ્ચાદિ એ સંપત્તિ વિચાર ક્યાં વિના અવિવેકથી, બૂલથી કે બીજા કોઇ પજુ દેવુંથી આવાં કામ આદરવા તો પરિણામ અનિષ્ટ આવેગ. ચોખ્ખી થયા વિના હજી મજે એવી કુદરતની રીતિજ નથી.

સાધુપણ તરફ સુશિક્ષિત ગ્રેજ્યુએટ વર્ગ કે સામાન્ય પ્રકારનાં હાલનાં શિક્ષણને પામેલાઓનો પ્રેમ ઓછો જોવામાં આવે છે. તેઓ એ સંસ્થામાં દાખલ થતા નથી. જ્યારે સંન્યાસીઓમાં ગ્રેજ્યુએટ થએલા પુરૂષો જોવામાં આવે છે તેના કારણોની સવિસ્તર મીમાંસા કરવી અત્ર અપ્રાસંગિક ગણાશે. એ ભયથી ટૂંક કારણોજ માત્ર આપવામાં આવે છે.

૧ દીક્ષા ધર્મની દુષ્કરતા. ૨ ઘણાં અંધન, પરતંત્ર સ્થિતિ. ૩ હાલના જમાનાને અનુકૂળ પડતી આવશ્યક દૃષ્ટનો અભાવ. ૪ સાધુઓમાં અજ્ઞાન મિથ્યા પ્રવૃત્તિ અને પ્રમાદ.

આચાર્યશ્રીએ ૧૮ વર્ષની વયે દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષાકાલે તેમનાં ગાલ લક્ષણો, તેમજ તેમના ગુરૂની યોગ્યતા સર્વથા ઉત્તમ પ્રકારનાં હતાં એમ તો નહિજ કહી શકાય. એવી સ્થિતિ દીક્ષા લેવા માટે યોગ્ય ગણાય પણ નહિ. એ દીક્ષાકાલે જુવિચારક વર્ગ એમ કહે કે એ એક આચાર્ય! માફમ છે તો તેમાં ખાટું નથી. એમની જાણુ જુદું પાંડુતમ પણ અવર કંપજ માની શકાય. કોઈ પુણ્ય ગુણના સંપાદનને લાયક એમના જીવનના માફમ એવી ગોડવાની આપે છે કે જેથી તેઓ પાત્ર થાય. તેમના જીવન કરે. રાત્રીના અધ્યાના નિમિત્તે એમ કોઈ નથી એકદમ જુદા. આ મંગલમા છેવટે જાણુ નહિ —

વલ્લં ધામ ચ પેદાણ મદ્દમાગેમમ રાગો

સેવ કાલ ચ વિત્તાવ નદરાગ નિજુજા .

પ્રકરણ ૮ મું.

અભ્યાસ પદાન.

There are some who desire knowledge that they may know, and it is a lease curiosity; that they may be known, and this is vanity; that they may sell their knowledge, and shameful is the game; that they may build up others, and it is charity; that they may build up themselves, and it is prudence.

ભાષાંતર:—કેટલીક વ્યક્તિઓ એવી છે કે જે 'આપણે આ જ્ઞાનથી તો શીકે' એવી ઇચ્છાથી જ્ઞાન માટે ચાલના રાખે છે. આ નીચ જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે; ખીજા કેટલાક એટલા માટે જ્ઞાનને ચડે છે કે 'એથી આપણે પ્રખ્યાત થઈશું' આ મિથ્યાભિમાન થયું; ત્રીજી ખીજાઓનો ઇશ્વરો એવો હોય છે કે 'જ્ઞાનને વેચીશું.' આને નફા-લગાવરૂપ નહોતો કદી યાચવ; કેટલાક એવા વિચારથી હોય છે કે "એ વડે ખીજાંઓને ઉત્તમ બનાવીશું" આ સમાવન સમજાવી; છેલ્લે એવા આસ્થાથી જ્ઞાનને ચાલનારા આવે છે કે જેઓ 'એની સલામતથી આપણને પોતાને ઉચ્ચ કરી પર ભરે જઈશું.' આવી સમજાવી કામ કરે છે. આવી આવનાને સાવધન કે રહાવન કરેલ.

દીક્ષાકાળપૂર્વે સ્વામી શ્રી કર્મસિંહજીનો અભ્યાસ કંઈજ નહતો;

પછીથી દીક્ષા લેવાની ઉમેદવારી કરતા થયા ત્યારથી તે મરણ પર્યંત તેઓ અભ્યાસીજ રહ્યા હતા. પોતામાં જણાતી ઉણપ પૂરવાને અને પોતાને ઉચ્ચકોટિએ લાઇ જવાને તેમણે અભ્યાસ આદર્યો હતો અને શક્તિ સ્થિતિ અને સંતોગના પ્રમાણમાં અન્ય જનોને સુધારવાનો પ્રયત્ન સેવ્યો હતો. જ્ઞાન માટેની તેમની ચાહના તે કાંઈ કેવળ કુતૂહળી ધૃષ્ટિ, મિથ્યાભિમાન, સોકેપણા, કે વાણીઆશાહી વૃત્તિથી ઉદ્ભવી નહતી એ એમનાં જીવનકાર્યોથી જાણવામાં આવ્યું છે. ઉપરચોટીઆં અચોક્કસ જ્ઞાનથી કે અણુસમગ્ર વર્ગ જાની તરીકે ઓગળે વાહવાહ બોલે તેથીજ પોતે પોતાને સંપૂર્ણ માની અભ્યાસમાં આગળ વધતાં અટકી જવાનાં ભય-સ્થાનો મુનિજીવનમાં રહે છે તે સર્વથી તેઓ ચેતી ચાલતા હતા. પોતામાં ન હોય તેવી યોગ્યતા માનવા મનાવી લેવાથી અને આરો-પિત યોગ્યતાની કસોટી થવાના પ્રસંગો નાદિ આવતા હોવાથી જો કે મિથ્યાભિમાન એકદમ જુદું પડી નથી જતું તોપણ એ વ્યવહારથી ખરો અને સચાચો જ્ઞાન લેવા પણ નથી એમ તેઓ સમજતા. આ નરે ભવસ્થાનોનું જ્ઞાન હોવાથી તેમનો અભ્યાસ હેવટ સુધી ચાલુ રહ્યો હતો. અને પશ્ચિમને નેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું નેટલું પરિપક્વ અને ચાક્રમ મેળવ્યું હતું.

અર્ધજાનનંદિન સંતોના કેવળ મેળવ્યુંપટ્ટી એ કંઈ જ્ઞાન નથી કે અભ્યાસ નથી. ખરો અધ્યયન અર્ધજ્ઞાન ચમર નકામું છે. 'અભ્યાસ મેળવ્યું' એજ અધ્યયનક્રમમાં હોય તો સ્વતંત્ર વિચાર-શક્તિ, જીવન, શક્તિ આદિ મનની શક્તિઓનો વિકાસ થતોજ નથી. (નંદિન : પાન ૬૬ છે કે :—

સ્થાણુરયં મારહારઃ કિલામૂદધીલવેદં યોનિવિજાનાત્યર્થ
યોડ્યેક્ષદ્ સકલં મદ્રમશ્નુષે નાકમેતિ જ્ઞાનવિધૂતપાપ્મા ॥

જે વેદનું અધ્યયન કરે છે. છતાં વેદનો અર્થ જાણતો નથી.
તે માર ઉપાડી રાખનાર યાંબસો છે. જે અર્થ જાણે છે તે સંપત્તિ
કેસાણુ પામે છે, અને જ્ઞાનથી એનાં પાપ ધોવાઈ એ સ્વર્ગમાં જાય છે.”

આમ અર્થજ્ઞાન સહિત અભ્યાસ હોય તોજ પ્રારંભ જ્ઞાન અને
તેનાં ઉત્તમ ફળ સંભવે છે. અર્થજ્ઞાન પ્રાપ્તવાને વ્યાકરણનો અભ્યાસ
જરૂરનો છે. આચાર્યશ્રીએ જૂજમાં દામોદર શાસ્ત્રી પાસે વ્યાકરણનો
અભ્યાસ કર્યો હતો. જૂજમાં એ વખતે ન્હાની પક્ષના હંસરાજશ
સ્વામી પણ સાથે હતા. તેમને અને પૂજ્યશ્રીને વ્યાકરણ, કાબકોશ
વગેરેના અભ્યાસ માટે મતભેદ પડ્યો. સ્વામીશ્રી હંસરાજશ્રી એ અધ્ય-
યનથી વિરુદ્ધ હતા. એટલે એમણે પૂજ્યશ્રીને એ અધ્યયન બંધ કર-
વાને સમજાવ્યા હતા. પણ તેમને એમ કરવું શક્ય નહિ. વ્યાકરણનો
અભ્યાસ શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ છે એમ તેમણે ધણીવાર કહેલું છે. ચોડાંક
પ્રમાણુ અદિં આખ્યાં છે.

વ્યાકરણાત્પદસિદ્ધિઃ પદસિદ્ધે રથે નિશ્ચયો મવતિ ।

અર્થાત્તત્ત્વજ્ઞાનં તત્ત્વજ્ઞાનાત્પરં શ્રેયઃ ॥

વ્યાકરણથી પદ સિદ્ધ થાય છે. પદસિદ્ધિથી અર્થબોધ થાય
છે, અર્થ નિશ્ચયથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષની
પ્રાપ્તિ થાય છે.

હેમ વ્યાકરણવ્રતિ.

આચારાંગજી જણાવે છે કે,—
અણુવીદ્ય ણિદ્વામાસી સમીયાણ
સંજયમાસં માસેઽવા તં બ્રહ્મ

એગવયણં દુવયણં बहुवयणं

इत्थिवयणं पुरिसवयणं

नपुंसगवयणं अज्ज्ञयवयणं

उवणीतवयणं अवणीतवयणं

उवणीतावणीतवयणं अवणीय उवणीयवयणं तीयवयणं

पङ्हुप्पन्नवयणं अणागतवयणं

पञ्चक्खवयणं परोक्खवयणं

કામ પડતાં વિચાર કરીનેજ પછી નક્કીપણે બોલતાં સાવધ રહીને ભાષાસમિતિ સાચવીને ભાષા બોલવી. તે ભાષામાં બોલતાં વાક્યોના સોળ ભાગ રહેલા છે તે આ પ્રમાણે છે:—૧ એક વચન, ૨ દ્વિ વચન, ૩ ત્રિ વચન, ૪ સ્ત્રીભૂતિ વચન, ૫ પુરુષભૂતિ વચન, ૬ નપુંસકભૂતિ વચન, ૭ અધ્યાત્મ વાક્ય, ૮ ઉત્કર્ષ વાક્ય, ૯ અપ-કર્ષ વાક્ય, ૧૦ ઉત્કર્ષાપકર્ષ વાક્ય, ૧૧ અપકર્ષોત્કર્ષ વાક્ય, ૧૨ ભૂત-કાળ વચન, ૧૩ વર્તમાનકાળ વચન, ૧૪ અનાગત કાળ વચન, ૧૫ પ્રત્યક્ષ વચન, ૧૬ પરોક્ષ વચન.

તેમ શ્રી પન્નવણાણનાં વચન ઉપરથી પણ સમજાય છે કે એ ૧૬ ઉપર 'ઉપયોગ' દબને બોલવું તે ભાષા જ્ઞાન-સંસ્કૃત આદિના અભ્યાસ-વિના બની શકતું નથી. તેમજ એ સર્વ ઉપર લક્ષ આપ્યા વિના બોલનાર મૂળાવાદીજ ગણાય.

સએગવયણં વદિસ્સામીતિ,

એગવયણં વદેજ્ઞા, જાવ પરોક્કવયણં વદિસ્સામીતિ,

પરોક્કવયણં વદેજ્ઞા ॥

इत्थीवेस पुरिसेवेस, नपुंसगवेस,

एवं वापेयं, अण्णहावावेयं अणुवीइ णिट्ठा

भासी समियाए संजय भासं भासेज्जा

इहेयाइ आयसणाइ उवातिकम्म ॥ ७७० ॥

મુનિએ જ્યાં એકવચન કહેવાનું હોય ત્યાં એકવચન વાપરતું.
એમ પરોક્ષવચન દેખાણે પરોક્ષવચન વાપરતું, વળી આ સ્ત્રીજ છે
કે પુરુષજ છે કે નપુંસકજ છે, અથવા આ બાબત આમજ છે કે
તેમજ છે એ સપણું તપાસી નક્કી કર્યા બાદ બાપા સ્મૃતિ સંચયી
નક્કીપણે બોલતું અને સપણી જાતના વચન દોષ પરિહરયા.

સેફિતં મોલંભમાણે ર ચતુવિદે વળંતે સંજહા,

સમાસિદ, સદ્ધિતદ, ધાતુદ, નિરુત્તિદ, સેફિતં સમાસિદ ર

સત્તસમાસા મવન્તિ તં જહા, વંદેઅ, મહુન્વીહી

કમ્મધારેદ, દિગ્ધે, તત્પુરિસે, અવર્ઘ માદ એકસસેઅ ॥

સામાસિક, તદ્ધિતજ, ધાતુજ, અને નિર્વૃત્તિક એ ચાર પ્રકારે
બાવ પ્રમાણ છે. તેમાં સમાસ સાત પ્રકારના છે:-કંઠ, બહુવ્રીહિ,
કર્મધારય, દ્વિગુ, તત્પુરુષ, અવ્યયીબાવ અને એક શેષ.

અનુયોગદ્વાર-સૂત્ર.

બ્યાકરણ અને કાવ્યાદિના અભ્યાસથી કેટલીક ભુલિ શક્તિઓ
ખીસે છે તે ઉપરાંત અર્થબોધ સુગમ થાય છે, અને સૂત્ર મંથોનું
રહસ્ય પણ વિચારણીય અભ્યાસીને હાથ આવી સકે છે. એ પુસ્ત-
કોનો બોળે ઉપાડવો પડતો નથી. આચાર્યશ્રીના સૂત્રજ્ઞાન માટે એમ
નિર્વિવાદ રીતે ઠીક સલામ કે હાથ કુચ્છમાં તેવું જ્ઞાન ધરાવનાર
બાળ્યેજ મગશે. અર્થજ્ઞાન અને રહસ્ય બોધ પામવાનું મુખ્ય ફલ
એ છે કે સત્ય તત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય અને આત્મ સુધારણા તેમજ
પરોત્કર્ષ અર્થે તેનો ઉપયોગ થાય. જિજ્ઞાસાનો પાયો કુદ્ધક વિચારો

પર નહિ પણ કહાપણુ ભર્યા ઉદાર વિચાર ઉપર રચાયેલોય તોજ આવાં કૃળ આવી શકે છે, નહિતર વિપરીત પરિણામ આવે છે. આચાર્યશ્રીનો અભ્યાસ પાછળથી પદ્ધતિસર વ્યવસ્થિત અને નિયમિત ચાલતો તેમજ તેમાં તેમનો ઉદ્દેશ ઉચ્ચ હતો તેને પરિણામે તેઓ પોતે આત્મ-સુધારણા કરી શક્યા.

એક જૈન મુનિને અભ્યાસની કેવી અને કેટલી જરૂર છે. તેણે ખાસ કરીને કેવા પ્રકારનાં જ્ઞાન પામવાને પ્રધાનતાએ પ્રયાસ કરવો જોઈએ એ પણ બહુ વિચારણીય છે. હાલ ન્યાયશાસ્ત્ર ભણવાની પ્રથા કેટલેક સ્થળે ચાલે છે. કોઈ કાલિદાસ, ભવભૂતિ, ભારવિ, માધ આદિ કવિઓની કાવ્ય પ્રસાદી આખવાનું કરે છે, તો કોઈ કેવળ શુકવત્ સુખપાઠ કર્યા બંધ છે, કોઈક સ્થળે તો એ વ્યાકરણ, ન્યાય, કાવ્ય આદિના અભ્યાસમાં સમકિતનો ભંગ થવાનો ભય રાખવામાં આવે છે. એક જૈન મુનિએ વ્યાકરણ, કોષ, કાવ્ય, ન્યાય, ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિ, વગેરેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે વેષ સ્વીકાર્યો છે તે બરાબર ભજવી શકાય તે માટે જે કાંઈ યોગ્યતા અપેક્ષિત હોય તે જોઈ મળે એવા પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તેણે નિરંતર મંઝાર હેવું જોઈએ. શૃંગાર રસભર્યા કાવ્યોનો અભ્યાસ કરવા કરતાં અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ, સિંદૂર પ્રકરણ, વૈરાગ્ય શતક, નીતિશતક જેવા સત્ત્વ-ગુણુપોષક, વૈરાગ્યવર્ધક અને તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રાપક ગ્રંથોનું અનુશીલન કરવું જોઈએ. એ અભ્યાસ પરિપક્વ થયા પછીજ દેશકાળાદિની નજરે જરૂર હોય તેવા વિષયો શીખવાના છે. ન્યાય શાસ્ત્રનાં શિક્ષણનું સાક્ષ્ય કેવળ નીલકંઠી જેવા ગ્રંથોના સમજ્યા વગરના સુખ પાઠમાં કે મોટો પગારદાર શાસ્ત્રી રોકવામાં કે અમુક વર્ષો તે શિક્ષકોનાં ગાળ્યાં છે એમ કહેવા મનાવવામાં સમાવું ન જોઈએ. પરંતુ મોદાદ, સમભંગીનય જેવી જૈનીય ન્યાય પદ્ધતિને ગૌતમ પ્રણીત

ન્યાય સાથે સરખાવી ક્યાં કેટલો અને કેવો મતભેદ છે, જેનું શંકી કેની રીતે ઉત્તર છે. તેનો સારો પ્રકાર પાડવો જોઈએ. પરધર્મિની આપણે આપણા સંપ્રદાયનું રહસ્ય સંપૂર્ણપણે ન સમજાવી શકીએ તો આપણો ન્યાયનો અભ્યાસ અપૂર્ણ જ ગણાય. આ વર્તમાન અભ્યાસ પદ્ધતિમાં ખામી છે. શિક્ષક સાચી પોતે જેનું શૈલિથી અચાત હોય, જેનું હાબ્યાદિનો તેને પરિચય ન હોય, તેના ઉપર શ્રદ્ધાજન ન હોય, કેવળ પૈસા મેળવવા માટેજ ધંધો સ્વીકાર્યો હોય તો જેનું સાધુને કેવા અભ્યાસની જરૂર છે, એ વગેરે બાબતો તેનાથી ન સમજી શકાય એ ઉપાડું છે. આવા બ્યવહાર ચાલતા હોય તો પરિણામે મુનિઓએ જેવા ધર્મ જોઈએ તેવા તે થતા નથી અને કોઈ બીજાનું સ્વસ્થ પડાય છે. આવી સ્થિતિમાં વળી મુનિઓનાં જ્ઞાનની પરીક્ષા થતી નથી, કસોટીના પ્રસંગ આવતા નથી. એટલે સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનના અભ્યુપલ્લા સાથે મિથ્યાભિમાન, દંભ અને અસત્ય જોડાય છે અને સમુદાય દગાય છે.

વખનનો નિયમિત ઉપયોગ કરી પોતાને આવશ્યક હોય તેવા પ્રકારના જ્ઞાનનો અભ્યાસ, પદ્ધતિ બ્યવસ્થા અને નિયમપૂર્વક ચલાવનાર મુનિ-વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વંધવાને બદલે કેવળ નિરક્ષર મન્દ-મતિ દંભી અને પ્રતારક વર્ગની સંખ્યા વધે તો સમાજનું ગાફી અનર્થના મોટા ખાદ્યમાં પડે એ ચોક્કસ છે. મુનિ જીવન જેવી ન્યૂન ઉપાધિવાળી નિશ્ચિત સ્થિતિને ખામી અનુરૂપતા હોય છતાં જોએ અભ્યાસ પાછળ મંડતા નથી અને વંદના સત્કાર તથા ભૂતી મોટાઇ માટે વચખા ખાંદે છે તેઓ પોતાનો બચ દારે છે એમ મુન્દર જ્ઞાન ખરેખર ચોખ્ખા દહે છે.

અભ્યાસ કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એટલે જ્ઞાનર્થ થવાનું એમ જન્મ નથી. જ્ઞાનને વર્તનમાં ઉત્તરણ ત્યારેજ જ્ઞાનવંશ છે. મહામાધી ધર્મ-ઘસણ પોતાની ઉપદેશમાળામાં કહે છે—

જહાં સ્વરો ચન્દન ભારવાહી, ભારસ્સ ભાગી ન હુ ચન્દનસ્સ
 એવં સુ નાળી ચરણેણ હીણો નાળસ્સ ભાગી ન હુ સુગ્ગઈય ॥

‘ જેવી રીતે સુખડનો ભાર વહન કરનાર ગધેડો ભારનો ભાગી
 છે ચન્દનનો નહિ, તેવીજ રીતે વર્તન વગરનાં જ્ઞાનને જાણનારો
 જ્ઞાનનો ભાગી છે સુગતિનો નહિ.

અભ્યાસ કરીને કરવું શું એ પ્રશ્નનો ખુલાસો આમ આપી
 શકાય કે:—જ્ઞાન એ પ્રકારનું છે; એકથી માત્ર મનજ કેળવાય છે અને
 બીજાથી હૃદય કેળવાય છે. જેઓ વાદવિવાદમાંજ માત્ર કુશળ હોય,
 જેઓ ભાષણો કરવા માત્રમાંજ કુશળ હોય, જેઓ લેખ લખવામાંજ
 કુશલ હોય તેઓએ એટલા માત્રથીજ આનન્દ પામવાનું નથી. અલ-
 બત્ત તત્ત્વનિર્ણયિક વાદવિવાદ, ઉપયોગી ભાષણો અને લેખો એ અ-
 ભ્યાસનાં ફળરૂપ હોવાં જોઈએ પણ એટલામાંજ અટકી રહેવાનું નથી.
 હૃદયની કેળવણીની જરૂર છે. તે મેળવવી. “ જનમનરંજન ધર્મનું
 મૂલ ન એક બદામ ” અમુક અપેક્ષાએ આ વચન સત્ય છે. એ
 અપેક્ષા ધ્યાનમાં રહેવી જોઈએ. જ્યાં હૃદયની કેળવણી હોય છે ત્યાંજ
 દાન, શીળ, તપ અને ભાવ અથવા વિશુદ્ધ વર્તન વિવેક અનુકંપા
 અને બીજા દૈવીગુણો પ્રકાશે છે પોતાને ઉચ્ચ કોટિએ લઈ જવો,
 ગુણસ્થાન પર આરોહણ કરવું, મોક્ષ સન્નિપ્ત ચાલ્યા જવું એમાંજ
 હડાપણુ છે, એજ અભ્યાસનો ઉદ્દેશ છે. ફળ છે અને પરાકાષ્ઠા છે.

પૂજ્યશ્રીએ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનનો અભ્યાસ ઠીક કર્યો હતો. તેમ
 તેમનું બહારનું જ્ઞાન પણ ઠીક હતું. તોપણ એટલું કહેવું જોઈએ
 કે એ જ્ઞાન અમર્યાદ સંપૂર્ણ અંશે જોઈએ તેટલું નહતું, વળી એમનો
 અભ્યાસ તુલનાત્મક પદ્ધતિએ નહિ થતાં મર્યાદિત અને એકદેશી
 હતો. હૃદયની કેળવણી પૂર્ણ અંશે થઈ હતી એમ કહેવામાં વાંધો
 નથી. સાચે કહેવું જોઈએ કે સંસારવાસનાથી મસ્ત બનેલા પંડ્યાઓના
 હૃદયનો પડછાયો એમના અંતઃકરણ ઉપર પડ્યો નહતો.

પ્રકરણ ૯ મું.

વાચન.

Make your books your friends.
And study them unto nobles and ends,
Searching for knowledge and to keep your mind,
The same it was inspired, rich, and rejined.

ભાવાર્થ:—તમારા જે મિત્રો હોય તે ઉપરાંત પુસ્તકોને તમારાં મિત્ર જનાવો, અને ઉચ્ચતમ હેતુ પાર પાડવા માટે, યોગ્ય સંશોધન કરવા માટે અને તમારૂં મન ધ્વિર પ્રબોધિત વિચારોથી સમૃદ્ધ સંસ્કારી મૂળથી હર્ષ તેવુંજ રાખવા માટે તેનો અભ્યાસ કરો.

સુમાનહિત માટે—અને તેમ કરીનેજ આત્મહિત સાધવા માટે—

સત્ય સંકલ્પ અને વિશુદ્ધ વિચાર પરાયણ થઈ

એકાન્ત પરોપકારમય જીવન ગાળવાની દીક્ષા લેનાર મુનિવર્ગને ખંતપૂર્વક બારીબાઈથી અનેક દષ્ટિ બિંદુથી અભ્યાસમાં તત્પર રહેવું એ ધર્મજન જરૂરનું છે. જૈન મુનિઓના વિદ્યારના જે નિયમો છે તેથી તેમને અમુક ચોક્કસ મર્યાદામાં અને ચોક્કસ જાંધનો વચ્ચે રહેવું પડે છે. તેમનો વિદ્યાર પ્રદેસ જલ્દુ વિસ્તૃત હોતો નથી, વિવિધગ્રાન ધરાવના અનેક મનુષ્યોના સંજાંધમાં છૂટથી આવી શકાતું નથી, એટલે પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને અવલોકનદ્વારા બુદ્ધિની જે શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે તે અચેત પડી રહે છે. કેટલાંક જાંધનો

વિચારનાં, બુદ્ધિને ખીલવવી અને હૃદયને ફેળવવું. ‘ધર્મજન ઉત્તમ મંગળ છે’ એમ કહેનાર પદ્મપાતરહિત વીર પ્રભુના સંઘમાં સક્રિય, કૃપણતા અને અનુદાર વિચારને સ્થાન છેજ નહિ-હોઈ શકે પણ નહિ. વળી ત્રીકમદાસજી મુનિ પોતાના જૈન તત્ત્વશોધક ગ્રંથમાં કહે છે કે “કુંસિયાવળ મૂયા” સાધુ સ્વસમય પરસમયનાં જાણુ હોય. વળી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ઓગણીસમા અધ્યયનમાં પણ ખતે શાસ્ત્ર બણવાં કહ્યાં છે. તથા શ્રીનન્દી સૂત્રમાં વ્યાકરણ, ભાગવત પુરાણાદિ પરધર્મીનાં શાસ્ત્રો કહ્યાં છે તે સમ્યક દૃષ્ટિએ બણે તો ધર્મ-શાસ્ત્ર છે એમ જણાવ્યું છે. વળી શ્રી સ્થાણાંગજી સૂત્રના નવમા શાસ્ત્રમાં જ્યોતિષવિદ્યા સાધુ પુષ્ટકારણે બણે તો ધર્મશાસ્ત્ર છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે.” વિશાળ દૃષ્ટિમિત્રથી જોવામાં આવે તો જ્ઞાન સંપાદન કરવાનાં, આત્મવિકાસ કરવાનાં અને અનુભવવૃદ્ધિ કરવાનાં જે કાંઈ સાધનો છે તેના ઉપયોગ ન કરવો કે તે મેળવવાં નહિ એમ કોઈ પણ દાખમાં અને કોઈ પણ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવેલ નથી એમ જણાવો.

ચરિત્રનિરૂપ્યને વાંચનનો શોખ હીક હતો એ સંબંધી એમની જીવનકથામાં કહેવાઈ ગયું છે. સ્વસમય-આત્મભાવ જાળવ્યા વગર સ્વધર્મના વિશેષ ચરિત્રાત્મક ગ્રંથો વગેરે વાંચવા અથવા ઉચ્ચ કોટિના પુસ્તકો અવલોકવાથી લાભાસાદ નથી પરંતુ ચલનાત્મક ધર્મ વૃત્તિ સ્વિકારે છે; એમ તેઓ કહેતા હતા. જેથી તેઓ અન્ય પંથના ધર્મગ્રંથો વાંચતા ખરા તો પણ પોતાના સંપ્રદાયનું જ્ઞાન પ્રથમ એ સ્પષ્ટ અને પરિપક્વ કરવા ઉપર તેમને વિશેષ પ્રીતિ રહેતી. તેઓ આ મતને સંપૂર્ણ રીતે મળતા આવતા હતા કે કેટલાક ગ્રંથો હતા જેમ જવા જેવા હોય છે, કેટલાક વાંચવા જેવા હોય છે, કેટલાક વિચારવા જેવા હોય છે, અને કેટલાક વારંવાર આવર્તન કર્યા કરવા જેવા હોય છે. આ વિચારને લીધે, તેમણે પોતે બાંધેલાં બેંચે લામ લેવા હોવાથી તેમજ દેશભાષા, રાજભાષા અને ધર્મજ્ઞાનના

અમુક જ્ઞાનના અભાવને લીધે તેમનો વાચન પ્રેક્ષ અમર્ષાદં બન્યો ન હતો. પોતે જૂની દેવનાં દેતાં, નવીન પદ્ધતિથી અજ્ઞાતો દના, તુલનાત્મક અભ્યાસપૂર્વક જિન-જિન દર્શિની અનેક વિધોનું અંદ-શોધન કરવા જેટલી સક્રિયિય નહોતી; એ સર્વ કારણોને લીધે ખારીકાકી વિવિધ દર્શિનિંદ્રાએ વાચન થયું નેમ્મએ તે થયું ન હતું એ વાચનથી અપૂર્ણતા આવે છે તે કાંઈ જેવું તેવું, મંદ, એ પક્ષી ન હોયું નેમ્મએ. એકન દીક્ષા કહે છે કે—

Not to contradict and confute, nor to believe or take for granted, nor to find talk and discourse, but to weigh and consider.

બાવાઈ:—વાંચયું તે ખંડન કરવાને કે પ્રતિપક્ષ માધ્યમને નહિ. અને જે કશું દેવ તે મદાથી સત્ત્વ માની ઘેરા ખારે નહિ, તેમજ માતાં અને મંભાવજનો વિષય શોધી કદાચ ખારે નહિ, પણ તુલના કરવાને અને મનન કરવાને.

આમ જૂની જૂની દર્શિએ જોનાં કાંઈક અંશે પૂજ્યમાનું વાચન અપૂર્ણ કહેવાય એ દેખીતું છે. જિનાં પાત્રાનાં ટૂંકાં કમ્પાનમાં સદાયક વાચ તેવી સામગ્રી મળી રહે તેવું અને તેવું વાંચન એમનું હવું. તેમજ જે જ્ઞાન તેમનામાં હતું તે નિશ્ચિત અને પરિપક્વ હતું, હાથ વિસ્તૃત અને ઉદાર હતું એ ખારું પણ લાચની દર્શિએ એક મુનિ પદ્ધતિ આપણે જે આશ્રમી સમીએ તે સુખગી અપૂર્ણ રીતે પૂરી પડી રોકવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં ન હતું એમ વિનિયમ કરી રેવું નેમ્મએ.

વાચન અને મનનદ્વારા નિશ્ચિત થતા અમર્ષાદિ અર્થનું વારં-વાર અનુકરણ અને કૌતુહલ એ વાંચનનાં મુખ્ય કારણ છે. જનાં તે નથી ત્યાં વાંચન એવું તેવું દેવ, જલમની ખેંચ લાચીય મન તેટલી દેવ ત્યાં એ વાચન અને એ લાચીય નિરર્થકાર કરે છે. આવા સદ્ધમાં જેકં એકર રીતે આચાર્યશીનું વાચન-તે અનુકરણ દર્શિએ અપૂર્ણ અને ખાલીય હતું તે થયું સદિય જનક માની કાઢવ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લેખન.

Writing maketh an exact man-લેખનથી મનુષ્ય સંપૂર્ણ બને છે.

વાંચનથી ભૂતકાળ તથા વર્તમાનકાળના મહાત્માના સમાગમનો લાભ પામી શકાય છે તેમ લેખનથી વર્તમાન કાળ તથા ભવિષ્યકાળની પ્રબળ પોતાનાં જ્ઞાનનો લાભ આપી શકાય છે. લોકોપકારનું એ પણ એક સખળ સાધન છે. આખ્યાન અને ઉપદેશથી જે લાભો અપાય છે તે દેશ અને કાળની સીમાથી બંધાઈ રહે છે જ્યારે લેખનના લાભો તેની અપેક્ષાએ સીમાહીન છે. હરકોઈ દેશ અને હરકોઈ કાળમાં સમર્થ લેખકો પોતાના વિચારોનો લાભ આપી શકે છે. આજનું જીવન પ્રવૃત્તિપરાયણ છે, હરિક્ષાઈ વધી છે, અનેક વ્યવસાયો થયા છે, નવીન વિચારોનો વેગ ધસ્યો આવે છે, સ્થિતિ, સંબંધ અને સહવાસ બદલાયો છે અને તેની સાથે મનુષ્ય જીવનનાં લક્ષ્ય બિંદુઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન થયાં છે. ધર્મનું જ્ઞાન અને ધર્મની ક્રિયાઓ એજ એકમાત્ર લક્ષ્યબિંદુ રહ્યું નથી. ગૃહસ્થ વર્ગનું કર્મજીવન એવું રચાયું છે કે તેમને ધર્મની બાબતો સમજવાની વૃત્તિ પણ ભાગ્યેજ થાય છે. એટલે શક્તિ કે નિષ્ઠા ક્યાંથીજ હોય ? એ ગૃહસ્થ વર્ગની અપેક્ષાએ મુનિ જીવનને પુષ્કળ અવકાશ છે, અનુકૂળતા છે અને ધારે તો પોતાની સર્વ પ્રકારની માનસિક શક્તિને વિકસાવી શકે એમ પણ છે.

ઉડા અંબાસ, સર્વદેશીય વાંચન, ખારીક અવલોકન અને જાત અનુભવ વડે મુનિ, ગૃહસ્થ વર્ગને ઉત્તમ પ્રકારના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત ઘડી ઉપદેશી શકે એમ છે. સંસાર સમુદ્રમાં જોખમકારક રથાનો ક્યાં છે, ખરો માર્ગ કયો છે એ જતાવવામાં તેઓ દીવાદાંડીનું કામ કરી શકે.

બ્યાખ્યાન આપીને પ્રત્યક્ષ રીતે કે લેખો લખીને પરોક્ષ રીતે પોતાનાં જ્ઞાનની પ્રકાશિત જ્યોતિ ને કેટલાક વ્યક્તિગત તેમજ સમાજગત દોષોને લીધે ચોક્કસ મર્યાદામાંજ ફેલાઇ રહે છે. તેને વિસ્તૃત પ્રદેશમાં ફેલી શકે. આવા કાળમાં અને આવી સ્થિતિમાં શાસ્ત્રની પવિત્ર જૂમિમાં વિચરી ત્યાંનાં અમૃત ફ્લો લાવી આપવામાં આવે-શાસ્ત્ર રહસ્યો ખદાર ખાડવામાં આવે, ધાર્મિક ક્રિયાઓ, વિધિ-ઓ અને ઉપદેશોનાં સકારણ રહસ્યો રપટ કરી જતાવવામાં આવે તો સમાજનું ધર્મજીવન જાગૃત થાય, ધર્મવિરુદ્ધ વધતું વાતાવરણ અટકે અને સમાજનું કલ્યાણ થાય. સ્થૂલ શરીરથી વિહાર કરનારા મુનિવર્ગને લેખદ્વારા સૂક્ષ્મ શરીરથી વિહાર કરવાનો પ્રદેશ બહુ મોટો થઈ પડે છે. આ સૂક્ષ્મ વિહારમાં નિયમ નથી, જંધન નથી, પરત-ત્રતા નથી, દેશકાળની સાંકડી મર્યાદા નથી. માત્ર એવી શક્તિ મેળવવી જોઈએ.

લખનથી ખીજને લાભ આપી શકાય ■ એટલુંજ નહિ પણ એથી પોતાને પણ ધણા લાભો છે. એક વિચારકે અંગ્રેજ સાક્ષર કહે છે કે:—

“The magic of the pen lies in the concentration of your thoughts upon one subject.

ભાવાર્થ:—એકજ વિષય ઉપર આપણા વિચારોને એકાગ્ર કરવા એ લેખનની નહુધ અસર છે.

આત્મસુધારણામાં—સ્વશિક્ષણમાં લખવાનો મહાવરો એ પ્રથમ જરૂરનું અંગ છે. જેને યથાર્થ રીતે વિચાર કરવાના છે. તેણે અવસ્થા-પોતાના વિચારોને બહાર દર્શાવવાનો પ્રયત્ન સેવવોજ. જોઈએ. લેખન પણ એક કળા છે અને તે શિક્ષણ અને સુધારાનું એક ચિહ્ન છે. મનની એકજ વિષય ઉપર એકાગ્રપણે વિચાર કરવાની શક્તિ કેળવવાનું એ એક સાધન છે. વાંચવાની સાથે લખવાનો તેમ સંભાળવો મહાવરો રાખ્યો હોય તો જ્ઞાન ચોક્કસ અને પરિપકવ થાય છે, કેટલીક માનસિક શક્તિ કેળવાય છે તેમ અન્યને પણ લાભ આપી શકાય છે.

વ્યક્તિ કાળમાં સગવડ સાધન અને કેળવણીનો અભાવ હતો એટલે કેવળ દિતારા અને ટપા કરવામાં અને નાની નાની કથાઓ અને રાસો જોડવામાં મુનિઓનું લેખન કાર્ય સમાપ્ત થતું. હાલનો જ્ઞાનો સર્વ સામગ્રી પૂરે છે. માત્ર આત્મ પ્રયત્નની જરૂર છે. વિવિધ બાબાનું જ્ઞાન હોય, શાસ્ત્રાદિ ગ્રંથોનો સારો પરિચય હોય તો મુનિઓના સૂક્ષ્મ વિદારનો પ્રદેશ અમર્યાદ થઈ પડે અને અનન્યને સ્વાધ્યાસ લાભ મળી શકે.

લેખનકાર્ય નિર્વર્તને માટે અનિરિત છે. એમાં મિથ્યાત્વ અને દેવ છે એવું માનવું એ જુદું છે. આમ જ્યારે ત્યાં હોય અને મિથ્યાત્વની વચ્ચે જન્મના જન્મનાંઓનાં દેવતાશક્તિ એ દેવગલીન મહાત્માઓને હોત તે. હિન્દુ ધર્મ, ખ્રિસ્તીધર્મ, બુદ્ધધર્મ, ઈસ્લામ અને બીજાં મંત્રોનું વિસ્તરણ. હિન્દુ ધર્મ લખાવજ નહિ. જન્મનું નાશક, ધર્મ પ્રચારક, વ્યવસ્થાવક, નાતિ અને અવસ્થાના જ્ઞાનના સ્વારો કરનાર કેવળ ધર્મી નુકસાન નહિ હોય. હકેજ નહિ જેનું જેની વિદ્યારૂપિ એ સંસ્કારક નહિ. હવે એ જ મનુષ્યત્વને જીતવા સંતોષ વિચારવા ન હોય, એ સૂચક ન જાણે.

જામાનાનો અસરથી કેટલાક મુનિઓ લેખન વ્યવસાયમાં પડે છે અને પોતાના જ્ઞાનનો લાંબ વિસ્તૃત પ્રદેશમાં આપે છે. એક ઉત્તમ લેખ લખવા માટે પ્રથમ દૃઢતા ચોખ્ખતા જોઈએ છે તેના વિવેક વાળી તેવી ચોખ્ખતા સંપાદન કર્યા પછીજ લેખન કાર્યમાં પડવું જોઈએ એ બદ્ધ સામાન્ય નિયમ છે; અને મુનિવર્ગ તરફથી બહાર પડતા મંથો કાંઈ એક સામાન્ય ગૃહસ્થ પણ લખી શકે તેવા, બહુજ સામાન્ય વિષયના, અસ્પષ્ટવી, નિર્મોલ, કે તાણીતોસીને તૈયાર કરેલા હોવા નજ જોઈએ એ પણ સર્વમાન્ય વાત છે. આવા મંથો પ્રકાશવાથી તેમનાં વખત અને મહેનતનો મિથ્યા વ્યય થાય છે અને આવકોના પૈસા પણ નકામા જાય છે; તેમજ જે હિચ્ચ અને પૂજ્યપદ તેમને મળ્યું છે તેની શોભામાં સમગ્રજીવોની દૃષ્ટિએ હાનિ આવે છે. દેશ, કાસ અને પરિસ્થિતિ આદિનું બારીક પર્માલોચન કરી તે દૃષ્ટિએ આવશ્યક હોય તેવા વિચાર તેમણે બહાર પાડવા જોઈએ. શાસ્ત્ર અને વ્યવહારની દૃષ્ટિએ જરૂરી સુધારા સૂચવવા, શાસ્ત્રીય રહસ્યનું પરિરોપન કરવું, સિદ્ધાન્ત સ્વરૂપ સમજાવવાં, તત્ત્વભાવના, ચિંતન અને વિદ્યાર આદિની અર્થા ઉપરાંત પોતાના સંબંધમાં બનેલા અંગતના પ્રસંગો, અનુભવ, સમાજની વર્તમાન જરૂરીઆતો, સમાજમાં પેટેલાં અનિષ્ટ તત્ત્વો, તેને નિવારણ કરવાના ઉપાય, ભેદ પ્રચલિત રીતિ અને શાસ્ત્રવિધિનું પૃથક્કરણ; આવા આવા અનેક વિષયો ઉપર ઉત્તમ પ્રકારની ચૈલીથી લેખ લખાવા જોઈએ. સમય શક્તિ અને દ્રવ્યનો વ્યય એવા વ્યવસાયમાં ઘણો જોઈએ. કવિ, લેખક, પંડિત મંથકાર કહેવડાવવાની ઉતાવળી લાલસાને અટકાવી માગધી સંસ્કૃત અને મુજરાતી બાષામાં નિષ્ણાત થવું, ધર્મશાસ્ત્રોનાં ગંભીર રહસ્યોનાં ચિંતનમાં મગ્ન રહેવું અને એમ કરીને કાંઈ અપૂર્વ તત્ત્વ બહાર લાવી નવીન પ્રકાર પાડવાની જરૂર છે. હિંદુ ઉત્તરવેદીન

આત્મસુધારણામાં—સ્વશિક્ષણમાં લખવાનો મહાવરો એ પ્રથમ જરૂરનું અંગ છે. જેને મથાર્થ રીતે વિચાર કરવાના છે તેણે અવશ્ય-પોતાના વિચારોને બહાર દર્શાવવાનો પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ. લેખન પણ એક કળા છે અને તે શિક્ષણ અને સુધારાનું એક ચિહ્ન છે. મનની એક જ વિષય ઉપર એકાગ્રપણે વિચાર કરવાની શક્તિ કેળવવાનું એ એક સાધન છે. વાંચવાની સાથે લખવાનો તેમ સંભાળણનો મહાવરો રાખ્યો હોય તો જ્ઞાન ચોક્કસ અને પરિપક્વ થાય છે, કેટલીક માનસિક શક્તિ કેળવાય છે તેમ અન્યને પણ લાભ આપી શકાય છે.

વયલા કાળમાં સગવડ સાધન અને કેળવણીનો અભાવ હતો એટલે કેવળ ઉતારા અને ટળા કરવામાં અને નાની નાની કથાઓ અને રાસો જોડવામાં મુનિઓનું લેખન કાર્ય સમાપ્ત થતું. હાલનો જમાનો સર્વ સામગ્રી પૂરે છે. માત્ર આત્મ પ્રયત્નની જરૂર છે. વિવિધ ભાષાનું જ્ઞાન હોય, શાસ્ત્રાદિ ગ્રંથોનો સારો પરિચય હોય તો મુનિઓના સૂક્ષ્મ વિહારનો પ્રદેશ અમર્યાદ થઈ પડે અને અનન્તને સ્વાર્થા લાભ મળી શકે.

લેખનકાર્ય મુનિવર્ગને માટે અવિહિત છે, એમાં મિથ્યાત્વ અને દોષ છે એમ માનવું એ ભૂલ છે. આમ જ્યાં ત્યાં દોષ અને મિથ્યાત્વની કલ્પના કરનારાઓની દર્શનશક્તિ જે પૂર્વકાલીન મહાત્માઓને હોત તો સુદર ગ્રંથો, તત્ત્વવિચારો, સૂત્રગ્રંથો, ટીકાઓ અને ખીન્ન પ્રકારનું વિષમના સદ્મયો લખાતજ નહિ. કલ્યાણના સાધક, ધર્મ પ્રસારક, તત્ત્વજ્ઞાપક, નીતિ અને વ્યવહારનાં જ્ઞાનમાં વધારો કરનાર ઉત્તમ સૂક્ષ્મ મુખવાની મના હોઈ શકેજ નહિ. જૈન જેવી વિશાલ દર્શન સ્તીકરેજ નહિ. દીક્ષા એ કંઈ મનુષ્યત્વને છીનવી લેનાર વસ્તુ ન હોય, એ ખૂલવું ન જોઈએ.

જાનાંની અસરથી દેટલાંક મુનિઓ લેખન વ્યવસાયમાં પડે છે અને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ વિસ્તૃત પ્રદેશમાં આપે છે. એક ઉત્તમ લેખ લખવા માટે પ્રથમ દેટલી યોગ્યતા જોઈએ છે તેનો વિવેક રાખી તેવી યોગ્યતા સંપાદન કર્યા પછીજ લેખન કાર્યમાં પડવું જોઈએ એ બેટુ સામાન્ય નિયમ છે, અને મુનિવર્ગ તરફથી બહાર પડતા મંથો દર્શાવે એક સામાન્ય ગૃહસ્થ પણ લખી શકે તેવા, બહુજા સામાન્ય વિષયના, અપ્રચલ્લી, નિર્માલ, કે તાત્પર્યોત્પાદીને તૈયાર કરેલા હોવા નજર જોઈએ એ પણ સર્વમાન્ય વાત છે. આવા મંથો પ્રકાશવર્તી લેખનો વખત અને મહેનતનો મિથ્યા વ્યય થાય અને આવકોના પૈસા પણ નષ્ટામાં જાય છે; તેમજ જે ઉચ્ચ અને પૂજ્યપદ લેખને મળ્યું છે તેની શોભામાં સમજાવોની દૃષ્ટિએ દાનિ આવે છે. દેશ, દાસ અને પરિચયિત આદિનું બારીક પર્યાયોચન કરી તે દૃષ્ટિએ આવશ્યક હોય તેવા વિચાર લેખને બહાર પાડવા જોઈએ. સાત્ત અને અવહારની દૃષ્ટિએ જરૂરી સુધારા સ્વયંચા, દાઝીવ રદસ્થનું પરિરોધન કરવું, સિદ્ધાન્ત સ્વરૂપ સમજાવવાં, તત્ત્વજ્ઞાનના, ચિંતન અને વિદ્યાર આદિની રચ્યા ઉપરાંત પોતાના સંબંધમાં જાણેલા અમત્યના પ્રસંગો, અનુભવ, સમાજની વર્તમાન જરૂરીઆતો, સમાજમાં પેટેલાં અનિષ્ટ તત્ત્વો, તેને નિવારણ કરવાના ઉપાય, એક પ્રયત્ન રીતિ અને સાચાચિપિનું પૃષ્ઠકરજી; આવા આવા અનેક વિષયો ઉપર ઉત્તમ પ્રકારની કૈલીથી લેખ લખવા જોઈએ. સમગ્ર દક્ષિણ અને દક્ષિણે વ્યય એવા અવસાયમાં થયે જોઈએ. કવિ, લેખક, પંડિત અથવા કહેવણવણની ઉન્નતરી લાક્ષણને અટકાવી મુખ્ય સંસ્કૃત અને મુજરાલી ભાષામાં નિખળ ન થવું, ધર્મદામોનાં મંજર રદસ્થોનાં ચિંતનમાં મગ્ન રહેવું અને એમ કરીને દેશ આદિ તત્ત્વ બહાર લાવી નવીન પ્રકાર પાડવાની જરૂર છે. હિંદુ ઉગ્ર.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વ્યાખ્યાન.

દદસ્વ ધર્માર્થિતયૈવધર્મ્યાન્ સદોપદેશાન્સ્વપરાદિ સામ્યાન્ ।
જગદ્દિતૈર્પી નવામિશ્ચકલ્પૈર્ગ્રામે કુલે વા વિહરાપ્રમત્તઃ ॥

હે મુનિ, તું ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી એવા પ્રકારના ધર્માનુ-
સાર ઉપદેશો આપ કે જે સ્વપરની આબતમાં સમાનપણું પ્રતિપાદન
કરનારા હોય, તું જગતનું સાફ ઇચ્છીને (નહિ કે કેવળ પોતા-
નુંજ) પ્રમાદ વગરનો થઇને ગામ અથવા કુળમાં નવ કલ્પી* વિહાર કર.

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ.

મુનિવર્ગ તટસ્થ દષ્ટાંશ છે, શ્રાવકવર્ગ સંસાર પ્રવાહના અતેક
આડા અવળા તરંગોમાં આમ તેમ ખેંચાતો
ગળ્ય છે. આવી સ્થિતિમાં તેમને પોતાનું જ્ઞાન રહે
નહિ એ સ્વાભાવિક છે. અધ્યાત્મ ભાગને પોષે તેવા તત્ત્વવિચાર
કરવાની કે પુસ્તકોદ્ધાર તેને નિરાતે સમજવાની અનુકૂળતા તેમને
વારંવાર મળતી નથી. ધર્મનાં કર્મ તથા જ્ઞાનનાં ગૌરવ તથા રહસ્ય
સમજવા, ધર્મક્રિયાનાં અનુશન કરવા તેને પૂરતો અવકાશ મળતો
નથી. બહુ કાંચોના બારથી દબાયતો, ઊવન કલહમાં ઘૂમતો તે વર્ગ
નાંતિ આવકારિક ધર્મોનો આરીક અજવાલ કેમજ કરી શકે ? મુનિ-
ઊવન આછી કૃપાધિકાગું છે એટલે પ્રવાહ પતિત પ્રજનાં દિતશે-

* નાનકે પશુિમાથી અસાદ શુદ્ધ પશુિમા સુધીના આઠ માસના
આઠ અને ચાનાસાના એક એમ નવ વિહાર.

ધન માટે તેમને પુષ્કળ અવકાશ, અનુકૂળતા અને સંગવડ મળી શકે છે. તે વર્ગ અખ્યાસ, વાચન, લેખન, અનુભવ, અવલોકન. અને જ્ઞાનદ્વારા માનસિક સમૃદ્ધિ મેળવી વ્યાખ્યાન, ઉપદેશ, અને વિદ્યારં વડે તટસ્થ રીતે જનસમૂહને અનેક પ્રકારે કલ્યાણ માર્ગે દોરી શકે, અધ્યાત્મઅલ્પોષક વિચારો પ્રવર્તાવી શકે, તેમની વાસ્તવિક સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવી શકે અને સંસાર સમુદ્ર કેમ તરવો એ જાણાવી શકે એમ છે. લેખન વડે તે પોતાને દેશકાલાદિની મર્યાદાથી સ્વતંત્ર કરી શકે છે અને બહુ વિસ્તૃત પ્રદેશમાં પરીપકારનો મોંઝવો બાંધી શકે છે. જે જૂમિમાં લેખદ્વારા વિદ્યરવાનું પ્રાપ્ત થયું હોય તે જૂમિનું સ્વરૂપ, લોકોની શક્તિ, જ્ઞાન પ્રત્યે અભિરચિ, ધર્મેજિજ્ઞાસા, સ્થિતિ એ સર્વ પર લેખન વિજયનો આધાર રહે છે. આવાજ કોઈ વિચારથી ભવજૂતિ જેવા સમર્થ કવિને પણ કહેવું પડ્યું છે કે:—

उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपिस्मानधर्मा ।

कालोऽद्य निरवधि बिपुला च पृथ्वी ॥ ૧

મારો સમાન ધર્મ કોઈ પણ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થશે; કેમકે કાળ અનન્ત છે અને પૃથ્વી વિશાળ છે.

જે પ્રદેશમાં અને જે લોકોમાં વાંચવાની ઇચ્છા શક્તિ કે અવકાશ નથી, સમજણશક્તિ નથી, તીક્ષ્ણબુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસા નથી, વિદ્યાવિલાસ નથી તે પ્રદેશમાં અને તે લોકોમાં અનેક લેખોના પ્રસાર કરવાથી જે લાભ થાય તે કરતાં ઉત્તમ પ્રકારનો વ્યાખ્યાનથી વિશેષ લાભ થાય એ દેખીતું છે. કચ્છમાં જૈન વર્ગ કેળવણીમાં બહુ

૧. જો કે સમાન મમ કે પણ કોઈ થાયો,

પૃથ્વી વિશાળ વળી કાળ નિરંતર ભાસે.

• ઇતિ માલતિ માંધવે. •

પછાત* છે, વાંચન, જ્ઞાનવિચાર, વિદ્યવ્યર્થા, સુધારા ઇત્યાદિ બાબતો પર તેનું લક્ષ હોય તે કરતાં ખેતી, વ્યાપાર, ધંધા તેમજ ખીજ સામાન્ય પ્રકારની પ્રવૃત્તિપર વિશેષ છે. આવી સ્થિતિમાં પ્રથમ તો મુખેથી ઉપદેશ આપી આપીને તેમનાં વલણ ફેરવવાં જોઈએ, જ્ઞાન સંપાદન કરવાનાં મુખ્ય સાધનરૂપ પુસ્તક વાંચન, અને સત્સમાગમ માટે રૂચિ જાગૃત કરવી જોઈએ, જિજ્ઞાસા વૃત્તિને કેળવવી જોઈએ. એ વર્ગમાં ધર્મપર જોવી શ્રદ્ધા છે તેવી ખીજ લોકોમાં ભાગ્યેજ હશે. આ ધર્મશ્રદ્ધાનો લાભ લઈ મુનિ વર્ગ તેમને યોગ્ય ઉપદેશ આપતો રહે તો કલ્પનામાં ન આવી શકે તેવા લાભો અવશ્ય થાય. આચાર્યશ્રીએ સંઘ સેવાનાં મુખ્ય સાધનરૂપે વ્યાખ્યાનને ગણ્યું હતું અને તે તેમણે યથાશક્તિ સાધ્યું પણ હતું. લોકોનાં હૃદય જાગૃત કરવાં, જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવો, સારા સંસ્કારો રોપવા, ઉત્તમ પરિણામો લાવવાં; એ સર્વ વ્યાખ્યાનથી બની શકે છે તેવું ખીજનાં કોઈ સાધનથી બની શકતું નથી એ નિર્વિવાદ છે. આગળ વધેલા, મ્હોટી પદવીએ ચડેલા, લોકશ્રદ્ધાને પામેલા કે તેવા થવાને ઇચ્છતા મનુષ્યે એ શક્તિ-વકૃત્વશક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. બુદ્ધિપૂર્વક ખાસ અભ્યાસ કરીને આ કળા સંપાદન કરવામાં આવતી હોય તો મુનિવર્ગ અનેક રીતની સંઘ સેવા બજાવી શકે. તો પણ આ બાબત ઉપર કોઈનું લક્ષ ગયું હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. આચાર્યશ્રીએ પણ

* કાઠીયાવાડમાં કેળવાયેલો વર્ગ છે તે સાધુઓને વિશાળ કર્તવ્ય, અભ્યાસના ક્ષેત્રમાં સહાયક બનતો નથી અને સાધુ મહારાજોને તેની ઉપયોગિતા કાંઈ અંશે સમજાઈ હોય એવું જોવામાં આવતું નથી. કચ્છ દેશમાં સાધનો દુષ્કર રીતે ભક્તિભાવની મુખ્યતાને લીધે મળે છે. કાઠીયાવાડમાં સાધનો છે પરંતુ તેની જરૂર ન હોય એવું જોવાય છે. જોઈ શ્રાવક-સાધુ વર્ગ આપણે કરી શકતો ન હોઈને એક ખીજને સંતોષ આપી શકતો નથી; એમ વિહાર કરતાં અનુભવ કંઈક પ્રકારે થયો છે.

ખાસ એ કળા સંપાદન કરવાને અભ્યાસ કર્યો હોય એવું જણાયું નથી. જો થયો હોત તો તેમનો જીવન પ્રદીપ કંઈક વિશેષ વિસ્તારમાં પ્રકાશી શકત. કોઈ અદૃષ્ટ સંકેતવચ્ચાત તેમના કાર્ય પ્રદેશની જે મર્યાદા રચાઈ હતી તેમાં જોઈતી જરૂરની સામગ્રીઓ તેમને વખતો વખત મળતી રહી હતી. અને તેથી તેઓ પોતાની કાર્યપરિધિમાં વ્યાખ્યાનદ્વારા વિજય મેળવી શક્યા હતા.

વક્તૃત્વકળા એ કંઈ એવી વસ્તુ નથી કે એથી સર્વ ગુણસંપન્ન થવાય, આ કળાનો ખાત્ર નિત્ય આડંબરપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાથી તે નિઃસાર અને વખતે હાનિકારક બને છે. “બહુ ભાષણેઽનૃતમપિ સ્વાત્ બદ્ધ બાપણુમાં જૂઠાણુના અંશ થણા આવી જાય એ સંભવિત છે.” આડંબરમાં સત્યનું બીજ ઉગી શકતું નથી, અને વ્યાખ્યાનમાં જો આડંબરજ શેષ રહી જાય તો એનાથી ખરાબ કંઈ નથી. સારરહિત શબ્દો, બનાવટી અવાજ, ડોળધાણુ દબ, આડંબર અને દ્વારો એ કાંઈ વક્તાના ગુણો નથી. કેટલાક વ્યાખ્યાનકાર આવાન જૂલી જાય છે અને મ્હોટા ધાંટા પાડી બેસવામાં, જરા જરામાં અવતરણો ઉતારી લાવવામાં, સામાન્ય જનવર્ગને હસાવવામાં, તેમની વાહવાહ પામવામાં, આડંબરી ડોળધાણુ રચનામાં મ્હોટાઈ માને છે. વ્યાખ્યાનમાં અવતરણો લાવવાનો હેતુ એટલોજ હોવો જોઈએ કે પોતાના અમુક વિચારને તે પુષ્ટિ આપે છે એ સિદ્ધ કરવું. યોગ્ય પ્રમાણમાં વિવેકથી અવતરણો લાવવામાં આવે તો તે બાપણુનાં જૂથ-જૂથ છે પણ જો પોતે હોડા વિચાર કરી ખેંચી દાઢેલા સિદ્ધાન્તોની પરિપુષ્ટિ કરવાના શુદ્ધ હેતુથી નહિ પણ કેવળ પોતાનું વાચન, રમ-રણુશક્તિ, જ્ઞાન બતાવવાના પોઠળ હેતુથી અવતરણો પર અવતરણો આધ્યા કરવામાં આવે તો તે દુષ્ણુરૂપ છે. આવા વક્તાઓ ઉપર ઉપર તરનારા કહેવાય છે. બાપણુ અને વ્યાખ્યાન હોડા અભ્યાસ

પ્રછીજ અપાતાં હોય તોજ અસરકારક નીવડે છે. સપાટી ઉપર તર-
નારથી ઉંડું ઉતરી શકતું નથી, ઉંચે ઉડી શકતું નથી, અને ખરો
લાભ આપી શકતો નથી.

વ્યાખ્યાનકાર, ઉપદેશક કે ભાષણ કરનારમાં ગુણો કેવા હોવા
જોઈએ તે માટે જૈન શાસ્ત્ર આમ કહે છે:—

પયવક મહાવક, પઅઈદં, પજ્જત્ય, વત્થુ ચત્તારિ ।

સુયભાવા વગમર્મા ઇન્દ્રી પગારા વિણિ દિઠ્ઠા ॥ ૧ ॥

સં પુત્તે હિં જાયહ, માવસ્સય અવગમો ઇહ રહાઉ ।

હોઈ વિવિજ્ઞાસો, વિહુ અણિઠ્ઠફલ ઓય નિયમા ॥ ૨ ॥

ઉપદેશ રહસ્ય.

ભાવાર્થ:—પદવાક્ય, મહાવાક્ય, તાત્પર્ય, પર્યાયાર્થ વસ્તુ, આ
ચાર, શ્રુતભાવના જાણવાનો પ્રકાર છે. આ ચાર પ્રકારોથી મથાર્થ
સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે, અન્યથા વિપર્યય થતાં નિયમથી અનિષ્ટ
ફલ છે—આવું જ્ઞાન હોય તો પણ ગુરૂની આજ્ઞાથી નહિ કે સ્વતંત્ર
મૌખ્યાદિક અતિરેકતાથી આ માટે ધન્ય ધર્મ ધનને યોગ્ય હોવાથી
મધ્યસ્થ સ્વપક્ષ પરપક્ષમાં રાગદ્વેષ રહિત સહજુતવાદી એવા જે હોય
તે દેશના-ધર્મકથા કરે.

પ્રાજ્ઞઃ પ્રાપ્ત સમસ્ત શાસ્ત્ર હૃદયઃ પ્રવ્યક્ત લોક સ્થિતિઃ

પ્રાસ્તાશઃ પ્રતિભાપરઃ પ્રશમવાન્ પ્રાગેવ દૃષ્ટોત્તરઃ ॥

પ્રાયઃ પ્રૂનસહઃ પ્રભુઃ પરમનોહારી પરાનિન્દયા

બ્રૂયાદ્ધર્મકથાં ગુણી ગુણનિધિઃ પ્રસ્પૃષ્ટ મિષ્ટાક્ષરઃ

બુદ્ધિમાન, સમસ્ત શાસ્ત્રનાં રહસ્યને જાણનાર, સ્થાવરસ્થિતિને
સમજનાર, આશારહિત, પ્રતિભાવાળો, ઉપશમવાળો, પ્રશ્ન થયા પહે-
લાંજ ઉત્તરને જાણી લેનાર, અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોનો ઉત્તરદાતા,
સમર્થ, પરની નિન્દા ન કરીને અન્યનાં મન હરનાર સ્પષ્ટ અને મિષ્ટ

વાણી એકનાર મુખવાન પુરુષ ધર્મદયા-બ્યાખ્યાન-આપણ ઉપદેશ આપે.
 શ્રીમદ્ , ભગવદ્ગીતા પણ કહે છે કે “ ઉપદેશ્યંસિતેજ્ઞાનં, -જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વ-
 દર્શિનઃ । જ્ઞાની અને તત્ત્વદર્શી પુરુષો તને ઉપદેશ આપશે. ” અર્થાત્
 સિદ્ધ એ થાય છે કે કેવળ બહુશ્રુતપણું અને વાચાસપણું એજ જ્ઞાપ-
 બુંદોનાં મુખ નથી. એ ઉપરાંત તત્ત્વદર્શન, વક્તવ્ય વિષયના હાર્દનું,
 આંતરની રિયતિ આદિનું અને જે પરિણામ લાવવાનું હોય તેનું
 એમ અનેક રીતનાં તત્ત્વનું જ્ઞાન તેને જરૂરનું છે. એ સર્વે હોય ત્યારે-
 (અને હજી એક બાબત રહી નાવ છે. ચીસંકર કહે છે તેવા કુંડલાં
 શ્રદ્ધવાર્તાવાં ઘાંતહાંનાઃ સુરાયિનઃ ॥ વાતો કરવામાં કુશલ પણ પોતે
 વૃત્તિદીન અને સારી પેઢે રાગવાગા-અર્થાત્ પોતે તે પ્રભાણે નહિ
 વર્તનારા રાગ-દ્વેષયુક્ત કુશલ વક્તા હોય તોપણ તે નાસાયક છે એમ
 સમજવું-એ) થોડા બ્યાખ્યાનકાર હજી ચકાવ. શ્રુત (વિદ્યા) શીલ અને પ્રજ્ઞા
 અર્થાત્ વિદ્યા, ચારિત્ર અને બુદ્ધિ (Knowledge, character and
 wisdom) એ ત્રણેની મુનિને જરૂર છે. બ્યાખ્યાનકાર એવા હોય તેજ
 ખડે કામ બળવી શકે છે. મુનિત્વમાં જે કાંઈ આવશ્યક છે તે સર્વેનો એ
 ત્રણમાં સમાવેશ છે. તેમાં એ શ્રુત (વિદ્યા) ન હોય તો આણે
 પણ પ્રજ્ઞા અને શીલ ાવના તો આણેજ નહિ. બાપણ કરનારને
 આ ત્રણે અંગની સરખી જરૂર છે તો પણ એ બહુશ્રુત ન હોય
 પણ બુદ્ધિમાન અને ચારિત્રવાન હોય તોએ તે પોતાનાં વિશુદ્ધ
 વર્તનવડે જ્ઞાન બ્યાખ્યાન આપી શકે છે. આચાર્યશ્રીમાં વક્તાના
 મુજો કેટલા હતા તેનો તોડ કાઢતાં જણાય છે કે તેઓ બુદ્ધિમાન
 અને સચ્ચારિત્રવાન હતા. શાસ્ત્રનાં બની શકે તેટલાં રહસ્યો તેમણે
 જાણ્યાં હતાં. સમસ્ત શાસ્ત્રો તેમણે જાણ્યાં ન હતાં. જેને તત્ત્વ સમ-
 જવાની ઇચ્છાસક્તિ કે અવકાશ નથી એવા અનુભવદીન અજ્ઞાન
 વર્ગની વાહવાહથી તેમને સંતોષ થતો નહિ, શ્રુતશ્રુત્ય બુદ્ધિ થતી

નહિ. શ્રદ્ધાળુ, પૂજ્યયુદ્ધિ ધરાવનાર અને સાંગોપાંગ શિક્ષણને નહિ
 પામેલા ધર્મજ્ઞાનથી પણ અજાણ એવા લોકો પાસે વ્યાખ્યાન વાંચી
 જવામાં કે બાપણુ આપવામાં કાંઈ જ્ઞાન કે યુદ્ધિની કસોટી થાય
 એવા પ્રસંગો આવતા નથી; તેથી કેટલાક જણુ વિશેષ અભ્યાસ
 વાચન અવલોકન વિચાર કરતાં અટકી જાય છે ને આગળથી
 તૈયારી કરવામાં પ્રમાદી રહે છે. તેમ પૂજ્યશ્રી પ્રમાદી રહેતા નહિ.
 તેમના કર્તવ્ય પ્રદેશમાં સમાતા વર્ગની યુદ્ધિની શક્તિ એવી ન હતી
 કે જેથી તેમનાં જ્ઞાનની કસોટી થાય અને તે માટે વિશેષ શ્રમ લેવો
 પડે. ચારે બાજુનો ખારીક અભ્યાસ કે વિચાર કરવો પડે, શાસ્ત્રના
 વાદવિવાદમાં ઉતરવું પડે, પ્રતિપક્ષનું સખળ રીતે ખંડન કરવું પડે,
 કે પાણીની પરીક્ષા થાય તેવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય. પાણીની
 કીંમત કેવળ પોકળ-વૃત્તિહીન વાક્યાતુર્ય, શબ્દ પાંડિત્ય, આડંબર
 પૂર્ણ વ્યાખ્યાનથી નહિ પણ ઉત્તમ પરિણામોથી અંકાતી હોય તો
 તો પ્રત્યેક જણુને લાગશે કે એમનાં કાર્ય સ્વરૂપને અનુરૂપ વ્યાખ્યા-
 નકારના ઉત્તમ ગુણો તેમનામાં હતા. તેમણે જે કાંઈ મહત્ત્વ કાર્યો
 કર્યા છે તે વ્યાખ્યાનકારાજ. વ્યાખ્યાનથી કેવા પ્રકારનાં ઉત્તમ પરિ-
 ણામો એ લાવી શક્યા હતા તે આપણે તેમનાં જીવન વૃત્તાન્તમાં
 વાંચી ગયા છીએ. એકંદર પરિણામો જોઈ જઈએ તો તેમણે
 વ્યાખ્યાન વડે ધર્મનો પ્રસાર કર્યો છે; ધર્મશ્રદ્ધા ટકાવી અને વધારી
 છે, ધર્મ મહિમા વધાર્યો છે, અન્ય સંપ્રદાયના લોકોને સમજાવ્યા
 છે, વિરૂદ્ધ વાતાવરણને દૂર કર્યું છે, અજ્ઞાન વહેમી અને જડ લોકોને
 નીતિ વ્યવહાર અને ધર્મનાં સ્વરૂપ સમજાવી સન્માર્ગે વાળ્યા છે;
 કુસંપ કલહ અને વિદ્વેષને શમાવ્યાં છે, પૈસો પણ ન ખરચે તેવા
 લોકો પાસે ધનનો વ્યય પુસ્તકાલયાદિ માટે કરાવ્યો છે; પરિપક્વ અને
 સાધુશાળા જેવાં કાર્યો સાધી શક્યા છે. તો પણ જમાનાની દૃષ્ટિએ

આચાર્યશ્રી આખ્યાન માટે સર્વાશે સંપૂર્ણ હતા એમ ઠરી. સઠાય નહિ એ ખુલ્લું છે.

ઉપદેશ કેવો હોવો જોઈએ તે માટે નીચે એક તાલિકા આપી છે. જે પરથી ઠંઠક માર્ગસૂચન થશે અને આચાર્યશ્રીના ઉપદેશનાં સ્વરૂપમાં ઠપાં મુજબ દોષ છે તે દાખ આવી ચકરી.

૧ નિષ્પાપ-સાવચ દર્મોની આજ્ઞા કે સૂચનાથી રહિત.

૨ ધર્મ પ્રાપ્તિના એકાન્ત હેતુથી આપેલો-દોષ પણ જાતના સ્વાર્થરહિત રહતી આજ્ઞા અને અહંબુદ્ધિથી નહિ અપાયેલો.

૩ પોતાની અને પારખી આત્મિક અને પાર્શ્વિક વસ્તુઓ ઉપર સમભાવ ઉત્પન્ન કરનાર-દેહતાઇ ભરેલો કે આત્મશ્રદ્ધાથી અર્ભિત ન હોવો જોઈએ.

૪ વિષય સર્વમાન્ય, દિનકર અને ઉચ્ચ દોષો જોઈએ.

૫ અંતર દ્વેષબુદ્ધિએ અમુક વ્યક્તિને દ્વેષીને ન હોવો જોઈએ.

૬ બાષા પ્રેર, વિષયને અનુસરતી, મીઠી અને વિચારનું સ્વરૂપ આપેલું અહં કરી શકે એવી સમર્થ હોવી જોઈએ. ઠંજીકડું, ઠંઈસ, દુષિત ન હોવી જોઈએ.

૭ વચન પદ્ધતિસર અને વિચાર નિયમસર જોઈએ.

૮ શાસ્ત્ર તેમજ સિદ્ધ પુરોષોએ કહેલ કથાઓ કે વાક્યોપુખ્ત દોષો જોઈએ. પણ કેવળ એવાજ ભરેલો તો નહિજ.

૯ પ્રિય દિનકર સત્ત્વ વાળીથી સાંભળનારના મનપર સારી અસર પાડે, શુભ પરિણામ લાવે એવા ઉપદેશ આપેલો જોઈએ.

સામાન્ય રીતે એવી છે કે સચારના આમમાં સ્વ અને મપેરના આમમાં ગ્રાસનું વાંચન થાય. આચાર્યશ્રી તો સ્વજ, સમજ, અનુદાનના મોહરિષિની અને આસપાસના સયોએ લક્ષ્યમાં મળી જ્યાં જેની જરૂર ત્યાં તેવું વાંચત. અમુક તો વાંચી ન શકે તે અમુક પદ્ધતિએ

“ પાકી બુદ્ધિવાળો હોવાથી વૃદ્ધ પુરુષ પાપાચારમાં નહિજ પ્રવર્તે તેના સહવાસમાં રહેનાર હોય તે પણ પાપાચારમાં નહિજ પ્રવર્તે કેમકે સોમત પ્રમાણે ગુણ આવે છે. ”

આમ જોતાં પણ વૃદ્ધનો સહવાસ તથા સેવા લાભકારી છે. જેમણે યોગ્ય રીતે વિદ્યાબ્યાસંગમાં જીવન વીતાડ્યું હોય તેઓની બુદ્ધિ એ વિદ્યા, લાંબો અનુભવ અને ધણાં અવલોકન વડે તેજસ્વી થઈ હોય એ સ્વાભાવિક છે આવી બુદ્ધિવાળાનો સહવાસ ધૃતિવા યોગ્ય છે તેમની પરિચર્યા કરવા જેવી છે. સ્વામી શ્રી કર્મસિંહજીએ પોતાની જીવન યાત્રામાં ધણાં જ્ઞાન વૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ સંતપુરુષોનું તીર્થસ્થેતન કર્યું હતું. એમનાં જીવનનો સાર ખેંચતાં એક પક્ષે એમ ફરી શકાય કે તેમનામાં જે કંઈ હતું તે તેમણે સેવા ધર્મદ્વારા મેળવ્યું હતું. જીવનને વૃક્ષરૂપે પરિચામ પામવાને યોગ્ય બ્રહ્મિ, જ્ઞાનર, જગત્ મરમી, પ્રકાશ વગેરે સહકારી સાધનોની જરૂર રહે છે. તેમજ ધ્યાનભાવે રહેલી મનઃશક્તિઓ કાર્યરૂપે પરિચામ પામે તે માટે તેનાં વૃદ્ધોત્તર દિનેશક અને પોષક સાધનોની જરૂર છે. આવાં સહકારી સાધનો તેમને તારવવાર મળતા રહેવાથી અને તેનો વધારાનું ઉપયોગ હોવાથી સ્વામી શ્રી જ્ઞાનાન્કે કહ્યુંઓનો તેમજ આત્મિક શક્તિઓનો વિશાસ કરી શકવા હતા. તેમનો સેવાધર્મ અનુકરણીય છે. તેમણે જે સહકારી વૃદ્ધ પુરુષો ન, સેવા કરી હતી તે સહકારી, મળતાનાં વિનંતાકર સહયોગી આત્મવિનંતાકર, પરમદેવતાનાં સાત નામો, દાતાનાં મળતાનાં જ્ઞાન શ્રેણી અને જગત્ કાર્ય ક્રેમાદિકનાં નામો, ૧૦-૧૦-

૧. વિનંતાકર ૨. સહયોગી ૩. આત્મવિનંતાકર ૪. પરમદેવતાનાં નામો

૫. દાતાનાં નામો

૬. મળતાનાં નામો

૭. જ્ઞાન

૮. શ્રેણી

૯. સહકારી ૧૦. વૃદ્ધ પુરુષો

૧૧. જગત્ કાર્ય

ડમાક, આડંબર, છલ, માથા જે સર્વથી અસ્પૃષ્ટ હતા. વિદ્યામાં પારંગત નહિ તોપણ ધર્મધ્યાન, યોગાદિ ક્રિયામાં નિપુણ હતા. બ્વવહાર જ્ઞાનમાં વિચક્ષણ, સૂત્રજ્ઞાનના જ્ઞાણનારા અને ધાર્મિક તત્ત્વ સમજનારા હતા. આવા પણ જૂદી જૂદી પ્રકૃતિના મહાત્માઓના પ્રસંગમાં આવવાથી આચાર્યશ્રીનાં જ્ઞાનમાં વિવિધતા આવી હતી.

રંગજી સ્વામી, કેશવજી સ્વામી, પાનાચંદ્રજી સ્વામી, કર્મચંદ્રજી સ્વામી, મોણસી સ્વામી, અને દેવરાજજી સ્વામીની સેવા તેમણે ભક્તિ અને પ્રેમપૂર્ણ હૃદયે કરેલી હતી. તેમની શુભાશિષો, સદુપદેશ અને અંતઃકાંઠ વખતની સૂચનાઓ વડે તેમનામાં અનેક શુભો આભ્યા હતા. તેઓ મહાન બની શક્યા હતા. એમ પૂજ્યશ્રી ધણીવાર જણાવતા. પૂજ્યશ્રી મોણસી સ્વામીને ખરજવાનું દરદ થએલું તેની સારવાર કરવા તેઓ ત્રણ માસ મુંદરામાં રોકાયા હતા. તે વખતે પરપાચ વગેરે ધીવાનું કામ પોતેજ કરતા. તેમાં અહંતા કે દુર્ગંધ કરતા નહિ, ખીજા મુનિઓને પણ અર્ધાગ વગેરે વ્યાધિ થએલા તેમની નોકરી પણ જરા પણ મુંઝાયા કે કંટાળ્યા વગર પ્રેમથી કરી હતી. અન્ય સંપ્રદાયના જદ રાગી બાલ મુનિઓની સેવા કરવામાં પણ ઓછું લગાડતા નહિ. પોતે હોય ત્યારે મોટા વર્ગમાંથી કાઢને ગોચરી માટે જવા ન દેતા. પગ ચાલે અને નજર જરાબર હોય ત્યાંસુધી હોય રહિત ગોચરી પોતેજ લાવવી એવો તેમનો નિશ્ચય હતો.

આચરિયગિ મિચાહિરગિ, મુસ્સસમાળો પડિ જાગરેજ્ઞા;
જાલોર્યંગીય મેઘનચા, જોછંદ મારાહય દસપુજો.

" જેમ અમિ હોત્રી ધાલણુ અમિને પૂજે તેમ વિનીત શિષ્ય આચાર્યની ભક્તિ કરતાં સાવધાન રહીને સેવા કરે. જે વિનીત શિષ્ય ગુરુનાં નેત્ર શરીરની ચેષ્ટાને જાણીને ગુરુના અભિપ્રાયને આરાધે તે શિષ્ય પુનનીક થાય "

દશવૈદ્યસિક અધ્ય૦ ૯ મું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

તપ, વિરાગભાવના, યોગ અને તત્ત્વજ્ઞાન.

वैराग्यबोधौ पुरुषस्य पक्षिवत्पक्षौ विजानीहि विचक्षण त्वम् ।
विमुक्तिसौधाग्रलताधिरोहणं ताभ्यां विना नान्यतरेण

सिद्ध्यति ॥

હે વિચક્ષણ, મુક્તિરૂપી મ્હોટા મહેલની ટાચ ઉપર ચડવામાં પુરુષને વૈરાગ્ય અને બોધ એ બે પાંખો છે એમ જાણ. જેમ પક્ષી બંને પાંખો હોય તોજ ઉંચે જઈ શકે છે પણ એક પાંખ હોય તો જઈ શકતું નથી. તેમ પુરુષ વૈરાગ્ય અને બોધ એ બંને હોયતોજ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે પણ એકલા બોધથી પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

વિવેકચૂડામણિ.

કુટુંબ્યકૃષ્ણો, ધરખાર, સંસાર વહેવાર, સંસારના લહાવા, પ્રિય

વસ્તુઓ અને પ્રાપ્ત અપ્રાપ્ત સર્વ વસ્તુઓનો

અશેષ ત્યાગ કરી દીક્ષિતજીવન સ્વીકારવાનું પરમ પ્રયોજન પરમ નિઃશ્રેયસની પ્રાપ્તિ કરવાનુંજ છે. કર્મની નિર્જરા કરવી, આત્માને અનાદિકાળથી લાગેલા કર્મઝૂડથી મુક્ત કરવો અને નિઃકર્મ સ્થિતિ પામવી એ જૈનમુનિનું એક મુખ્ય લક્ષ્યખિંદુ છે. પ્રાપ્ત સ્થિતિનાં અનેક દર્તવ્યો બળવતા રહેવા છતાં પણ તેની દૃષ્ટિ આ લક્ષ્યખિંદુ ઉપરજ રહેવી જોઈએ. એ લક્ષ્યખિંદુને સિદ્ધ કરવામાં જે કંઈ અસાધનરૂપ હોય તેનું ચિંતન પણ ન કરવું જોઈએ. એવું શાસ્ત્ર વિધાન છે. એ ત્યાગાશ્રમનું સાક્ષ્ય એ લક્ષ્યખિંદુ સિદ્ધ કરવામાં કે તેવી યોગ્યતા પામવામાં છે.

ખીજનું દિત સાધી શકવા માટે પ્રથમ પોતે યોગ્ય યર્ષ આત્મ-
 દિત કરવું જોઈએ. જેણે પોતાનું જ કંઈ સાધ્યું નથી તે ખીજનું તો
 શું જ સાધી આપે ? યોગશાસ્ત્ર કહે છે કે જ્યં દરિદ્રો ન પરમીયરી
 કરું નમર્યઃ ॥ પોતે જ દરિદ્ર હોય તો ખીજને સમૃદ્ધ કેમ કરી શકે ?
 ખીજજોને તારવા માટે, ખીજજોને જીવંત કરવા માટે પ્રથમ પોતે જ
 તરવું જોઈએ, પોતે આત્મજીવંતિ કરવી જોઈએ. જૈનદીપ્તા કરીશાવી
 પછી-સપ્તમી જાતની અનુકૂળતા મેળવ્યા પછી પોતાના અગ શ્વાર્થમાં
 પ્રમાદ શમે એવા મૂલતા દોળ કરી ? જૈનમુનિનો ખરો શ્વાર્થ કર્મ
 અપાધીને આત્માનું તેથી સમુદરજી-આત્માનું સ્વભાવ પરિબંધન એજ
 છે. એ માટે તેણે પ્રયત્નશીલ રહેવું જ જોઈએ. દેશજાતિનાં નદસાનાં
 જતાં કર્તવ્યોમાં કુશળતાપૂર્વક પ્રવર્તનાં છતાં પણ આત્મિક ક્ષમિનું
 લક્ષ્યપિંડુ ચૂકવું ન જોઈએ. જાણે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ થાય, પાંડિત્ય
 મેળવાય, મેખક કવિ કે વક્તા તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવાય પણ તપ, યોગ,
 દાન, શીલ, જાવના, સમતા આદિ કૌતમ મુજેથી કર્મનિષેધ કરીને
 ક્યાં વિના આત્મિક ક્ષમિતિ થવી અશક્ય છે એમ જાણે. શિદિમ
 વગાડીને કહે છે. કર્મ અપાવચમાં, અધ્યાત્મ જામને પે.વચમાં, આ-
 ત્મિક ક્ષમિ સાધવામાં તપ એક મુખ્ય અને મોટું સાધન મનાવ છે.
 આ તપ સાંજથી કેટલીક મેરમમજાકુ ચાહે છે એટલે એ મંજથી
 રહેજ અદિ સાધવામાં આવે છે.

કરીરને કદ આપવું, અવિદિન રીતિએ કદ કિપાનરી કાઢવું,
 ઉપવાસ કરવા, સંકારો સેવા એટલેજાજ તપને તપનેગ થતો નથી.
 જો જો કિયાધી મન અને કન્દિયોની ક્ષમિસદ્ધ થાય, કરીર કદ થાય,
 પ્રાણ મન અને કન્દિયવર પરમ વરદેશર થાય તે કિપને તપ કહી
 શકાય. કુતીયકા મનેક થઈમાં તપ એક મુખ્ય અને અવશ્યક અંગ
 મનાડ છે અને તેનું લક્ષ્ય વિવિધ રીતે મધ્યવ છે. એ કરીરે

નિષ્કર્ષ કાઢીએ તો ધર્મમાંથી દુઃખની ઉપેક્ષા અને તિતિક્ષા, પ્રાણ નિયમન, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, ઇચ્છા નિરોધ એને તપ કહી શકાય. વૃત્તિઓને એક કરી વિશુદ્ધ સંવેગમાં રાખવી-જ્ઞાનાનન્દમાં લગાડવી એ પણ તપજ છે. અધ્યયન નિયમ અને સમ્યક્ચરિત્ર એ પણ તપ છે. પરાર્થ સ્વાર્પણ શીળજીવન એ તપની પરમ ઉત્કટ ભાવના છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્ર તો સંક્ષેપમાં કહે છે કે:—

“ ઇચ્છાનિરોધસ્તપઃ ” ઇચ્છાઓનો નિરોધ એ તપ છે. જૈન-શાસ્ત્રકારો છેક જાડી બુદ્ધિના ભોટ મનુષ્યથી લઈને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા વિદ્વાન પુરૂષો માટે તે તે માર્ગ પોતપોતાની શક્તિ સ્થિતિ અને સમજ પ્રમાણે આચરી શકે તેવાં બાહ્ય અને આંતર્યંતર તપનું વિધાન કરે છે.

અનશનમૌનોદયં, વૃત્તેઃ સંક્ષેપણં તથા ।

રસસ્ત્યાગસ્તનુક્લેશો લીનતેતિ વહિસ્તપઃ ॥

પ્રાયશ્ચિતં વૈયાવૃત્યં સ્વાધ્યાયવિનયસ્તથા ।

વ્યુત્સર્ગોથ શુભધ્યાનં પોઢેત્યાભ્યંતરં તપ ॥

અનશન, ઉણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, શરીરકલેશ, અને સંલીનતા, એમ છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ છે; પ્રાયશ્ચિત, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિનય, કપાય ત્યાગ, અને, શુભધ્યાન, એમ છ પ્રકારનું આંતર તપ છે.

યોગશાસ્ત્ર, ચતુર્થ પ્રકાશ.

તપનો યોગ બધાને માટે એક સરખી રીતિ કૃતિવાળો હોવો ધાટત નથી અને એટલાજ માટે અધિકારીનાં તારતમ્ય અનુસાર તપના વિભાગ સ્વાભાવિક રીતે પડવાજ જોઈએ. તપનું ફલ વર્ણવતાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રકાર કહે છે કે “તપસા નિર્જરા” તપથી નિર્જરા થાય છે, કર્મ નિર્જરા કેવળ ક્ષુધાદિ પરિપહો સહેવા માત્રથી થતી સંભવતી નથી. એટલે શુદ્ધેષયોગમાં આત્માકાર વૃત્તિ થાય ત્યારેજ થઈ શકે છે. ક્ષુધાદિ પરિપ-

હોમાં તો ફક્ત ઉપચારથી તપનો આરોપ કર્યો છે. એ પરિપક્વોનું વિધાન શુદ્ધોપયોગ અર્થે હોય પણ જો તેથી આર્ત અને શૈલ્યપણું થતું હોય તો તે કહેવામાત્ર તપ છે. શુદ્ધોપયોગના હેતુથી તેને અનુકૂળ તપ આચરાય તોજ પારમાર્થિક ફળ મળી શકે છે. જો તપ શુદ્ધોપયોગને વધારતું નથી, જોથી રસાસક્તિ વૃદ્ધિ નથી, વૃત્તિનો સંક્ષેપ થતો નથી તે તપ કેમ કહેવાય ? શ્રી અજીતનાથજી વગેરે વીર્ય તીર્થકરોએ દીક્ષા લીધા પછી માત્ર બેજ દિવસ ઉપવાસ કરેલ હતા તેમનામાં ઉપવાસ કરવાની શક્તિ ન હતી એમ કંઈ ન હતું. તેઓ સાધનથી બંધાતા નહિ, સાધનનેજ સાધ્ય માની તેટલામાંજ અટકી રહેતા નહિ, પણ જો વડે શુદ્ધોપયોગની વૃદ્ધિ જણાતી તેમાંજ તેઓ પ્રવર્તતા. અનશન-ઉપવાસાદિ જો મતો છે તે પ્રથમનાં પગથીઓ છે તે તફાવત અનાવશ્યક છે એમ નથી. તેથી જો સાધવાનું તે સિદ્ધ કર્યા પછી એવાં તપની વ્યાખ્યાન કરી જાય છે. કહે છે કે:—

અપ્રવૃત્તસ્ય લોપસ્ય સમ્યગ્વાસો ગુણઃ સહ ।

ઉપવાસઃ સચિંજ્યો ન શરીર વિશોષણમ્ ॥

કપાયવિપયાહારત્યાગો યત્ર વિધીયતે ।

ઉપવાસઃ સ વિજ્ઞેયો જ્ઞેયં લંઘનકં વિદુઃ ॥

રાગદ્વેષાદિ દોષોથી નિવૃત્ત થવા પૂર્વક સદ્ગુણો વડે સારી રીતે વાસિત થવું તે ખરી રીતે ઉપવાસ સમજવો. શરીરને શોષત્રી નાંખવું તેનેજ માત્ર ઉપવાસ સમજવો નહિ. દોષનું શોષણ થવું જોઈએ, દયાય અને ત્રિપવરૂપ આહાર (આહારના અર્થ માટે અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે.)નો ત્યાગ એ ઉપવાસ છે; બાકી તો બધી લાંબચૂન છે.”

નાશારસી આદિ તપની પ્રક્રિયામાં હેતુ શુદ્ધાવેદનીનો પરાભવ કરવાનો છે. શ્રી મુનિ ચન્દસરિ તપના સંબંધમાં કોતરી રાખવા જોગ ઉપદેશ આપે ॥ કે:—

કાયો ન કેવલમયં પરિતાપનીયો ।

મિષ્ટૈ રસૈર્વહાવિધૈર્નચ લાલનીયઃ ॥

ચિત્તેન્દ્રિયાણિ ન ચરન્તિં યથોત્પથેન ।

વક્ત્ર્યાનિ યેન ચ તદાચરિતં જિનાનામ્ ॥

ભાવાર્થ:—આ શરીરને કેવળ તપાવવું યોગ્ય નથી તેમજ બહુ પ્રકારના મિષ્ટ રસોવડે તેનું લાલન કરવું પણ યોગ્ય નથી; જેથી ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયો અવળે રસ્તે ન ચડી જાય અને જેથી તે આધિન બની રહે તે જિનોનું આચરેલું તપ છે.

વિકારો અને તેની ઉત્પાદક વાસનાઓમાં અટવાઇ પડતાં બચી ચેતનને તેનાં મૂળ રૂપમાં લાવવાને આભ્યંતર તપની જરૂર છે. બાહ્ય તપથી ઇન્દ્રિયદમન અને વૃત્તિસંક્ષેપ થતાં આભ્યંતર તપનું અનુદાન ઠીક થાય છે. આ બંને પ્રકારનાં તપનો સુયોગ થતાં જ્ઞાનીઓ અનન્ત કોટિ કર્મની વર્ગણાઓને પળવારમાં તોડી પાડે છે અને સમજ્યા વિના બાહ્ય ક્રિયા માત્રમાં લાગી રહેલા અજ્ઞાની તપસ્વીના ભવના ભવ ચાલ્યા જાય તો પણ તેમનાથી કર્મ બંધન શિથિલ થતાં નથી.

શ્રીમત્ કર્મસિંહજી સ્વામી તપઃ ક્રિયાઓનું અનુદાન પોતાનો અધિકાર તપાસી કરતા. યુવાવસ્થામાં વૃત્તિઓ ઉછાળા મારે છે, ઇન્દ્રિયો સજ્જ અને વેગવતી બને છે, ખુદ્ધિ મેલી બને છે, મન વિશેષ ચંચળ અને વિષયલોબુપ બને છે, આવે સમયે બાહ્ય તપના દંડ વડે એમને દયાવી શકાય એવા વિચારથી આચાર્યશ્રીએ એ અવસ્થામાં કેટલીક ઉચ્ચ તપઃ ક્રિયાઓ કરી હતી. ઉપવાસ કરવા, શિયાળાની કંકડતી દંડીમાં ઉઘાડે શરીરે બહાર પડી રહેવું, ઉનાળાના સખત તાપમાં ધગધગતી રેતી પર આજોટવું, કાયાને દમવી, રસવૃત્તિને મારવી, એવી એવી ક્રિયાઓ આરંભમાં કરેલી હતી. એક

સામગ્રી પંદર ઉપવાસ તેમણે કરેલ હતો. મનોનિમ્મલ એજ આ
સર્વમાં મુખ્ય હેતુ હતા. તેઓ કહી સંબળાવતા કે:—

તપ સગ ॥ ક્રિયા સગ નિષ્કળ, જ્યેં ગમને ચિત્તામણ,
જપ સગ મન આવે નહિ દામ.....

આચાર્યશ્રી આ તપશ્ચરણની સાથે હાથયોગ પર જમ કરવાને
પ્રતિજ્ઞાન, પ્રમાર્જન અને હાથોત્સર્ગ આદિ ક્રિયામાર્ગ પણ આદરતા.
અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમમાં મનોનિમ્મલના ચાર કલ્પાય બતાવ્યા છે—સ્વા-
ધ્યાય, યોગવદન, ચારિત્ર ક્રિયામાં વ્યાપાર, બાર ભાવના અને શુભ
અશુભ પ્રવૃત્તિનાં ફલનાં ચિંતન—એ સર્વનો અભ્યાસ તેમને હતો.

કેવળ ઉચ્ચ તપશ્ચરણથી મનને વશ રાખવાની પ્રવૃત્તિ એ ઉન્નત
હાથીને કમળના દાંડા વડે બાંધવાની પ્રવૃત્તિ જેવી ગણી શકાય. જેના
કપાય દોષ પાડી મથા ન દોષ તેમને હાથોગની જરૂર; પણ તે એકજ
નહિ, તેની સાથે રાજયોગ જોડાવો જોઈએ. હાં વિના રાજયોગ અને
રાજયોગ વિના હાથોગ સિદ્ધ થતો નથી એટલે એ બંનેનો અભ્યાસ
સાથે થવો જોઈએ એમ યોગ તત્ત્વવિદોનું કહેવું છે. અધ્યાત્મવિદ્યા,
સાધુસંગમ, વાસના ત્યાગ, પ્રાણ નિરોધ એ ચિત્તનો જમ કરવામાં
ઉચ્ચ મુક્તિઓ છે. યોગ્યજ કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

હૈં વૈર્જીં ચિત્તવૃક્ષસ્ય પ્રાણરૂપંદનવાસને ।

एकस्मिन् तयोः क्षणे शीघ्रं हे अपि मश्यतः ॥

वासनापततः प्राणरૂपंदनं तेन च वासना ।

क्रियते चित्तवૃક્ષસ्य, तेन વૈર્જીંકુરકમઃ ॥

• હાથયોગ દાર્ભયજ્ઞ ક્રિયાનુ વ્યાપારને દ્વાદશ માધનાર્થઃ ।

ગુપ્તા ક્રિયાતા લદસગ્રવૃત્તિ પદ્મોન્મોદય મયોન્નિરંધ્યાદ ॥

અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ

લોકનિન્દાની દરકાર ન. રાખી એક શિષ્યને છૂટથી એક સંન્યાસી મહાત્મા પાસે જવાની રજા આપી હતી એ તેમની યોગ વિષય તરફ કેટલી બધી પ્રીતિ હતી એ દેખાડી આપે છે. યોગશાસ્ત્રનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવા સારૂ સાધુ વર્ગ માટે કયા સાધનો ઉભાં કરવાની જરૂર છે, અને સાધુપણની કઈ ક્રિયાઓ યોગ માર્ગને વિષે પ્રવેશ કરાવનારી છે એ બાબતની ચર્ચા અત્ર અપ્રાસંગિક ગણાવાની સાથે વિસ્તાર ભયથી પડતી મૂકી છે. ટૂંકમાં કહેવાતું કે એ વિષય તરફ અણુઘટતી ઉપેક્ષાવૃત્તિ હાલ જોવામાં આવે છે એ યોગ્ય નથી. એ વિષય પણ કેળવવા જેવો છે એ ભૂલાવું ન જોઈએ.

યોગવિદ્યાની પેઠે તત્ત્વવિચાર તરફ પણ જૈન સમાજનું અત્યારે હલકું છે એમ કહેવામાં ખોટું નથી. સામાન્ય પ્રકારની વાર્તાઓ, પ્રાકૃત બુદ્ધિને રૂચે એવી પુરાણ કથાઓ, અને કેવળ ક્રિયાબોધક અને સાધુઓના વિહારાદિને નિરૂપનાર સૂત્રના ઉપરછલા વ્યાખ્યાનોમાં વખત નીકળે છે; પરંતુ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન જે ઉંડું છે તે ઉપર પૂરું લક્ષ જતું નથી—જિજ્ઞાસા વૃત્તિ જાગતી નથી. ખરું છે કે જૈન પ્રજાનું મગજ વ્યાપારી છે. તેમની પ્રકૃતિ રજેગુણ પ્રધાન છે એટલે આવા તત્ત્વવિચારો તરફ તેમની વૃત્તિ ઓછી વળે. આચાર્યશ્રી તત્ત્વચિંતક હતા અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુ હતા. અધ્યાત્મ વિષય ઉપર મૂળથીજ પ્રેમ હતો એટલે અધ્યાત્મમાર્ગી સાધુ સંન્યાસીઓ સાથે બને તેટલો પરિચય રાખતા. હિંદુ દ્વિલસુદ્ધ મહાત્મા પીતામ્બરદાસજી સાથે વારંવાર તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયની ચર્ચા કરતા, સુંદરવિલાસ નામનો વેદાન્ત ગ્રંથ તેમણે પોતાને હાથે ઉતારી લીધો હતો અને લગભગ ઘણો ખર્ચ ભાગ મહેાએ હતો. તેમણે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો દેંદી સમાજને સંપૂર્ણ અંશે સમજાવ્યા નથી તેમ આ વિષય તરફ રૂચિ ઉપજે તે માટે પણ વિશેષ કર્યું નથી. માત્ર યોગ્ય જ-

જાણે તે સિધ્ધોને તત્ત્વોપદેશ કર્યો છે. આ દિશામાં તેમણે વિશેષ કર્યું હોય એવું જાણવામાં નથી.

એ નિત્ય પરીદીએ તથા વાગે ઉઠતા શાસ્ત્રવિધિએ આવશ્યક ક્રિયાઓ આટોપી ધ્યાનમાં બેસતા. તેમને પદ્મઆસને બેસવાનો અભ્યાસ હતો. ત્રણેક કલાક સુધી સ્થિર આસને સુખપૂર્વક બેસી શકતા હતા. તેઓ અર્ધાંક કલાક સુધી ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં રહેતા, ત્યાર પછી માળા ફેરવતા, સૂત્રોની કેટલીક સ્મરણીય ગાથાઓનું ચિંતન કરતા. પ્રતિક્રમણ, સ્તોત્ર પાઠ, સ્તવનની ધુની આ બધું પ્રભાતનું કાર્ય આટોપી લીધા પછીજ આહારાદિની ખટપટમાં પડતા. સાંજે પાછું પ્રતિક્રમણ, જપ, ધ્યાન અને અભ્યસ્ત વિષયનું રહણ થતું.

વૈરાગ્ય, બોધ અને ઉપરતિ સાથે સાથેજ પરિપક્વ થઇ જાય એ તો મહા પુણ્ય હોય તોજ બને છે. અપરોક્ષ જ્ઞાનની દૃઢતા, વાસનાની અનુત્પત્તિ, અને બ્યવહાર માત્રની વિસ્મૃતિપૂર્વક આત્માનન્દમાં લીનતા એ અનુક્રમે બોધ, વૈરાગ્ય અને ઉપરતિનાં રૂપ મળ્યાં છે. આચાર્યશ્રીના સંબંધમાં આ રૂપ કેટલે અંશે મેળવાયાં હતાં તે માટે ચોક્કસ કદી શકાય એમ નથી. એટલું ખરું કે એની સર્વશે સાથેજ પ્રાપ્તિ થએલી હોય એવું જોવામાં આવ્યું નથી.

હજી સ્વામી કે જેમનામાં વિદ્યા-નિઃસ્વાર્થ અને ધર્મનિષ્ઠાનાં તત્ત્વો હતાં તેઓ આ પદને દીપાવે એમાં તો કંઈ કહેવા જેવું નથીજ. એમનાં જીવન પરથી આ વાતની સત્યતા જણાઈ આવે છે. એમનું આચાર્યજીવન દશ વર્ષનું હતું. એ ટૂંક જીવનમાં-વૃદ્ધાવસ્થા અને તેને અંગે રહેલાં અશક્તિ ભર્યાં જીવનમાં એમણે જે કામો કર્યા છે તે પ્રમાણમાં થોડાં છે તોપણ ધણાં સારાં અને લાભકર છે. દીક્ષા, સાધુ-ચર્યા, શ્રાવકોનું ધર્મજીવન એ બાબતો પર તેમણે સારો વિચાર કર્યો હતો. આચાર્યની સત્તા હાથમાં આવ્યા પછી સંઘને કેટલાક સુધારાઓ સૂચવ્યા અને જ્ઞાને સુખ થાય તેવાં બંધારણો ડહાપણ અને વિવેક વાપરીને બંધાવ્યાં. સંવત્ ૧૯૫૭ ની સાલમાં તેમણે ખીજી સાધુઓ સાથે મળી દસાવ કર્યો કે અમુક મુદ્દત સુધી કોઈ સ્ત્રીઓ દીક્ષા લેવી નહિ તેમ દેવી પણ નહિ. પ્રથમ થોડાં વર્ષની મુદ્દત નાંખી પાછળથી તેનાં વધારો કર્યો હતો. આ દસાવનો અમલ આજસુધી ચાલુ છે; ત્યાર પછી જૂજ સ્ત્રીઓએ દીક્ષા લીધી છે. તેમના આ દસાવની પ્રશંસા જૈનપત્રકારોએ બહુ કરી હતી, તેમ સંઘ પણ પ્રસન્ન થયો હતો. તેજ સાલમાં સાધુઓનાં દર્શન કરવા માટે બહેણો ખર્ચ કરી સંઘ કંદારી આવવાનો રીવાજ પણ બંધ કરાવ્યો.

સર્વ મહાત્મ્ય ધર્મનાં પ્રથમરૂપ વિચાર અને ચર્યા છે. પહેલવ-પહેલાં તો અનેક જિનન જિનન વ્યક્તિઓના મનમાં અમુક વિચારો અભ્યક્ત રૂપે ઘેળાયા કરે છે. તેમાંના વિચારોને કેટલાક પુરોનો લાંબે જેમ જેમ અભ્યક્ત અપાનું જવ છે તેમ તેમ એ વિચારો ચર્યાની રૂપરેખામાં આવતા જવ છે. ચર્યાદારા તે વિચારોની સારસારસ, મેઘવત્ અભેઘવત્, સૌચિત્ય અનૌચિત્ય કલ્યાણિ કલ્યાણીએ ચરે છે. અને તેવી રીતે ધર્મનાં પાર કિરેણા વિચારોને વ્યવહારમાં ઉતારવાની તકનીક થતી રહે છે. આવા વિચારોમાં અને ચર્યામાં બહુ મહત્વ

સંજોને એકત્ર કરવાથી ચર્ચાની ભૂમિકામાંથી બહાર થવાનું
 બની શકે છે. તેટલા અંશમાં તત્ત્વનિર્ણયક ચર્ચા કરનારી સભાની
 ઉપયોગિતા છે. સાધુપરિષદ આવાજ કંઈ છતાંથી મેળવવામાં આવી
 હતી. એ પૂન્યભીએ પ્રેરિત ઉત્તેજિત અનુમોદિત પરિષદ કંઈ ખાસ
 સંગીન કાર્ય બજાવી શકી ન હતી તોપણ સાધુની સદિમાં આવા
 વ્યવહાર ચાલુ થવા એ પણ એક સુચિન્ન છે. એવી પરિપદો વારંવાર
 બરાતી હોય અને વ્યવસ્થાપૂર્વક નિયમિત રીતે એકસંપથી ચર્ચાઓ
 થતી હોય તો ઘણાં પ્રશ્ન પરિણામો જોઈ શકાય. આચાર્યશાની
 તબીબત લથડતી ચાલી અને અભ્યાસી મુનિમંડળ ઉત્સાહી અને
 ઉમંગી હોવા છતાં યોગ્ય પ્રોત્સાહન ઉત્તેજન અને અનુમોદનને અભાવે
 સંમેલન માટે કંઈ કરી શક્યું નહિ. એકસંપ કરવા માટે, જ્ઞાનમાં
 વધારો કરવા માટે, ઉચ્ચવિચારોની આપણે કરવા માટે, ઉચ્ચપરિણામો
 લાવવા માટે મુનિજીવનનું એક કર્તવ્ય બજાવવા માટે આવાં સાધુ
 સંમેલનો દર વર્ષે મળવાની બહુ અમત્ય છે. આવી પરિપદો બરવાની
 જરૂર સમજવી, તે બરવાના પ્રયાસ કરવા, અને તે મેળવવામાં ફતે-
 હમંદી મેળવવી એ બાવિ ઉન્નતિને મૂલ્ય છે. મુનિવર્ગ આ બાબત
 ઉપર લક્ષ આપશે અને બનતો પ્રયાસ લેશે તો તેમને પોતાને તેમજ
 સમાજને બહુ લાભ થશે.

છૂટક છૂટક વખતે જુદે જુદે સ્થળે અભ્યાસ થાય તો તે
 પાકો થતો નથી એ વિચારથી તેઓએ સાધુશાળા ખોલાવી. આ
 શાળા યોગ્ય વ્યવસ્થાસર ચાલે અને મુનિવર્ગ ખંતપૂર્વક તેનો લાભ
 લે તો પરિણામ ઘણાં સારાં આવે એ નિઃસંશય છે. એક સાધ્વીશાળા
 ખોલાવવા માટે પણ તેમણે પ્રયાસ કરવા માંડ્યો હતો. બ્યાબ્યાન
 આવી તથા સિધ્ધો દ્વારા લેખો લખાવીને કચ્છમાં એક સાધ્વીશા-
 લાની જરૂરીઆત અને ઉપયોગિતા બતાવવા તેમણે મૂલ્ય કર્યો હતો.

knowledge even theoretic knowledge is the books themselves. It depends on what we read, after all manners of Professors have done for us. The true University of this day is a Collections of Books.

આવાર્ય:—“ પરંતુ જે સ્થાનેથી આપણે જ્ઞાન-સિદ્ધાન્તાત્મક જ્ઞાન પણ-મેળવવાનું છે તે પુસ્તકો છે ! સર્વ પ્રકારના ગુરુઓ અને શિક્ષકોએ આપણાં શિક્ષણને વારતે યથાશક્ય સર્વ ક્ષર્માં છતાં પણ તેનો (શિક્ષણનો) આધાર આપણાં વાંચન ઉપર છે. આધુનિક સમયનું ખરૂં વિશ્વવિદ્યાલય પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે.”

ધર્મગુરુઓ પોતાના સંપ્રદાય માટે આવી રીતે સાજાઓ પુસ્તકાલયો અને વિદ્વાનોનાં સંમેલનો બરવા માટે ઉપદેશ આપતા હોય અને પોતે તે માટે શ્રમ લેતા હોય તો તે સંપ્રદાયનું હિત ધણુંજ થાય. આચાર્યશ્રીની સર્વ મહાન્ અભિલાષાઓ સર્વોચ્ચ સિદ્ધ થઈ હતી એમ સમજવાનું નથી. તેમણે કેટલીક અભિલાષાઓ વખત બરાબર ન જણાવાથી મનમાંજ રાખી હતી અને કેટલીકને પાર પાડવા માટે મથન કર્યું હતું. અભિલાષ સિદ્ધ હો કે ન હો પણ ઉચ્ચ અભિલાષને અર્થે જીવનનો વ્યય કરવો એ પણ મહત્તાનું અચૂક લક્ષણ છે. આત્માની તેમજ સંપ્રદાયના અનુયાયી વર્ગની નિમિત્ત ઉન્નતિ માટે અબ્યાસાદિ ઉપાયો અને સાધનો વિચારી ખોળી ઉત્કૃષ્ટ બાવનાઓ તેમના સમક્ષ ખડી કરવી, સાઅનિર્દિષ્ટ કર્તવ્ય માર્ગમાં એક સરખી રીતે ચાલ્યા જવું, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, અને સીંગપુક્ત જીવન માગવું, અને પોતે આચારમાં રહી બીજાઓને આચારમાં પ્રવર્તાવવા, એ વગેરે આચાર્યનાં કર્તવ્ય સ્વરૂપને વિચારી પૂજ્યશ્રીનાં આચાર્ય તરીકેનાં કામો જોતાં જણાય છે કે તેઓ પોતાના કાગળમાં અને

દેશમાં એક સર્વોત્તમ આચાર્ય હતા. સમગ્ર રીતે જોતાં—વ્યાપક દૃષ્ટિ બિંદુએ જોતાં એમ કહેવું પડે કે હાલના દેશકાળને જેવા આચાર્યની જરૂર છે તેવા આચાર્ય તેઓ ન હોવા છતાં એમના શુદ્ધ, કર્તવ્યપરાયણ, અખંડ વિહારી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યયુક્ત તપોમય જીવન પર દૃષ્ટિ નાંખતાં એ નિષ્કલંક વિશુદ્ધિથી અંકાયલું જણાય છે અને એમની અપૂર્ણતાના ખ્યાલને દબાવી નાંખે છે. જે હૃદયે ખાલકાળથીજ ધર્મ-શ્રદ્ધા, ધર્મજિજ્ઞાસા અને ધર્માર્થે કષ્ટસહન ખતાવ્યાં હતાં, ઉત્તમ નિશ્ચયબળનો પરિચય કરાવ્યો હતો, આગળ જતાં પરિપક્વ સાધુશાળા અને પુસ્તકશાળા જેવી અતિ ઉપયોગી સંસ્થાઓ ખોલવાનું અનુભોધું હતું, શ્રાવકોના પૈસાનો વ્યર્થ વ્યય ન થાય તે માટે કાળજી ખતાવી હતી, અનેક જનોને ખોટે રસ્તેથી વારી સન્માર્ગમાં સ્થાપ્યા હતા. દીક્ષાનાં સ્વરૂપનો પૂર્ણ વિચાર કરી તે માટે યોગ્ય બંધારણો ઘડ્યાં હતાં, સૌ સાથે આત્મભાવે વર્તન ચલાવ્યું હતું. તથા અનેક સાત્ત્વિક ગુણોનું પ્રસંગોપાત દર્શન કરાવ્યું હતું તે હૃદય સત્સંસ્કારોથી કેટલું સમૃદ્ધ હશે અને કેટલું વિકસિત હશે તેનો ખ્યાલ સહજ આવી શકશે. આવાં હૃદયને કોણ નહિ પ્રશંસે કે નહિ વંદે ? એવાં દૈવી સંપત્તિ-યુક્ત હૃદયને—પછી તે ગમે તે ઉપાધિમાં વિલસતું હોય તોપણ—સહજ પાર નમન હોજો.

અનુભવનો પ્રકાશ પોતાપાછળ પણ અખંડ રહે અને પ્રસરે તે માટે સ્વાર્થ કરતાં પરાર્થને મુખ્યતા આપી સંપ્રદાયહિત, ચારિત્રધર્મધુર્વર્ગની આત્મ-કલ્યાણને માર્ગે ચડી જવાની ઇચ્છા, અને સમાજ હિતના પોતાના સંકલ્પો એ સર્વપર નજર રાખી તે તે પ્રસંગે યોગ્ય કારણોનો યોગ થવાથી તે તે શિષ્યોને દીક્ષા આપી હતી. તેમના વિદ્યમાન શિષ્યવર્ગની નામાવલિ પરિશિષ્ટ પાને આપેલી છે. દીક્ષાનો ઉમેદવાર આવે તેને બ્રહ્મવ્રતા, કેળવતા, પોતાસાથે ફેરવતા, કુળશીલ આદિની તપાસ કરતા અને વધારેમાં વધારે દોઢ વર્ષસુધી શ્રમશોપાસકવ્રત પગાવતા. ત્યારપછી યોગ્ય જણાય તોજ દીક્ષા આપતા. વિવિધ રીતે કસ્યા વગર, યોગ્યતા અપાવ્યા વગર કે શાસ્ત્રવિધિથી ઉલટી રીતે આલીને તેમજો કોઈને દીક્ષા આપી હોય એવું જાણવામાં નથી. તેમના વિદ્યમાન શિષ્યો સંખ્યામાં અદિ લખવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

પૃથ્વીથી દીક્ષાનને વિશેષ જ્ઞાન મળે તે માટે કોઈ પણ તકને મુમાવતા નહિ. નિદાને મોગે પણ કયાપણ બેઠબાવ કે સંકોચ વગર દરેકોને નારા પ્રયોનાં વાચન, હતર સંપ્રદાયના પુરોનો સદવાસ, ગરેલી વચવતા જ્ઞાતા કોઈ અન્ય માત્ર માંવ્યાની પામે અખ્યાસ એ નર્વ નાદ તેમજ પોતાના પ્રયોને પ્રદગ્ધ આપી હતી. પોતાને જેવું જ્ઞાન હોય તોડ અને જરૂર જરૂરનાની તરફે જવાનું જરૂરનો હોય તે વિવિધ જ્ઞાન કાવ્ય ન અપાવતા માટે મોઝન કોઈ વાને અખ્યાસ કોવરામ. તેમજ વાન ન મય ન ખેલ ન હન. જ્ઞાન મેળવવામાં તે તેમજો મહુર ઉદ્ધર વચવન વચામી રીતે અને તપસવતા પતાવ્યાં છે. કે રીતે મહુરવન ન મહુરવન. વાર્તા રૂમે મહુરવન મહુર વાર્તા.

તેમના જ કાવ્ય ન મહુર વચવન વચામી રીતે અને તપસવતા પતાવ્યાં છે. કે રીતે મહુરવન ન મહુરવન. વાર્તા રૂમે મહુરવન મહુર વાર્તા.

સંબંધમાં કોઈએ તેમની પાસે ખેદના ઉદ્ભાવ ઠહાડતાં લખી જણાવ્યું કે બહુ છૂટ આપવાનાં પરિણામ આવાં આવે તેના ઉત્તરમાં તેમણે જે લખાવ્યું તે ખરેખર બહુ મનનીય છે. તેમણે લખાવ્યું કે “ એક મુનિ જવાના વિચારથી તમે જે ખેદ બતાવો છો. તેમણેજ એક અંશ પણ ખેદ મને થતો નથી; કુદુંગ વધારવાની ઈચ્છાથી કોઈ ગૃહસ્થ પોતાનો સંબંધી નાસબાગ કરે તો ખેદિત થાય છે તેમ આપણને હતી થાય નહિ. સિધ્ધની શ્રદ્ધ મોહથી, સ્વાર્થથી કે બીજા કોઈ હેતુથી કરેલ નથી પણ તેમનામાં સારા સંસ્કારો નાખી તેમના જીવન આત્મતત્ત્વને પામવા માટે સાધક બને એટલાજ માટે કરી છે. આપણે સિધ્ધના ગુરુ જનવાના મોહમાં પડ્યા ત્યારે ખેદ પામવાને વખત પણ મળેલો હશે છે. પણ મેં તેવા બાવ રાખેલ નથી. કોઈના ઉદય બળવાન થવાથી ભાગી નાશીજાય તો તેનાપર ક્રોધ કરવાં કરતાં તથા તેના માટે ખેદ કરવા કરતાં હું તો તેનાપર ક્યાજ આણીશ અને મારો પોતાનોજ દોષ સમજું છું કે હું તેમનામાં સંપૂર્ણ યોગ્યતા આપી શક્યો હોત તો તેઓની આવી નમ્રણી દશા આવત નહિ. છતાં પણ મારા રોષેના સંસ્કારો તેમનામાંથી જશે નહિ, કોઈ પણ રીતે કષ્ટાણુ સાધક વિશુદ્ધ જીવન ગાળશે તો મને સંતોષ છે. મને લોકનાં વખાણુ કે ઉપરજીલી ટીકાઓની દરકાર નથી. વીર પ્રભુને સ્મરે અને વીર બને ”

તેમના સંવેગી થઈ મઝેલ એક સિધ્ધે તેમને સંવેગી પક્ષમાં આવવાનું લખી જણાવ્યું હતું તેનો જવાબ પૂન્યશ્રીએ લખાવ્યો હતો તે પણ જણવા જેવો હતો પરંતુ એ લખનાર મુનિને જેની પૂર્ણ સ્મૃતિ ન હોતાં અહિં અપાયો નથી. પોતા પાસેથી નીકળી મઝેલ સિધ્ધોની નિંદા કે દોષ તેમણે કર્યા ન હતાં. સર્વ સિધ્ધો ઉપર એક સરખો બાવ તેમને હતો. સિધ્ધો અને ગુરુ વચ્ચે મેગ પણ ઠીક રહેતો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

કેટલીક પરચુરણ બાબતો.

શ્રીમત કમંસિંહજી સ્વામીની પ્રકૃતિ રીતબાત વગેરે માટે
એકંદર રીતે દૂકમાં એમ કહી શકાય

કે તેઓ સરળ સાચા, સાદા, બહા અને કોમળ પ્રકૃ-

તિના હતા. વખતે ક્રોધ, ક્રિયા અને હક્તા અશો બાજુમાં આવતા. એકાએક નડેલા કહી દેતા. પાત્ર તેમાં કંકશતા, નિષ્કૃષ્ટતા, પરચતા કે હૃદયવેદક શબ્દો બાજુવત્તા નહિ. તેમણે પોતાનો કદમ સારો મળ્યો હતો. એકંદર મનુષ્યમાં વિવશજન, અસંગત અને વિશેષી અનેક સ્વભાવ પ્રસંગે પ્રસંગે એવામાં આવે છે. કોઈ વખતે તે વિચારશીલ અને શાન્ત હોય છે. તો કોઈ વેળા તે વ્યથ અને કેસની થઈ ગઈ છે. કોઈ રખતે મુદ કંતેવ્ય નવ્ય આળસ અને પ્રભાવી એવો પત્ર મળ્યા છે. આત્ર અનેક રંગ જેવામાં આવે છે. માત્ર પ્રકૃતિ સમીપ સમીપ મુદ. મુદ. ના. સમાવ્યા હો છે. આવી તેનું સ્વભાવ સમય. હૃદય આની નહતુ તથા. એકંદર રીતે આચાર્યશ્રીની પ્રકૃતિમાં આશ્ચર્ય છે. તેમણે નવરંગ નવરંગ આત્રમાં અને સારિત આશ્ચર્ય નવરંગ અને આશ્ચર્ય આત્રમાં જમ્યા. હતા. માટે પુરુષને એવાના તેમ જ નવરંગ નિભર રંગે તેમનામાં હતા. તેઓ અદ્ભુત. હતા. રંગ નવરંગ નાદ, પોતાના અધિકારનું મેરુદ કહી પત્ર આત્રવત. નહિ નમ જેવાના કંતેવ્યમાં જમ કે પ્રભાવી વજ થતા નહિ.

કચ્છના મંથ મમસ્ત તરફ તેમનું વર્તન પ્રશંસાપાત્ર હરી ચૂધું હતું. કોઈને પણ એમનાથી અંતોષ થયો હોય એવું જણાયું નથી પોતાના સદમામી, સદચારી અને સદાકારી સદયોગી સાધુમંડળ તેમજ સાધ્વીમંડળને પણ તેમણે સંતોષજન આપ્યો હતો. ઇતર સંપ્રદાયોની તેમણે નિંદા કરી નથી—અર્થાત્ જોમના જોમના સંજયમાં તેઓ આવ્યા હતા તે સંયમે પોતાનાં વર્તનથી નારાજ થવાનું કારણ તેમણે આપ્યું ન હતું.

તેઓ એક અદ્વયશક્ત અને અદ્વય મનુષ્યજ હતા, ઉપાધિ વશ હતા, એટલે તેમની સર્વ ખાસીસતો સારીજ હોય તેઓ સંપૂર્ણજ હોય, બધી બાજુએથી તેમની પ્રકૃતિ કૃતિ એક સરખી રીતે ઠીકજ જણાઈ હોય, રીતભાત વર્તન વગેરે ખામી વગરનાંજ હોય, કરવાયોગ્ય બધું કરીજ ગયા હોય, જાણવાજેવું બધું જાણીજ ગયા, પામવા યોગ્ય બધું પામીજ ગયા હોય એમ કોઈની માથે જતાવવાનો આ લેખકનો પ્રયાસજ નથી. એટલું ખરૂં કે ઇરાદાપૂર્વક તેમની કોઈ ખામી છૂપાવવાનો યત્ન કરવો પડે કે કોઈ ખામી ઉપર ટાંકપીછોડો કરવો પડે એવું એમના જીવનમાં લેશ પણ બનવા પામ્યું નથી એમ તો ખુદશી રીતે કહી શકાયો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

એમનો પત્ર વ્યવહાર.

જહ મણિયં, તહયકમ્મુણા હોઈ.

જેમ સત્ય બણવું તેમ લખવા વગેરે ક્રિયા પણ સત્ય કરવી.

પ્રથમ વ્યાકરણ.

દૂર સ્થળે વસતા ધર્મ જિજ્ઞાસુ, તત્ત્વેચ્છુ અનુરાગી વર્ગને શાસ્ત્રીયચર્યા, માર્ગસૂચન, તત્ત્વદર્શન ઇત્યાદિ વિ-
પયોથી પૂર્ણ પત્રો વડે સંતોષી શકાય. કોઈ કોઈ વખતે તો મુખ્યચર્યા કરતાં કાગળ વધારે અર્થ સારે છે, કારણ કે કેટલાક વ્યવહાર સંબંધમાં સમક્ષ વાર્તા થઈ શકે એમ હોતું નથી તો તેપણ પત્રમાં થાય છે. પત્ર એ એક પ્રકારે અધિકાગ્ર પર્યંત ટકી રહેનાર લેખરૂપ છે. કુશળતા સૂચક સામાન્ય પત્રનો કાળાંતરે ભાગ્યેજ ઉપયોગ હોય છે પણ જે પત્રો પ્રમોદક વિચારોથી જ્ઞાનની તેમજ ધર્મ કર્મની રસિક ચર્યાથી પૂર્ણ હોય છે, દેશ, કાળ કે સ્થિતિ આદિનું વર્ણન કરનાર હોય છે તે પત્રો તો કાળાંતરે પણ ઉપયોગના છે. સ્વરૂપમાં કહીએ તો વિવિધ દૃષ્ટિ ખિંદુએ પત્ર લેખન સાધુવર્ગને પ્રસંગવશાત્ અનેક રીતે તેમના માર્ગમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. વિદ્વાન્ મુનિવર્ગ દૂર વસતા પોતાના અનુયાયી તેમજ ઠતર સંપ્રદાયના મનુષ્યોમાં અને પોતપોતામાં પત્રદ્વારા ધાર્મિક, સામાજિક અને નૈતિક પ્રયત્નો ચર્યાને વિચાર વિનિ-
મય કરે, જ્ઞાનતા, અનુભવનો અને શાસ્ત્રાલોચનનો લાભ આપે તો એ માર્ગે તેઓ પોતાને, સમાજને તેમ શાસનને અનેક રીતે લાભ આપી શકે. જૈન સાધુથી પત્ર વ્યવહાર રહી શકે કે કેમ એ સંબંધમાં પંડિત પ્રવર શ્રીમદ્ જ્યેષ્ઠમહાશયે માંડવીના આવક શા. કૃષ્ણચંદ તથા

જયવંત શિવજી પર સં. ૧૮૧૪ ના મદાં. ખાસમાં લખેલા એક પત્રમાં જણાવ્યું છે કે—“ વળી તમે કચ્છી જાણતા હસો જે સાધુ આવકને કાગળ કેમ લખે, એમ હિંદુ જાણતા હસો, પણ બાઈ સિદ્ધાંતમાં પત્ર લખવાની ના દલીલ હોય કે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું હોય. તો તે ટેકાણું (પાક) પૂછીને લખજો. સૂત્રમાં તો સંદેશો કહેવડાવવાની ના છે. તે સંદેશો સમાચાર તો સર્વે કહેવડાવતા જણાય છે. સૂત્ર પ્રમાણે નિર્ણય કરજો.”

પત્ર લખવામાં સાધુને દોષ લાગે છે એમ આચાર્યશ્રી માનતા નહતા. છતાં પોતે જુની દેખના હોવાથી બહુ પત્રબ્યવહારમાં પડ્યા નહતા. તેમને પત્રવહેવાર મર્યાદિત હતો. પોતે ખાસ કારણ વગર પત્ર લખતા નહિ, તેમ તેમને લખી પૂછવનાર જિજ્ઞાસુવર્ગ પણ બહુ જૂજ હતો.

આવકવર્ગનો ધણો ખર્ચ ભાગ વેપારાદિ ધંધામાં રોકાયેલો રહે છે એટલે વિદ્વાન સાધુવર્ગનો સાબ કેમ લેવો તે સમજી શકતો નથી. ખરી ધર્મ જિજ્ઞાસા બહુ જૂજવર્ગમાં જોવામાં આવે છે, બહુ ભાગ તો કેવળ ગુરુધેસા બની ‘વંદના મહારાજ’ એમ બોલવા માત્રમાં કૃતકૃત્યતા માની ભે છે. ધર્મચિંતન કરી, પુસ્તકો વાંચી વિચારી યાંકા કઢાડે અને દૂરથી સાધુ મહારાજ પાસેથી પત્રહાર સમાધાન મેળવે એવા આવક હાલ પણ વિરલ છે. આવાં હારજોથી પણ મુનિવર્ગની પ્રવૃત્તિ આ માર્ગ તરફ વળેલી જણાતી નથી. સંકુચિત દષ્ટિ, અનુદાર વિચાર, પરસ્પર સંપૂર્ણ પ્રીતિનો અભાવ, ગુજરાતી બાપા પર ઝાઝો કાણુ, આવકવર્ગની અજ્ઞાનતા, જ્ઞાનના વિષયો પ્રત્યે અશ્ચય, વિષયાસક્તિ ઇત્યાદિ કારણોને લીધે સાધુ સહિષ્ણુતા ઉત્તમ પત્રો રૂંદ લેખો પણ આપણને મળી શકતા નથી. ઉત્તાર, દાણો અને નદામાં લખાણો લખવામાં, દૂર વસના આવકોને તેમ મુનિચર્યોને આશીર્વાદ અને વંદના કહેવડાવવામાં, એક બીજાની કુચળતા પૂછવા માત્રમાં તેમનો લેખન વ્યવસાય બંધાઈ ન રહેતો જોઈએ.

શ્રીમાન્ સ્વામી કર્મસિંહજી ઉપર જિજ્ઞાસા બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને કેટલાક શ્રાવકોએ પત્ર લખેલા હતા અને તે સર્વના પ્રત્યુત્તર તેમણે લખાવેલા પરંતુ નકલો રાખવાની ટેવ ન હોવાથી જૂન પત્રોનું અવશેષ રહ્યા છે. દોશી સાકરચંદ દામજીએ શ્રી જંગમ્મારથી વખતો વખત પત્રો પાઠવેલા હતા અને તેના સમાધાન રૂપે આચાર્યશ્રીએ બહુ લખાવ્યું હતું તેમાંથી કેટલીક નકલો મળી છે. જેનો ઉતારો વિસ્તાર બયથી આ પુસ્તકમાં આપી શકાયો નથી. અનુકૂળતાએ એ સર્વ પત્રવ્યવહાર જુદા પુસ્તક આકારે બહાર પાડવા ધરાદો છે.

તેઓ જે લખાવતા તે હુંકું, સાદું અને સ્પષ્ટ લખાવતા. તેમના પત્રોમાં ભાષા દોષ કવચિત્ નજરે પડે છે ખરા પણ વિચાર પ્રદર્શન બહુ સારી રીતે થયું છે. તેઓ પત્રવ્યવહારમાં નિયમિત રહેતા. આડંબર વગરનું અને જરૂર જેટલુંજ લખાવતા. તેમની પોથીમાંથી શ્રીમત્ કર્મચંદજી સ્વામીએ તેમના પર લખેલો એક પત્ર મળી આવ્યો છે. જેમાં એ સ્વામીશ્રી સંપ્રદાયની કેટલીક વિગત જણાવ્યા બાદ નીચે મુજબ જણાવે છે.

“પત્રમાં લિખ્યાં વાક્યો મૂકને પણ અમૃત તૂલ્ય લાગ્યાં છે...”

પૂજ્ય દેવજી સ્વામીના પરિવારમાં તમ જેવી હુશિયારી, પરાક્રમ, વિવેક, ચતુરાઈ અપર શ્રમણમાં મારા ધાર્યામાં નથી આવતાં એમ નિશ્ચે જાણજો. ”

આ ઉપરાંત તેમને બીજા પત્રો પણ આવેલા હતા પરંતુ તે સર્વ એક સ્થાને સંગ્રહ કરી રાખેલ ન હોતાં મળી શકેલ નથી. એમનો થોડો ધણો પણ પત્રવ્યવહાર સચવાયો હોત તો આપણને કંઈ નવીન પ્રકાશ મળત; હવે તો જે કંઈ પત્રોના જવાબો તેમણે લખાવેલા છે તેનો સંગ્રહ હુંક પુસ્તકરૂપમાં બહાર પાડી સંતોષ માનવા જેવું છે.

ઘડતિ પઠતિ મત્સ્યા યઃ ગૃણોત્યેકચિત્તઃ ।

સ્વપર સમયતત્ત્વાવેદિ શાસ્ત્રં પવિત્રમ્ ॥

વિદિતસકલતત્ત્વઃ કેવલા લોકનેત્ર ।

સ્તિદશમદિતપાદો યાત્યસૌ મોક્ષ લક્ષ્મીમ્ ॥

કુંઠે બાંધાર્થઃ—

પોતાના અને પારખ સમયને જણાવતું પવિત્ર શાસ્ત્ર જે કોઈ
એક ચિત્તે વાંચે, બજે તેને સકળ તત્ત્વ જાણવામાં આવે છે અને તે
જ્ઞાન પ્રકાશ પામી મોક્ષરૂપી લક્ષ્મીને મેળવે છે.

(અમિતગતિ.)

વાચકવર્ગને સંબોધન.

વાચક, તું જૈનના ગમે તે ફિરકાનો હો, શ્વેતાંબર હો કે દ્વિ-
ખર હો, છ કોટીનો હો કે આઠ કોટીનો-આઠ કોટી મોટા પક્ષનો
હો કે ન્હાના પક્ષનો હો, તેરાપંથા હો કે ગમે તો તપા, અંચળ,
ખરતરગચ્છનો હો, સાધુ હો કે ગૃહસ્થ, શૈવ હો કે વૈષ્ણવ, ગમે
તે ધર્મ મત સંપ્રદાય કે વાડાની મર્યાદામાં બંધાયેલો હો, તારી
શ્રિ પ્રકૃતિ ગમે તે પ્રકારની હો, તારી પાસે ઉપલબ્ધ સામગ્રી અને
પ્રાપ્ત સ્થિતિ શક્તિ અને સંજોગ અનુસાર એક સંતજીવન રજૂ કર્યું
છે, અને તેના અનેક હેતુ પૈકી એક આ છે કે:—

કંઈ પુણ્યનો સંચય થવા સંસ્મરણ સંત મહંતનું,

કરવું થવું તદ્રૂપ એ વિણ જીવનનું કળ અન્ય શું ? !

આ પવિત્ર આત્માની સમીપમાં આવતાં લેખક વર્ગને દિવ્ય
અનુભવ અને સત્સંસ્કારનો અપૂર્વ લાભ મળ્યો છે. તેવાજ લાભ
તને આમાંથી મળજો એવી આશા રાખી, ધરાદાપૂર્વક કોઈને મારું
લગાડવાનો પ્રયાસ આમાં નથી છતાં કંઈ દોષ એ સંબંધમાં જણાય
તો તે માટે ક્ષમા માગી પુસ્તકને ઉપસંહાર પર્યંત નિર્વિદ્ધે લાવવા
ને વીર પ્રભુની કૃપા થઈ છે તેનું સ્મરણ કરતે કરતે વૃત્તિ વિરમે છે.

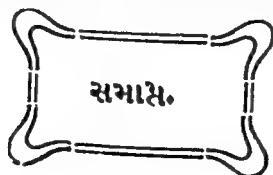
ૐ

શાન્તિ:

શાન્તિ:

શાન્તિ:

શુભં ભૂયાત્ સર્વેષાં વ્રાણિનામ્

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પરિશિષ્ટ.

પૂજ્યમીએ કરેલા ચાલુભાસનું લીસ્ટ.

ગ્રામનું નામ.	સંવત.
૧ પાલનપુર. ધાર્મિક અભ્યાસ	૧૯૦૫
૨ ઝાટવાડો. સ્વયં શિક્ષણ	૧૯૦૬
૩ ખેરાળુ. શિક્ષણ અને વાચન... ..	૧૯૦૭
૪ પાલનપુર. ભંડાર અવસોહન-લેખન	૧૯૦૮
૫ વડાળા	૧૯૦૯
૬ અંજલર	૧૯૧૦
૭ મુંદરા	૧૯૧૧
૮ માંડવી	૧૯૧૨
૯ અંજલ	૧૯૧૩
૧૦ જૂજ } ગુરૂની માંડવી સભાને સેવા માટે	૧૯૧૪
૧૧ જૂજ } અને સંસ્કૃત અભ્યાસ માટે	૧૯૧૫
૧૨ જૂજ } રાક્ષવા.	૧૯૧૬
૧૩ પત્રી... ..	૧૯૧૭
૧૪ હુણી	૧૯૧૮
૧૫ વડાળા	૧૯૧૯
૧૬ મુંદરા	૧૯૨૦
૧૭ હુણી	૧૯૨૧
૧૮ અંજલર	૧૯૨૨
૧૯ વડાળા	૧

ગામનું નામ.	સંવત.				
૨૦ મુંદરા	૧૯૨૪
૨૧ ભુજ	૧૯૨૫
૨૨ અંબાર	૧૯૨૬
૨૩ માંડવી	} ગુરુવર્યશ્રી પાનાચંદ્ર સ્વામી, રંગજીસ્વામી, ૧૯૨૭ કેશવજીસ્વામી અને પૂજ્યશ્રી હર્મયંદ્રજીસ્વામીની ૧૯૨૮ સેવા માટે ખાસ રોકાયા. ... ૧૯૨૯				
૨૪ માંડવી					
૨૫ માંડવી					
૨૬ અંબાર	૧૯૩૦
૨૭ મુંદરા	૧૯૩૧
૨૮ માંડવી	૧૯૩૨
૨૯ ગોધરો	} આ ક્ષેત્ર નવું ખોલ્યું. ... ૧૯૩૩				
૩૦ ભુજ					
૩૧ મુંદરા	૧૯૩૪
૩૨ અંબાર	૧૯૩૫
૩૩ માંડવી	૧૯૩૬
૩૪ ભુજ	૧૯૩૭
૩૫ ગોધરો	૧૯૩૮
૩૬ મુંદરા	૧૯૩૯
૩૭ અંબાર	૧૯૪૦
૩૮ ભુજ	૧૯૪૧
૩૯ માંડવી	૧૯૪૨
૪૦ અંબાર	૧૯૪૩
૪૧ પાટણ	૧૯૪૪
૪૨ ખોટાદ	૧૯૪૫
૪૩ ભુજ	૧૯૪૬

ગામનું નામ	સંવત્
૪૪ માંડવી	૧૮૪૮
૪૫ લોળવ	૧૮૪૮
૪૬ પત્રી	૧૮૫૦
૪૭ મુંદરા	૧૮૫૧
૪૮ ભુજ	૧૮૫૨
૪૯ ભુજપર દરબારમીની ખાસ આચારી...	૧૮૫૩
૫૦ લોળવ	૧૮૫૪
૫૧ ભુજ	૧૮૫૫
૫૨ મુંદરા	૧૮૫૬
૫૩ અંબાર	૧૮૫૭
૫૪ પત્રી	૧૮૫૮
૫૫ લોળવ	૧૮૫૮
૫૬ ભુજ	૧૮૬૦
૫૭ માંડવી	૧૮૬૧
૫૮ લુણી	૧૮૬૨
૫૯ વાંઠી	૧૮૬૩
૬૦ હાંડામરી	૧૮૬૪
૬૧ મુંદરા	૧૮૬૫
૬૨ લોળવ	૧૮૬૬
૬૩ પત્રી	૧૮૬૭
૬૪ લુણી	૧૮૬૮
૬૫ મુંદરા-સ્વર્ગવાસ અગસ્ટ ૧૬ ૪ કનિચાર	૧૮૬૯

આચાર્યશ્રીનો વિઘ્નહાર શિષ્ય વર્ગ.

- ૧ મુનિશ્રી આશાકરજી સ્વામી.
 - ૨ „ નાગજી સ્વામી.
 - ૩ „ તિલોકજી સ્વામી.
 - ૪ „ માણેજી સ્વામી.
 - ૫ „ કૃષ્ણજી સ્વામી.
 - ૬ „ કપુરજી સ્વામી.
 - ૭ તપસ્વી મોણીજી સ્વામી.
 - ૮ „ કેવલજી સ્વામી.
 - ૯ „ રામચંદ્રજી સ્વામી.
-

અગાઉથી થયેલા ગ્રાહકોનાં મુખ્યારક નામ.

કચ્છ-સુણી.

૫ શાહ વાપણ તેજપાળ.

૨ શાહ ચના કુરપાળ.

પત્રી.

૧ શાહ હીરણ સાંભણ.

બાદા.

૧ શાહ દેશવણ ખેતશી.

રાયણ.

૧ શાહ પાસણ માસથી.

વાંદ.

૧ શાહ દાયા પાણ.

આપર.

૧ શાહ ખેતશી દેવશીની કપત્રી.

૧ " દેશવણ માણક.

લાયણ બાદા.

૧ શાહ વીરણ નયુ.

ભોળ.

૧ શાહ કાનણ વેસણ.

૨ " વીરણ પાણ.

૨ " દેશવણ પાણ.

૧ " કારણી કાદા.

ગુજરાત.

૪ વેરા મંમણદા કુંવરણ.

ચિત્રોડ.

૧ વેરા નાનચંદ ધરમશી.

માંડવી.

૨ શાહ માણેચંદ પાનાચંદ.

ભોળાય.

૧૦ શાહ નેદા કાદા.

૫ " દેશવણ માસથી.

૧ " કાદા આંપથી.

૧ " કાનણ પેલા.

૧ " સવણ રણથી.

૧ " કામણ પાણ.

૧ " વેસણ વેરથી.

૧ " દેવશી ગોવર.

વાંકી.

૧૦ શાહ રાજપાલ વાપણ.

૫ દેશવણ દેશવણ દેશવણ.

૫ શાહ નેજાથી ખીવણ.

૧ " દેવશી કાદા.

૧ " ખીસી પાસણ.

૨ " કીરણ કાનણ.

૧ " નેદા રાજપાથી.

૧ " નેજાથી લીણ.

૧ " રણપાલ વાપણ.

૧ રાજગોર પુંખા પનજી.

૧ „ ખીમજી લખા.

વીરા.

૨ મહારી ખેંગાર સેજપાર.

૨ „ મોતીચંદ ભગવાનજી.

રાયણ.

૪ શાહ વેલજી હીરજી.

વદાડા.

૫ શાહ ચના વિજપાલ.

વડાળા.

૫ શાહ લખા ચના.

૨ પારેખ વેલજી હેમચંદ.

૨ શાહ કરમશી બારમલ.

૧ „ મુસારજી પાશવીર.

૧ „ હેમરાજ પાશવીર.

૧ દોશી ડુંગરશી કૃષ્ણજી.

છસરા.

૫ શાહ હીરજી રતનશી.

૫ „ કુરપાર ચાંપશી.

૧ „ તોર્યા ગોવર.

૧ „ પત્રામલ જોડા.

૨ „ હીરજી નેલુશી.

૧ „ રામજી ઉકેડા.

જરપરા.

૨ મેતા પ્રેમજી દામજી.

૨ મેતા જીવરાજ દેવચંદ.

૨ „ શીવજી પ્રેમજી.

૧ „ પદમશી માણેકચંદ.

૧ „ ખેતશી દામોદર.

૨ ખારોટ કરશન જોડા પો. ૫.

મુંદા.

૫ શેડ રામજી લાલચંદ.

૧ દોશી મોતીચંદ માણેકચંદ.

૧ મેતા નાથાભાઈ અચલજી.

૧ શાહ ખેરાજ ચાંપશી.

૧ દોશી રણજોડ નેમીદાસ.

૧ „ પ્રેમચંદ મોલુશી.

૧ દોશી પ્રેમચંદ મોલુશી.

૧ „ ચત્રભુજ પ્રેમજી.

૧ મા. દામજી હરજી.

૧ „ જાદવજી આણંદજી.

૧ શાહ નથુ કરમશી.

૧ „ લધુભાઈ કરમશી.

લુણી.

૧૦ શાહ ગોસર દેવરાજ.

૧૦ „ કરમશી હરધોર.

૧૦ „ મોનજી દેવશી.

૫ „ પદમશી ખીસી.

૧ „ શવજી વરનાંગ.

- ૪ શાહ બીમજી નરપત્ર.
 ૧ " મોનજી વીરજી.
 કપાયા.
 ૨ " ગયુ ખીશી.
 ૨ " શીવજી સખમશી.
 ૪ " કેશવજી પાશુ.
 રામપુર.
 ૨ દેશાધિરવજી રાંધવજી.
 ૪ મેતા ધરમશી હંસરાંજ.
 ૧ શાહ ભગવાનજી વાલજી.
 ૪ " ધારથી હીરાચંદ.
 હરંસડી.
 ૨ " અમરચંદ મુળચંદ.
 મળલ.
 ૪ " વિમ્બનજી દામજી.
 કપાયા.
 ૪ " કેશવજી ખીશી.
 ૪ " ધનજી રવજી.
 ૪ " દાહરથી રવજી.
 ૪ " માલથી રવજી.
 ૧ પટેલ વીરજી સાધા.
 ૧ શાહ મોણીથી બારમલ વૈદ.
 ૨ " બસુભામ સાધા.
 ૨ " દાઉબાધ કાનજી.
 જોગતય.
 ૮ " નેદા દાયા.
 ૨ " મોણીથી કાના તણુવાણી

નાગસીપુર.

- ૨ શાહ ઘેલા હીરા.
 ૧ " મોનજી ધનરાજ.
 ૨ " ઘેલા મોનજી.
 ગોધરા.
 ૨ સંઘવી તેજશી ચાંપશી.
 કુંચ-લાખાપુર.
 ૨૮ શા. નાગસી, કુરપાર.
 ૨૮ " કરમસી કુરપાર.
 ૨ " લાલજી વાલજી.
 ૨ " ધારસી માંજી.
 કુંચ-ખેરાંજ.
 ૧૦ શા. કચરા માલસી.
 ૧૦ " લધા પામારીયા.
 કાઠીઆવાડ-વેરાવળ બંદર.
 ૧૦ શેઠ લીલાધર ઝવેરચંદ.
 દા. બાણીખાઈ.
 ૫ " પાનાચંદ ગોવિંદજી.
 ૫ " જયચંદ મદનજી.
 દા. કુંવરખાઈ.
 ૫ શાહ હરખચંદ કેશવજી.
 ૨ કંખાણી ખુચાલ રામચંદ.
 ૨ શેઠ વંદાવન ટાકરથી.
 ૨ " સુંદરજી હીરાચંદ.

- ૨ શેઠ વસનજી સોમચંદ.
હા. ગોપાળજી.
- ૨ „ રતનજી વીરપાલ.
- ૨ „ હીરાચંદ હુંગરશી.
- ૧ „ રાયચંદ જેપાલ.
- ૫ „ કુલચંદ ગોવિંદજી.
- ૫ „ મદનજી જીઠાભાઈ.
- ૫ બખાઈગોવિંદજી ઝવેરચંદ.
- ૨ શેઠ મોહનલાલ ધીરજલાલ.
- ૨ „ જગજીવન ગોવિંદજી.
- ૨ „ જમનાદાસ હરખચંદ.
- ૨ „ હરખચંદ જીઠાભાઈ.
- ૨ „ હેમરાજ હીરાચંદ.
- ૨ „ નેમચંદ હરખચંદ.
- ૧ „ કરમચંદ કલ્યાણજી.
- ૧ „ રાયચંદ સુંદરજી.
- ૧ કંપાણી દેવચંદ હીરાચંદ.
- ૧ શેઠ ચત્રભુજ વસનજી.
- ૧ „ કુલચંદ હીરાચંદ
મોરખીવાળા.

- ૧ દોશી જેઠા વીરજી.
- ૧ શેઠ ગોવિંદજી સોભાગચંદ.
- ૧ દાકતર ત્રીભોવન શવજી.
- ૧ શેઠ કપુરચંદ લાલચંદ.
- ૧ „ જેઠાભાઈ ઝવેરચંદ.
- ૧૦ રા. રા. રવિશંકર ધોડા.
મુંબાઈ.
- ૮ શાહ ઉમાધયા હેમરાજની
ડા. ભીમપુડો.
- ૧૦ મેતા કપુરચંદ ધરમશી.
- ૧૦ શાહ મેલજી કાનજી.
- ૧૦ „ મોણશી ભોળ.
- ૧૦ „ જીવરાજ શામજી.
- ૧૦ „ વેલજી દેવજી.
- ૫ „ નેણશી દેવશી.
- ૧ „ માલશી ભીમશી.
- ૪ „ વિજ્ઞપાલ મોના.
- ૪ „ સવજી મોથા.
પાચોરા.
- ૪ શાહ વેલજી ઝાંભાયા.
- ૨ „ આણંદ હેમરાજ.

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ. क्षीटी.

अशुद्ध.

शुद्ध.

१३	१
१४	अव्ययी ३ अ
१४	" ४ थी
१	३
४	२३
५	१३
५	१७
५	२५
६	१६
६	२३
७	३
"	"
१०	१५
११	१३
१३	२३
१३	२४
१३	२५
१४	१३
१५	२२
१५	२४
१६	२-१०-१८

प्रसिद्ध
कल्याणी
कल्याणी
तेरा
आपणा
विचार भुक्त
आदिना
नीचेभीने
दमेस
दसराज का
तेमना
तेमना
नाना सरणा
मेमना पाछना
सद्विचारभा
अव्ययी
पद
अनरे.री
पद
२६
२६

प्रसिद्धि.
युक्तीतन
कल्याणी
तेरा
आपणा
विचारभक्त
आदिना
नीचेभी ने
दमेस
दसराज का
तेमना
तेमना
नाना सरणा
मेमना पाछना
सद्विचारभा
अव्ययी
पद
अनरे.री
पद
२६
२६

પૃષ્ઠ. લીટી.

અશુદ્ધ.

શુદ્ધ.

૧૭	શ્લોકની ૨ ૭	વહુકાર્યમાર	વહુકાર્યમાર
૧૮	૮	અદ્ભુત	ઉદ્ભૂત
૧૮	૧૫	ખીજકોમાં	ખીજકોનાં
૨૧	૩	erath	earth
૨૧	૧૫	૧૯૭૨	૧૭૭૨
૨૭	૩	વિપરિત ગ્રહણ	વિપરીત ગ્રહણ
૨૭	૧૩	નમનશીલ	મનનશીલ
૩૧	૬	દ્વંદ્વ	દ્વંદ્વ
૩૨	૧૫	ઉડવાના	ઉઠવાના
૩૪	૧૯	તેમજે	તેમજ
„	૨૪	પૂર્વજન્મોનાં	પૂર્વજન્મોના
૩૫	૫	મથતા	મથતો
૩૬	૧	અવશ્યપણે	અવશપણે
૩૭	૨	અનુવૃત્તિ	અનુમતિ
૪૭	૨૧	પાશ	પાસ
૪૮	૨૨	શાન્તવન	સાન્તવન
૪૯	૧૬	આ દેખાતું	આ ન દેખાતું
૫૦	૧૧	તેમને	તેમજ
„	૧૫	આનન્દાન્દ	આનન્દાનન્દ
૫૩	૧૮	મધ્યાનકાળે	મધ્યાહ્નકાળે
૫૫	૧	આદિ	આદિ
„	૧૦	ખીજ	ખિજ
„	શ્લોકની ૧ લી	ગામગુરુણાં	ગીર્મિર્ગુરુણાં
૫૮	૧૧	કાળ-સંકટ	કાળ-શંકટ

પૃષ્ઠ. સ્તીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૦ ૧૭	ચાક	માક
૬૧ ૬	અધરો	અધુરો
૬૩ ૯	સંકુચિત	સંકુચિત
૬૬ ૧૬	હો	હોય
૭૩ કુટનોટ	ધન્યાઃ	ધીરાઃ
૭૮ ૪	કારણોને	કારણોથી
૮૨ ૧૨	એકતા	એકતા
૮૩ ૨૪	આમાં	શામાં
૯૩ કુટનોટ ૨ છ	વદિક.	વૈદિક
૯૩ " ૩ છ	નાહ	નહિ
૯૫ ૬	મળી જતાં	મળી જતા
૯૬ કુટનોટ ૭ મી	ઓછા	ઓછાં
૯૯ ૬	પ્રાતઃ	પ્રતિઃ
૧૦૩ ૧૧	વિ	વિચાર
૧૦૪ ૧૦	જો	જો
૧૦૭ ૧	ધમ	ધર્મ
૧૧૦ ૧૬	દશન	દસન
૧૨૩ ૭	અંશ	(‘અંશ’ જોષ્ઠએ નહિ)
૧૨૯ ૧૪	જાતિ	જાતિ
૧૩૨ ૧	કર્તવ્ય	કર્તવ્ય
૧૩૪ ૧૯	પાડવામાં	પડવામાં
૧૩૫ ૧૪	નયજાતિ	નર જાતિ
૧૩૮ ૧૧	હિત	રહિત
૧૪૪ કુટનોટ	જઢાવપોમિ	જઢાસ્તપોમિ

પ્રથ. લીધી.

"	"
"	"
"	"
૧૫૪	૩
૧૬૮	૨
૧૭૫	૨
"	૪
૨૦૩	૨૪
૨૦૭	૧૩
"	૨૨
૨૧૩	૨૧
૨૨૦	૨૧
૨૨૦	૨૩
૨૨૧	૮
૨૨૧	૨૧

અશુદ્ધ.

સમયન્તિ
વિકારહેતુ
ભસ્મીભૂત
સંયતિ
lease
nobles and
rejoined
કોતરી
વિરાગમૂલક
ધુરંધર
સમાગ્નિએલું છે
અનાયા છે
ખીગ્ન
નેમના
તેની

શુદ્ધ.

ર્વમયન્તિ
વિકારહેતુમ્
ભસ્મીભૂત
યતિ
base
the noblest
refined
હૃદયમાં કોતરી
વિરાગમૂલક
ધુરંધર
સમાગ્નિએલું છે
અનાયા છે
ખીગ્ન
નેમનાં
તેની

